T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
EĞİTİMİN KÜLTÜREL TEMELLERİ BİLİM DALI
EĞİTİMİN SOSYAL VE TARİHİ TEMELLERİ PROGRAMI

BATI SEYAHATNAMELERİNE GÖRE XX. YÜZYIL BAŞLARINDA(1900-1923) OSMANLI TOPLUMUNDA AİLE KÜLTÜRÜ VE EĞİTİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eren TOZOĞLU

ANKARA
Temmuz, 2010

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
EĞİTİMİN KÜLTÜREL TEMELLERİ BİLİM DALI
EĞİTİMİN SOSYAL VE TARİHİ TEMELLERİ PROGRAMI

BATI SEYAHATNAMELERİNE GÖRE XX. YÜZYIL BAŞLARINDA(1900-1923) OSMANLI TOPLUMUNDA AİLE KÜLTÜRÜ VE EĞİTİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eren TOZOĞLU

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. İsmail DOĞAN

ANKARA
Temmuz, 2010

Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma jürimiz tarafından Eğitimin Kültürel Temelleri Bilim Dalı, Eğitimin Sosyal ve Tarihi Temelleri Programı'nda MASTER TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan :

Üye :

Üye :

ONAY
Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

…../…./…….

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

20. yüzyıl, tüm dünyada güçler dengesinin değişmesine neden olan savaşlara sahne olmuştur. Önceki yüzyıllarda dünyayı etkileyen Sanayi Devrimi ve akabinde Fransız İhtilalı ile ortaya atılan çeşitli fikir akımlarından olan "milliyetçilik" akımının etkisi ile Osmanlı gibi çok uluslu devletlerin yıkılması kolaylaşmıştır. 20. yüzyılda hızlanan parçalanmalar, toplumları da etkilemiştir.

20. yüzyılda savaşlarla beraber, toplumların yaşam biçiminde de değişiklikler gözlenmiştir. Bu süreçte Osmanlı ülkesine gelen Batılı seyyahların gözlemleri ve bu gözlemlerini aktardıkları yazılar, dönemin durumunu tüm çıplaklığıyla ortaya koymaktadır.

Seyahatnameler, tasvir ettikleri dönem ve toplum ile ilgili bilgi veren birinci el kaynak eserlerdir. Dolayısıyla, dönemin panaromasını gözler önüne sermesi bakımından önem arz ederler.

Bu araştırmada, bazı Batılı seyahatnamelerin 20. yüzyıl başlarındaki Osmanlılarda aile kültürü ve eğitimi ile ilgili kısımları incelenmiştir. Bu araştırmanın, özellikle Avrupalı seyyahların imgelemindeki Türk imajının gözler önüne serilmesi ve tarafların karşılıklı bakış açılarının kökenine inilebilmesi açısından etkili olması ümit edilmektedir.

Bu araştırmaya beni teşvik eden ve tüm aşamalarında kılavuzluk yapan değerli hocam, tez danışmanım, Sayın Prof.Dr. İsmail DOĞAN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmalarımın öncesinde ve süresince desteğini esirgemeyen çok değerli hocam Sayın Doç.Dr. Hayat BOZ'a çok teşekkür ederim.

Yine tüm çalışma sürecimde yardımlarını esirgemeyen hocam Sayın Arş. Gör. Cengiz ASLAN'a çok teşekkür ederim.

Tezin tüm aşamalarında hep yanımda olan çok değerli babam Nurettin YASTI'ya ve çok değerli eşim Yücel TOZOĞLU'ya çok teşekkür ederim.

Eren TOZOĞLU

ÖZET

20. yüzyıl, tüm dünyayı etkileyen savaşlara sahne olmuştur. Önceki yüzyıllarda gerçekleşen Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali'nden bazı devletler olumlu etkilenip güçlenirken, bazı devletler olumsuz etkilenerek, yıkılma sürecine girmiştir.

Yıkılma sürecine giren devletlerden biri de Osmanlı İmparatorluğu'dur. 20. yüzyılda cereyan eden savaşlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun hızla toprak kaybetmesi ve sonunda dağılmasına neden olmuştur. Bu olumsuzluklar Osmanlı toplumunu ve aile kültürünü derinden etkilemiştir.

20. yüzyıl başlarında Osmanlı ülkesine gelen Batılı seyyahlar, önceki yüzyıllarda olduğu gibi Oryantalist çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Batılı için Doğu, hep bir merak ve araştırma unsuru olmuştur. Osmanlı ülkesini ziyaret eden seyyahlar, gözlemlerini ve edindikleri bilgileri not alarak seyahatnamelerle okuyucuya ulaştırmışlardır. Bu seyahatnamelerden bir kısmında Osmanlı toplumunun yaşam biçimi, eğitim durumu gibi kültürel özelliklere vurgu yapılır. Bu araştırmada, 20 yüzyıl Batılı seyahatnamelerde konu edilen Osmanlı toplumunda aile kültürü ve eğitimi incelenmiştir.

Seyahatnamelerden biri, bir Fransız deniz subayı Pierre Loti'nin yazdığı Doğu Düşleri Sona Ererken'dir. Pierre Loti, Osmanlı ülkesinde uzun süre bulunmuş ve İstanbul'a hayranlığıyla bilinen bir subaydır. Balkan Savaşları'nda, Birinci Dünya Savaşı'nda ve Anadolu'nun işgalinde hep Avrupa'ya karşı Türkler'i savunmuştur. Millî Mücadele döneminde Anadolu'daki direnişe destek vermesi ve kendi ülkesi olan işgalci Fransa'yı ağır bir dille eleştirmesiyle Loti, Türk halkının da sempatisini kazanmıştır. Öyle ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi 4 Ekim 1921' de Pierre Loti' ye şükranlarını sunan bir mektup yollamıştır. Bununla birlikte Pierre Loti, 1920 yılında "İstanbul Şehri Fahri Hemşehrisi" olarak kabul edilmiş ve onun adını taşıyan bir de cemiyet kurulmuştur. Daha sonraları İstanbul'da Divanyolu'nda bir caddeye "Pierre Loti Caddesi" ve Eyüp'te bir kahvehaneye de "Pierre Loti kahvesi" adı verilmiştir. Günümüzde bu kahvehanenin olduğu tepe de Pierre Loti Tepesi olarak anılmaktadır.

İspanyol hukukçu ve edebiyatçı olan Vicente Blasco Ibanez, 1907'de İstanbul'a gelmiş ve Türklerin, Avrupalıların imgeleminden farklı bir millet

olduğunu yaşayarak öğreniştir. “Fırtınadan Önce Şark İstanbul 1907” de Türklerin yaşam biçimini anlatarak, Avrupa için gerçek bir Türk imgelemi yaratmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde hükümet danışmanı olarak çalışan Alman Paul R. Krause, “Die Turkei” adlı seyahatnamesinde 1915 öncesi Türkiye’sini anlatmaktadır. Türkiye’nin ekonomisini, tarihini, coğrafyasını ayrıntılı olarak ele almıştır.

Bir Fransız kadın yazar olan Marcelle Tinayre, Osmanlı hanedan baskısından kaçan Jön Türkler’le Paris’te yakın arkadaş olmuştur. Jön Türkler tekrar İstanbul’a döndükten sonra, Tinayre arkadaşlarını ziyarete gelmiştir. Osmanlı ülkesini ve toplumunu yakından gözlemleyen Tinayre, gezi notlarını “Bir Kadın Gezgin Tinayre’nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı” adını verdiği esere aktarmıştır. Yazar bu kitabında “Savaş Günleri, Taşrada Olaylar ve İnsanlar, Yeni Yönetimin İlk Günleri, Haremde Yaşam” konularını anlatmaktadır. Eser, dönemin panoramasını anlatan önemli bir hatırattır.

İstanbul’daki İngiltere Büyükelçiliği’ne ataşe olarak atanan Aubrey Herbert, “Ben Kendim Osmanlı Ülkesine Son Seyahatler” adını verdiği seyahatnamesinde, Osmanlı ülkesinin siyasi, coğrafik ve ekonomik durumunu anlatırken, Osmanlı toplumunun yaşam biçiminden de bahsetmiştir.

19. yüzyılın en meşhur kadın konser piyanistlerinden Anna Grosser Rilke, 1888’de eşinin işi nedeniyle İstanbul’a gelerek burada 30 yıl yaşamıştır. Anna Grosser Rilke, “İstanbul’da Bir Hoş Sada” da İstanbul’daki anılarını anlatmaktadır. Eserinde, Osmanlıların yaşam biçimden, sarayda ve hanedan mensuplarının konaklarında verdiği konserlerden bahsetmektedir.

İsviçreli mimar Le Corbusier, 1911 yılında Balkanlar üzerinden Osmanlı’ya gelmiştir. Osmanlı mimarisini incelerken, Osmanlı kültürünü de öğrenmiş ve gezi gözlemlerini “Şark Seyahati İstanbul 1911” seyahatnamesinde anlatmıştır.

Doğu ve Batı kültürünü çok iyi bilen Fransız yazar Madam Aziza de Rochebrune, “Dilber Kethy’nin Bursa ve İstanbul Hatıratı” nı yazmıştır. Kethy Brown’un kahramanı olduğu bu hatıratın birinci kısmı Bursa’da, ikinci kısmı

ise İstanbul'da geçer. Osmanlı toplumu ve ailesi ile ilgili önemli ayrıntılara yer verilmiştir.

Seçilen seyahatnameler, 20. yüzyıl Osmanlı toplumunu birer yabancı gözüyle anlatmaları ve değerlendirmeleri bakımından oldukça önemlidir. Seyahatnamelerde Osmanlı ailesi incelenirken, ekonomik, demografik ve kültürel özelliklere değinilmiştir.

ABSTRACT

On 20’th century, has been a wars to influence stage to all world. The preceding century’s happened the industry reform and from France revolution some state’s possitive to influence and begin a strong, some states to influence negative of this and become a collapse period of this. One of the state wich is become a to collapse period is Otoman Empire. On 20’th century’s being starts of the wars and being the reason for Ottoman Empire’s loose earth and to be a scatter… Those negative’s to influence Ottoman Empire’s community and family culture from deep inside. First of the 20’th century western traveller has came like the preceding orientalist words has still going on… For the western people east side always has been a curiosity and a resarch component…

Ottoman Empire visitor traveller is to cause their knowledge and notes… Some of those travel book some part is about Ottomans sociesty’s life style and education like cultures speciality has made accent of this on those rescored 20’th century has become a subject for western people all about Ottoman society, family culture and education for them. One of the travel book is from France Sea Officer, Pierre Loti wrote “East Dream’s” become a cause of, Pierre Loti has been in Ottoman Country a long time and to be known admiration for İstanbul. Officer on thickly war’s in first world war and an Anatolion attack’s always opposite to Europe he is always to defend Turk’s… On national struggle period in an Anatolian resistance to support his own country, France he critism with heavy tongue, Loti won the Turkish peoples attraction… So Turkey big Nation Assembly on 4’th October 1921 has sent a gratitude letter to Loti… With this Pier Loti on 1920 vear has accepting from them, as a İstanbul city Fahri Fellow citizen… An has made a union on his name… After those in İstanbul at Divanyolu they made on of the street name is (Pierre Loti Street) and they made the same as that to one of the oriente coffe house in Eyüp.

In those days that oriantel coffe house in that hill known as Pierre Loti hill. Spanish turist and litrary man Vicente Blasco Ibanez has come to İstanbul on 1907 and seen the Turkish nation has a different imagine from Europens by lived it… Before the storm East İstanbul on 1907 has to expond Turk’s life style and has made a real Turk imagine for he Europe…

Ottoman Empire's at last period's German Paul R. Krause was working as a goverment advisor and his 'Die Turkey' travel book tells about before 1915 Turkey… On that travel book its all about Turkey's economy, history, and geographical things to be mentioned… One of the France women writer Marcelle Tinayre has become a really good friends with the people runned away from Otoman dynasty restraint; Jön Turk's in Paris… After Jön Turks return to İstanbul Tinayre come to visit her friends... Tinayre has watched Ottoman country's society's and has made her travel notes as (A Woman wandering Tinayre's daily Ottoman impression and 31 March Event) to transfer her world… Writer at this bood tells about those subjects's, war day's, event's at the provinces and humans's, new orientations first days, the life in harem… This word really special memories tells about on that period… In İstanbul English Embassy to be appointed as a attache Aubrey Herbert, My Self Last travel to Ottoman Country name of travel book tells about Ottoman Empires political, geographic and economy –state about also tells about Ottoman's society life style… 19'th century the most famous woman concert pianist Anna Grosser Rilke on 1888 has came to İstanbul because of her husband job and lived there 30 years… Anna Grosser Rilke at İstanbul Pleasant echo tells about memories of her, in İstanbul on this work tells belonging dynasty dwelling concert… Swedish arthitect Le Corbisier in 1911 year has come to Ottoman from thickly… To examine Ottoman architechture at the same time learn the Ottoman culture, and told all about on the he name of, East İstanbul 1911 to cause… East an west culture known so good the Madam Aziza De Rocheburne has wrote the Dilber Kethy's Bursa, İstanbul travel name of memories…

The hero of Kethy Brown's memories first part in Bursa and the second part is in İstanbul… Ottoman's society and about family's got special details of this… Chosen travel books is so special of 20'th century of the Ottoman's Society tells like they are stranger because of that it is so important… On those travel book's Ottaman's family to examine at the same time economics, demographics and culturel speciality has to touch…

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ……..……..……IV
ÖZET……..…..…… V
ABSTRACT……..…….....VIII
İÇİNDEKİLER…….…….…… X

BÖLÜM I

GİRİŞ……..1
1.1.Gezginlerin Dünyasına Tarihsel Bir Bakış……1
1.2.Seyahatnamelerde Genel Temalar……..3
1.3.Tarih Yazımına Alternatif Bir Kaynak ……4
1.4.Araştırmanın Konusu……4
1.5.Problem ……4
1.6.Araştırmanın Amacı……..……6
1.7.Araştırmanın Önemi……7
1.8.Varsayımlar……...7
1.9.Araştırmanın Sınırlılıkları……..8
1.10.Tanımlar……...8
1.11. Araştırmanın Yöntemi……9
1.12.Araştırmanın Modeli……...9
1.13.Evren……..……9
1.14.Örneklem……..……9
1.15.Verilerin Toplanması……9

BÖLÜM II

XX. Yüzyıl

2.1.XX. Yüzyılın Genel Özellikleri……..11
2.2.XX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu……12

BÖLÜM III

3.1.Osmanlı Toplumunda Aile……19
3.2.Aile Yapısında Dönüşüm……..24

BÖLÜM IV

4.1.Batı Seyahatnamelerine Göre Osmanlı Ailesi…….31
4.2.Mahalle, Sokak ve Konut Yapıları……..……..31
4.3. Evlerin İç Döşemesi…….……38
4.4. Demografik ve Ekonomik Boyut……..…….…..41
4.5. Kültürel Boyut……43
4.5.1. Aile Bireylerinin Kültür ve Eğitim Düzeyi……..…….…43
4.5.2. Evlilik……..……50
4.5.2.1.Harem……..55
4.5.2.2.Çok Eşlilik……..60
4.5.2.3. Boşanma……...63
4.5.3.Aile İçi İlişkiler…….……..…..64
4.5.3.1. Kadın- Erkek İlişkileri…….64
4.5.3.2. Çocuklar ve Ebeveynler Arasındaki İlişki…….70
4.6. Günlük Hayat, Sosyal Yaşam ve Tüketim Alışkanlıkları…….……72
4.6.1. Günlük Hayat……..……72
4.6.1.1. Ev İçinde……72
4.6.1.2. Ev Dışında…….....74
4.6.1.2.1.Sokak…….……...74
4.6.1.2.2.Alışveriş……..……83
4.6.1.2.3. Hamam ve Temizlik İşleri…..…….……84
4.6.1.2.4.İbadet……..……86
4.6.1.2.5.Eğlence……96
4.6.2. Giyim, Moda, Aksesuarlar ve Makyaj……98
4.6.3. Ailenin Beslenme Biçimi ve Konukseverlik……..104

BÖLÜM V

5.1. Genel Değerlendirme, Sonuç ve Öneriler……..……..109
5.2. Kaynakça……..……..……112
5.3. Ekler……..……..…….116

GİRİŞ

En geniş anlamıyla seyahatname, herhangi bir gezgin veya gözlemcinin, ziyaret ettiği belli bir coğrafi alana ve tarihsel döneme dair izlenimlerini ve topladığı bilgileri yazıya aktardığı metinlerdir. Seyyah tanımlaması yalnızca yabancı topraklardan gelen gezginlerle sınırlı değildir, aynı zamanda ait olduğu topraklara dair izlenimlerini aktaran gözlemcileri de kapsar. Ancak Osmanlı seyahatnameleri sayıca azdır. Osmanlı dünyasını aktaran yerel seyyahlar arasında en bilinenleri Evliya Çelebi ve Lâtifî'dir.

1.1.Gezginlerin Dünyasına Tarihsel Bir Bakış

1453 öncesinde yazılan Anadolu'ya yönelik seyahatnameler, Bizans dünyasını ve Haçlı seferlerini ele almıştır. Bu devirlerde, Türkleri konu alan eserler, Haçlı seferlerine katılan görgü tanıklarının veya Anadolu'dan Asya'ya uzanan ticaret yollarından geçen tacirlerin aktarımlarıdır. Osmanlı toprakları kuruluş döneminde Bizans İmparatorluğu'nu çevreleyen bir geçiş yolu olduğundan, çok az seyahatnameye konu olmuştur. İstanbul'un alınışıyla birlikte, XV. yüzyılın son yarısında Osmanlı'ya yönelik seyahatnamelerde bir patlama görülür. Öte yandan birçok İtalyan bilgin Osmanlı topraklarındaki yazmaların peşine düşer. İstanbul'un fethinden önce, birçok Yunanca yazma apar topar toplanarak Medici Kütüphanesi'ne götürülmüştür. Osmanlı-Venedik Savaşı (1499-1502) ve Osmanlı-Memlûk ilişkilerinin gerginleşmesi bu patlamaya darbe vursa da; Suriye ve Mısır'ın Osmanlılar tarafından alınması, 1580'li yıllarda Osmanlı'dan Hindistan'a uzanan doğu ticaret yolunun önem kazanması, Osmanlı'nın bir siyasi güç olarak yükselişi ve Avrupa devletleriyle yoğun ilişkilerin başlamasıyla, imparatorluk topraklarına yönelik seyahatnameler ivme kazanır. Dönemin gezginleri arasında ilk sırayı, büyükelçiler ve hacılar alır. Büyükelçiliklere bağlı çalışan ressamlar, soylular, tüccarlar, denizciler, tutsaklar, bunları takip eder. Seyahat belli bir maddi gücü gerektirdiğinden, yoksullar veya orta sınıf mensupları, genellikle diplomat, din adamı ve soylulardan oluşan gezgin kitlesine katılamamıştır. Milliyet açısından değerlendirildiğinde ise Venedikli gezginler önemli bir yer işgal eder. Bu birincil konumları, Venedik'in Osmanlı topraklarındaki

ayrıcalıklı varlığından ve imparatorluktaki diplomatik temsilciliklerinin erken kurulmasından kaynaklanmaktadır. XVI. yüzyılda, diğer ülke temsilciliklerinin de kurulması ve özgür seyahat etme imkânlarının tanınmasıyla, Alman, Fransız ve İngiliz seyyahlar, Venediklilerle birlikte Osmanlı topraklarında yer alır. XVI. yüzyıl ve sonrasında kaleme alınan seyahatnameler, Avrupa'da gelişen Rönesans, Reform, coğrafi keşifler ve aydınlanma gibi toplumsal hareketlerle, önceki yüzyıllarda dini amaçlarla yerine getirilen hac seyahatnamelerinden üslup açısından faklılaştı. Rönesans'ın yaydığı hümanizma hareketi ve 18. yüzyıl aydınlanması, batıyı bilim, güzel sanatlar ve insan doğasını tanımaya yönlendirerek doğu toplumlarına duyulan merakı artırdı. Osmanlı ilerleyişinin yarattığı "Türk korkusu" ve bir bakıma da "Türk tutkusu", Osmanlı kaynaklı bilgiye egzotik bir değer kazandırdı. Ancak 19. yüzyılda doruk noktasına ulaşan sömürgecilik ve emperyalizm, egzotizmi farklı boyutlara taşıdı. Bu yüzyılda, demiryolları ve buharlı gemiler sayesinde seyahat koşullarının iyileştirilmesi, dünya fuarları, doğu-batı temasını hem güçlendirdi hem de somutlaştırdı. Etnografi, arkeoloji, filoloji gibi bilim dallarının kurumsallaşması, şarkiyatçılığın bir akademik dal olarak gelişmesi, doğu hakkında toplanan bilgilerin daha sistematik veriler haline dönüştürülmesini sağladı. Birçok şarkiyatçı için, doğu bir "kariyer alanı" haline geldi. Ancak sömürgecilik hareketlerinin hız kazanmasıyla birlikte, toplanan bilgiler doğu toplumlarının incelenmesi gibi bilimsel amaçlara hizmet ederken, aynı zamanda dönemin ideolojileriyle birleşip bir iktidar unsuru olarak kullanılmaya başlandı. Sömürge imparatorluklarına paralel olarak, bilgi imparatorlukları kuruldu. Bu süreçten, Osmanlı dünyasına yönelik seyahatnameler de nasibini aldı. XIX. yüzyıl ve XX. yüzyıl başında, doğu sorununun patlak vermesiyle, hem Osmanlı İmparatorluğu'nu konu alan yeni seyahatnameler hızla kaleme alındı, hem de önceki yüzyıllarda yazılanların yayımlanması hızlandı. XIX. yüzyılda oryantalizmin bir bilim dalı ve bir siyasi duruş olarak gelişmesi, bazı durumlarda seyahatnamelerin siyasi araçlar haline gelmesine neden olmuş olabilir. Ancak Edward Said'in çizdiği şarkiyatçı yazar tipolojisinde olduğu gibi, seyahatnameler taraflı yazarlar tarafından kaleme alınmasının yanı sıra, oryantalist söylemi daha bilimsel ölçütlerde kullanan gezginlerin ifade araçları da olmuştur. Diğer yandan, XIX. yüzyılda imparatorlukta hızlanan batılılaşma hareketinin bir sonucu olarak,

bazı Osmanlı aydınları Avrupa'yı ziyaret etmiş ve seyahatnamelerinde, oryantalizme alternatif batıcı bir bakış açısıyla, gezdikleri yerlerin kültürlerini eleştirmiştir. Bu gelişmenin en çarpıcı örneği, Tanzimat döneminin ünlü yazarı Ahmet Midhat Efendi'nin *Avrupa'da Bir Cevelan* adlı kitabıdır. 1889'da Stockholm'de yapılan Şarkiyatçılar Kongresi'ne Osmanlı delegesi olarak katılan Ahmet Midhat Efendi, Paris'teki Dünya Sergisi'ne katılmış ve Avrupa'nın diğer şehirlerini de ziyaret etmiştir.

1.2.Seyahatnamelerde Genel Temalar

Diplomatik misyon, hac, misyonerlik faaliyetleri (özellikle Roma'nın dini misyonları), ticari seyahatler, askeri seferler, bilimsel nedenlerle gerçekleştirilen yolculuklar, seyahatnamelerin kaleme alınma nedenleri arasında sayılabilir. Seyahatnameler, farklı katmanlardan oluşan bir okuyucu kitlesine hitap etmeyi amaçlar. Avrupalı devlet adamları, gizli veya dağıtımları sınırlı diplomatik aktarımlar aracılığıyla, güçlenen Osmanlı'nın batı için oluşturduğu tehdit, imparatorluğun dini, siyasi, idari ve ekonomik yapılanması üzerinde yoğunlaşmıştır. Halk ise imparatorluğun hızını kesecek bozgunlar, doğal afetler, askeri ve siyasi olaylar, doğuya yapılabilecek ticari veya turistik seyahatler için aktarılan pratik bilgilerle ilgilenmiştir. Özellikle İngilizler tarafından kaleme alınan seyahatnameler, İngiliz tüccar ve denizcilere profesyonel bilgi aktaran birer araç olmuştur. Seyahatnamelerin kurgusunu oluşturan Osmanlı toplumunun gündelik yaşamı ve gelenekleri, bayram veya selamlık alayı gibi törenler, harem, esir pazarı, hamamlar, meslek grupları, giyim tarzları, mesire yerleri, kahvehaneler, Boğaziçi, diğer semtler ve sokaklar, abideler, pazar ve mahalleler gibi temaların, zaman zaman dönemin oryantalist resim ve gravürleriyle örtüştüğü de göze çarpar. O dönemde, İstanbul'a gelen birçok sanatçı, seyahatnameleri için genellikle İstanbul'un değişik mekânlarını konu alan gravürler çizmiştir. Şehir tasvirlerinin yanı sıra, kale gibi savunma alanlarına da ayrıntılı olarak yer verilmesi, kenti tüm sınırlarıyla betimlemenin ötesinde, bazı stratejik amaçlar da taşımıştır.

1.3. Tarih Yazımına Alternatif Bir Kaynak

Seyahatnamelerin tarih yazımına ışık tutabilecek kaynaklar arasında yer alıp almadığı hususu, tarihçiler arasında tartışma konusudur. Seyyahlar, zaman zaman keyfi ve taraflı aktarımlar yapmakla, ziyaret ettikleri toprakları kendi kültürel birikimleri ve bakış açılarıyla tasvir etmekle suçlanmıştır. Ancak farklı seyyahların aynı coğrafi alana ve tarihsel döneme ait gözlemleri karşılaştırıldığında, seyahatnameler daha eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmiş olacaktır. Ayrıca o dönemde hâkim olan Avrupa siyasi düşüncesi hakkında bilgi sahibi olmak, bu kaynaklara başka bir eleştirel perspektif getirecektir. Aynı şekilde, seyyahların Osmanlı hakkında yansıttıkları bakış açısı, batının doğuyu algılayış şekli ve dolayısıyla siyasi düşünce tarihi hakkında ipuçları verecektir. Diğer yandan, Osmanlı arşivleri ve seyahatnameler dışında, Osmanlı toplumsal yaşamıyla doğrudan bağlantılı kaynaklar sınırlıdır. Sultan tarafından atanan resmi tarihçilerin kaleme aldıkları kronikler, genellikle askeri seferleri, savaşları, siyasi ve diplomatik ilişkileri konu eder. Bu bağlamda seyahatnameler, tarihsel ve toplumsal topografya, coğrafya alanındaki çalışmalar ve şehircilik açısından önemli ayrıntılar içerir.

1.4.Araştırmanın Konusu

Batılı seyyahların (gezginlerin) 20. yüzyılın başlarında (1900-1923) Osmanlı toplumunda aile kültürü ve eğitimine ilişkin gözlemlerini eğitim, eğitim sosyolojisi ve Türk aile sosyolojisi açısından bir inceleme ve değerlendirmeye tabi tutmaktır.

1.5.Problem

Türk edebiyatında gezi notları yazma ve tarihe yazılı metinler bırakma geleneği genel olarak geç başlamıştır. Dolayısıyla, Türk kültürünün erken dönemlerine ilişkin gözlemleri inceleme olanağı kısıtlı kalmıştır. Oysa Batı toplumlarında seyahatnameler, yazılı kültürün önemli öğelerinden biri olmuştur.

"Batı dışı toplumlarda ortalama insanların gezi kültürü çok geç ortaya çıkmıştır. Gezi kültürü, yerleşik kültüre özgü bir sosyalleşme biçimidir. Bu kültür, doğup büyüdüğünüz, geçiminizi sağladığınız ve halen yaşamakta olduğunuz yerlerden başka ve farklı kültürler görme isteği ile ortaya çıkar. Yerleşik kültüre geçişleri geciken toplumlarda seyahat, mecburiyetlerle şekillenir. Hac seyahati ya da kutsal yerlerin gezilip görülmesi isteği gibi din ve inançların neden olduğu talepleri de bu çerçevede değerlendirmek gerekir."[1] Batılı gezginler için Doğu, özellikle Türk toplumları ilginç ve özgün bir sosyo-kültürel coğrafya olmuştur. Bu nedenledir ki, Türk toplumlarına ilişkin çok sayıda seyahatnameler mevcuttur.

"Yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan seyahatlerin sistematik bir araştırması henüz yapılmamıştır. Fakat yapılsaydı Doğu ve Batı ülkelerinin kültür alışverişi sorusuna pek çok cevap verilebilirdi."[2]

Batı literatüründe, özellikle 16. yüzyıldan başlayan ve Cumhuriyete kadarki dönemlerde Osmanlı ile ilgili yazılmış, çok sayıda seyahatname bulunmaktadır. Bu seyahatnameler, yazıldıkları dönemin Osmanlı toplumunu, toplumun günlük yaşamını, Osmanlı' da kadın ve aile unsurlarını, ticari hareketliliği son derece ayrıntılı yansıtmaktadır. İyi bir sosyolojik teknik ve analizle, bu dönemlerin kültürel özellikleri hakkında aydınlatıcı bilgilere ulaşılabilir.

Seyahatnameleri objektif olarak inceleyebilmek için, seyyahların geçmişlerini bilmek de önemlidir. "Şu halk seyahatnamelerinden faydalanırken, evvela bu seyahatnameleri bırakanların kişiliği üzerinde durmak gerekir, arkasından da gördükleri yerler (hangi güzergâhtan gelmişler) bunları nazari itibara almak lazım. Ondan sonra bunlardan objektif şekilde faydalanılabilir."[3]

---

[1] İsmail Doğan, **"Bayanların Seyahat Kültürü ve Fatıma Fahrunnisa'nın Bursa Seyahati"**, Bir İstanbul Hanımefendisi'nin Bursa Gezisi/ Fatıma Fahrunnisa, **"Hüdavendigar Vilayetinde Kısmen Bir Cevelan"**, Çeviren ve Sunan: İsmail Doğan, Çoğaltma, Ankara 2007, s.4.

[2] Harald Heppner, "Aydınlanma Çağında Batılıların Türk İmajı", Çev: Halit Orhun, **I.Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri**, Eskişehir, 1987, s.108.

[3] Prof.Dr. Nejat Göyünç, "16. yy.'da Avrupa' da Türk İmajı", **I.Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri**, Eskişehir, 1987, s.93.

20. yüzyıl başları Avrupa'sında Osmanlı, paylaşılmak üzere görünen bir "hasta adam" idi. Dağılma sürecine giren Osmanlı, kurtuluş çareleri ararken, Avrupa ülkeleri ise dağılacak olan Osmanlı topraklarından kendilerine düşecek payı belirlemeye çalışıyorlardı. Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu sarsıntı, siyasi gündemi oldukça fazla meşgul ediyordu.

Şüphesiz ki, bu durumdan en çok etkilenen kurumların başında aile ve toplumsal yaşam gelmektedir. Siyasette bir şeyler iyi gitmedikçe kadın ve aileye müdahale edilmiştir. Siyasetin düşüncesi şudur: "Kadın ve aile düzelirse Osmanlı da düzelir."[4]

Siyasinin bu bakışı, kadın ve aileyi nasıl görmektedir? Kadın ve aile, Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumu nasıl fotoğraflamaktadır? Batılı seyyahların gözüyle Osmanlı kadını ve ailesi nasıl imgelenmektedir?

Osmanlılarda kadın ve aile hakkında Batılı seyyahların, özellikle de kadın seyyahların gözlemlerini analiz edebilmek için seyahatnameler birinci el kaynak eserlerdir. Bu analiz, kuşkusuz ki Osmanlı'nın dağılma sürecindeki aile ve kadının durumu üzerinden toplumun vaziyeti konusunda ayrıntılı bilgiler ortaya çıkarma olanağı sağlayacaktır. "Osmanlı toplumunda aile, kadın gibi sorunları incelemek için en önemli kaynak, imparatorluğun muhtelif dönemlerine ve bölgelerine ait şer'iyye sicilleridir, ikinci önemli kaynak, seyahatnameler ve nihayet bazı vakayinamelerdeki bilgilerdir."[5]

1.6.Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı; Osmanlı'nın dağılmaya başladığı 20. yüzyılda, Osmanlı topraklarına gelen seyyahların gözünden kadın ve aile olgusunu incelemektir. Bu bağlamda seyahatnamelerin sosyo-kültürel olarak sunduğu kadın ve aile hakkındaki bilgi, gözlem ve analizlerin, kadın ve ailenin toplumsal görünümüne getirdikleri boyutların da ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Araştırmanın alt amaçlarında şu sorulara yanıt aranmaktadır:

---

[4] İsmail Doğan,**Bizde Kadın**, İstanbul,MEB.yay., 2003, s.17
[5] İlber Ortaylı, **Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu**, İş Bankası yay., 2008, s.61.

1.) 20. yüzyıl Batı seyahatnameleri Osmanlı ailesini, aile kültürünü ve eğitimini nasıl betimlemektedir?
2.) 20. yüzyıl Batı seyahatnameleri Osmanlı'da kadın olgusuna ilişkin ne tür sosyal ipuçları vermektedir?
3.) 20. yüzyıl Batı seyahatnameleri Osmanlı ailesinde çocuk kültürüne ilişkin ne tür ipuçları vermektedir?

1.7.Araştırmanın Önemi

Osmanlı ailesi hakkında bilinen kaynaklar içinde nüfus defterleri, şer'iyye sicilleri vs başta gelse bile, anı (hatırat) ve seyahatnameler de bunlar kadar önemlidir. Ancak, seyahatnameler ve anılar, aile kültürünün aydınlatılmasında pek ilgi görmemiştir. Gezi notları öznelliğini korusa da iyi bir sosyolojik analiz yapılarak, nesnel bakış sağlanabilir.

Seyahatnamelerin, bir toplumun kültürüne projektör olabileceği aşikardır. İlber Ortaylı'ya göre, bir toplum hakkında bilgi, sadece gazeteden, mektuptan, resmi evraktan sağlanmaz:

> "…Buradan şu çıkıyor; herhangi bir medeniyet geçmişini anlamak için sadece evrak kalabalığına, sadece ecdadı ve kendi büyükbabalarının tuttuğu notlara değil; ayrıca başkalarının da değerlendirmesine muhtaçtır. Bunun böyle olduğunu bilmemiz gerekir. Hele Osmanlı devleti ve medeniyeti gibi çeşitli milletlerin coğrafyası üzerinde kurulmuş, birçok etnik grubu idare etmiş, altı asır yaşamış ve yeniçağlara hükmetmiş cihanşümul bir devletin içtimai hayatını, ekonomisini ve kültürünü anlamak için bu kaynaklara başvurmamız kaçınılmazdır.[6]

20. yüzyıl batı seyahatnameleri, Osmanlı toplumu hakkında zengin bilgiler sunmaktadır. Ayrıca, Batı'nın Doğu'ya bakış açısı ve dolayısıyla siyasi düşünce tarihi hakkında da bilgi verirler. Bu ayrıntıların nesnel olarak analiz edilmesi, Batı ile ilişkilerin dününü ve bugününü anlamak ve yarınına da projektör tutmak açısından önemlidir.

1.8.Varsayımlar

1.)Osmanlı arşivleri ve seyahatnameler dışında, Osmanlı toplumsal yaşamına ayna tutan birinci el kaynaklar sınırlıdır.
2.)20. yüzyıl Batı seyahatnameleri, Osmanlı toplumunun günlük yaşamına ve değerlerine projektör tutmaktadır.

---

[6] İlber Ortaylı, **Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek**, İstanbul, 2006, s.89.

3.)20. yüzyıl Batı seyahatnameleri, Osmanlı toplumu hakkında zengin bilgiler sunmaktadır.

4.)20. yüzyıl Batı seyahatnameleri, Osmanlı'da kadın ve aile hakkında önemli bilgiler vermektedir.

1.9.Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma, 20. yüzyıl Batı Seyahatnamelerini kaynak olarak kullanır. Yorum ve değerlendirmelerde, Osmanlı' da kadın ve aile esas alınacaktır. Araştırma, Osmanlı toplumunun 20. yüzyılı (Cumhuriyet öncesi dönem) ile sınırlıdır.

Araştırma kapsamına alınan bazı seyahatnameler şunlardır:

1.) Corbusier, Le. Şark Seyahati İstanbul 1911
2.) Herbert, Aubrey. Ben Kendim Osmanlı Ülkesine Son Seyahatler
3.) Ibanez, Vicente Blasco. Fırtınadan Önce Şark İstanbul 1907
4.) Krause, Paul R. Die Turkei
5.) Loti, Pierre. Doğu Düşleri Sona Ererken
6.) Rilke, Anna Grossser. Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada
7.) Rochebrune, A.de. Dilber Kethy'nin Bursa ve İstanbul Hatıratı
8.) Tinayre, Marcelle. Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı

1.10.Tanımlar

Seyyah (Gezgin): Gezme, görme, tanıma amacıyla farklı kültür ve ülkelere seyahat eden kimse.

Seyahatname (Gezi Kitapları): Bir gezginin, gezip gördüğü yerlerden edindiği bilgileri ve izlenimlerini anlattığı eserlere verilen ad.

Osmanlı Kadını: "Osmanlı kent kadınının yaygın görüntü içinde ev kadını rolünde mutlaka ilköğretimi (sıbyan okulu düzeyinde) alarak, ailenin yaşatılma ve sürdürülmesinde en etkili rol sahibi olduğu söylenebilir. Bu kadın, çocuk bakımı ve terbiyesinde çok bireyli geniş Osmanlı ailesinin en etkin kişisidir. Evde yetişmekte olan kuşaklar üzerinde erkeği kadar söz sahibidir. Günümüze kadar yaşayan "Osmanlı Kadını", "Ne Osmanlı Kadını"

deyimleri böyle bir kadın imgesinden kalan belirleyici nitelikler olarak düşünülmelidir."[7]

Jurnal:1) Sınıfta disiplini sağlamak için öğrencilerin birbirlerini öğretmene, müdüre ihbar etmeleri 2) Bazı kişilerin, kötü niyetle, polise vs. ihbar edilmesi 3) Osmanlı döneminde öğretmenlerin okullarda tutmaları gereken çeşitli defterler

Levanten: Yakın Doğuda yaşayan Avrupalılar

Terakki: İlerleme

Cevelan: Öğrenci gezileri

Oryantalizm (Şarkiyatçılık): Orient (şark) kelimesinden gelen Oryantalizm, Batı'nın Doğu hakkındaki söylemleriyle, akademik disiplinlerden yaptığı çalışmalar ve seyahatnamelerle oluşturduğu geniş bir yazın ve bilgi (literatür) alanıdır. "Batı'nın Doğu hakkındaki imajları ya da Doğu'ya ilişkin Batılı kolektif muhayyile olarak tanımlayabileceğimiz oryantalizm; edebiyat eserlerinden gazete yazılarına, teolojik tartışmalardan bilimsel çalışmalara, Batılı siyaset adamlarının konuşma ve tutum alışlarından popüler karalamalara varıncaya kadar Batılı zihin dünyasının her noktasında izini sürebileceğimiz bir alandır."[8]

1.11.Araştırmanın Yöntemi

1.12.Araştırmanın Modeli: Bu araştırma, kaynak taramasını esas alır. Literatür eksenlidir. Literatüre katkı veren uzman görüş ve değerlendirmeler de işlenmektedir.

1.13.Evren: 20. yüzyıl Osmanlı aile yapısı ve aile kültürü araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Kadın ve çocuklar, evrenin önemli bir boyutudur.

1.14.Örneklem: 20. yüzyıl Batı Seyahatnamelerinde Osmanlı kadını ve ailesi üzerinde yer alan bilgi, gözlem ve belgelerdir. Bu çerçevede 8 adet Batı Seyahatnamesi bu çalışmanın örneklemi olarak seçilmiştir.

1.15.Verilerin Toplanması: Örnekleme giren seyahatnamelerden, aileye yönelik gözlemler, araştırmanın birincil verileri olarak değerlendirmeye hazır hale getirilmiştir. Bununla birlikte, alanda Türkçe literatür toplanmış ve

---

[7] İsmail Doğan, **Sosyoloji Kavram ve Sorunlar**, Ankara, 2004, s.165.
[8] Yücel Bulut, Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi, İstanbul 2002, s. 9.

uzmanların görüşleriyle birlikte değerlendirme için gerekli bir teknik olarak öne çıkarılmıştır.

BÖLÜM I

XX. Yüzyıl

2.1. XX. Yüzyılın Genel Özellikleri

Kronolojik olarak XX. Yüzyıl 1900-1999 tarihleri arasıdır. Günümüz dünyasındaki milletlerarası münasebetlerin yapısını ve niteliğini oluşturan gelişmelerin başlangıcı 1914-18 arasında cereyan etmiş olan 1'inci Dünya Savaşı ve onun sonuçlarına kadar gitmektedir. Fakat 1'inci Dünya Savaşı da durup dururken patlak vermiş olan bir milletlerarası buhran değildir. Bu savaş 1789-1815 yılları arasında Avrupa'yı alt-üst etmiş olan ve bundan da daha mühim olarak insanın siyasal yaşayışında tesirlerini günümüze kadar sürdüren çeşitli siyasal fikir akımlarını ortaya çıkarmış bulunan Fransız İhtilali'nden sonra kendisini gösteren gelişmelerin bir sonucu olmuştur.

1914 I. Dünya Savaşından önce başlamış ve devam ede gelen yeni düşünce akımları sosyal, ekonomik, teknolojik gelişmelerle XX. Yüzyıl kendi içinde bir bütün teşkil eder.

1789'da Fransa'da başlayan demokratik devrim, Büyük Britanya'daki sanayi devrimi Avrupa toplumları üzerinde askeri, ekonomik, teknolojik ve düşünsel güçlerin gelişmesine neden oldu. Bunun sonucu olarak Batılılar dünyanın her tarafı ile yakından ilgilendiler.

Batı tacirleri Doğuya teknoloji götürürken, Batı ürünleri Doğunun her bölgesinde görülmeye başlandı. Batının teknolojik üstünlüğünü gören Doğu ülkeleri kendilerini savunmak için başarılı bir değişim sürecine girdi. İslam devletleri Osmanlı, İran ve Hindistan-Moğol imparatorlukları etkili bir değişim gösteremediler. Asya imparatorluklarının zayıflamaları sadece teknolojik alanda değil, kendi içlerinde çıkan isyanlar ve nüfus artışları nedeniyle olmuştur. Artan nüfus nedeniyle bölünen topraklar aileleri yeterince besleyemez duruma gelmiştir. Böylece toplum borçlanmaya, borçlar giderek büyümeye başlamıştır. Buna karşılık, Batılı ülkelerde hızla gelişen sanayi toplumları zenginleştirmiştir. 19. yüzyıl ve akabinde 20. yüzyıl Büyük Asya uygarlıklarının batı uygarlıkları ile baş edemeyeceği bir yüzyıl olmuştur.

2.2. XX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu

Avrupa, geçirdiği değişimlerle maddi ve siyasi alanda dünyanın her köşesiyle ilgilenmiştir. Avrupalı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'na yakınlığı ve çıkarları yüzünden diplomasi, en önemli konuları olmuştur.

Avusturya, İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya ve Almanya Osmanlı Devleti ile yakından ilgilenmişlerdir.

> "Abdülhamit'in yönetimindeki son yılların politikası, bütün tehlikelerden kaçınan, tehditlere karşı boyun eğen ve hiç kimseyi memnun edemeyen zayıf ve güvenilmez bir politikaydı ve hatta Abdülhamit'in, Almanya ile dayanışması bile yürekten ve güvenilir değildi. Hiç durmadan bir Fransa bir Rusya'ya göz kırpıyor, ardından da İngiltere ve hatta İtalya'dan ayrıcalıklar istiyordu. Bunlara paralel olarak bir o, bir bu devletin güçlü adamlarına yakınlık gösteriyordu. En az birkaç kez, Almanya'ya kesin sırtını dönme ve kendisine daha fazla çıkar vaat eden güçlerle anlaşma noktasına gelmiştir. Bu konuda sarayda heyecanlı tartışmalar olmuş, ancak yine de belli bir sezgi gücü, onun diğer tarafa çok fazla yaklaşmasını engellemiştir. Temelde Almanya ile anlaşmalarına sadık kalmış, böylece en azından halkına güçlü ve güvenilir bir büyük devletin desteği gibi değerli bir miras bırakmıştır. Türkiye'nin dış politikadaki geleceği elbette ki dünya savaşının sonuçlarına bağlı olacaktır. Türkiye siyasi açıdan bütün iç ve dış baskılara rağmen en azından kendi varlığını koruyabilme içgüdüsüyle İtilaf Devletleriyle anlaşmalarına sadık kalacaktır. Ondan sonrası da, yönetimin sağlığına kavuşmasına ve diğer halkların, özellikle de Arap unsurların kaynaşmasıyla bizim de yandaşlarımızdan beklemek zorunda olduğumuz iç gücü kazanmasına bağlı olacaktır. Bu hedefe ulaşılması, İtilaf Devletlerini Türkiye ve genç, sağlıklı Bulgar devletiyle birlikte birleşik ve kapalı bir ekonomik bölge oluşturması, kaynaklarını kendi içinden sağlaması ve böylece de düşmanlarımızın savaştan sonra da yararsızlığını görene kadar vazgeçmeyecekleri entrika ve engellemelerinden kurtulmasıyla kolaylaşacaktır."[9]

Avrupa Devletleri politikalarını esas ilke olarak Osmanlı Devletiyle güçler dengesi üzerine kurmuşlardır. Bu dengeler ve savaşlar sonucu Osmanlı İmparatorluğu zayıflamıştır.

İmparatorluğun yaşam gücü neredeyse yok olmuş, yardım kaynakları kurumuştur. Savaş tümüyle parasız yürütülmüş ve ancak halkın mali durumunu derinden etkileyen önlemlerle imkânsız görünen gerçekleştirilebilmiştir. Öncelikle para sistemiyle oynanmıştır. Milyonlarca bakır kuruş basılmış ve harcanmış, halk arasında en çok kullanılan para

[9] Paul. R. Krause, **Türkiye 1915,** İstanbul 2005, s. 84-85.

olmuştur. Bazen bir gün içinde geçersiz olduğu açıklanmıştır. III. Selim'in zamanından kalma beşlik ve altılık denen, yani beş ve altı kuruş yerine geçen düşük değerli bakır ve gümüş karışımından basılmış sikkelerin devlet kasasına alım değeri de bir günden diğerine yarı yarıya düşürülmüş, buna karşılık asker maaşları ve diğer ödemeler yapılırken tam değerinden hesaplanmıştır. Ancak bu yapılanların en azıdır. Otuz milyondan az olmayan, belki de daha fazla Türk lirası değerinde kaime adı verilen karşılıksız kâğıt para basılmış ve maaşlar ile diğer bütün devlet ödemeleri, karşılıksız bu para ile yapılmıştır. Türk lirasının değeri kısa bir müddet içinde 100 kuruştan 150, 200, 250, 400 ve daha sonra da sonsuza doğru düşmüştür. Devlet ödemeleri sürekli kaime ile yapmış, tahsilâtları ise en az dörtte üçü altın sikke ile olmazsa kabul etmemiştir. Daha sonra kaime hiç kabul edilmemiş, halka ödemeler ise günün birinde adı tümüyle unutulana kadar onunla yapılmıştır. Yalnızca arada sırada bazı bankaların avlularında görülen el arabası dolusu banknotlar, ancak kâğıt hamuru yapmak üzere toplandığını göstermekteydi. 30 milyon lira, (540 milyon Mark) açık söylemek gerekirse, halkın diğer birçok ödentilerin yanı sıra pek ses çıkarmadan sırtladığı bir tür vergiydi. Sabırlı ve dayanıklı bir halk, hiçbir zaman, Abdülhamit devrinin en başından beri olduğu kadar utanç verici bir yönetime tahammül etmek zorunda kalmamıştır.

1877/78 savaşından sonraki gelişmeler, savaşın kendisi kadar kötüydü. Bosna ve Hersek'te Müslümanlar Avusturya hâkimiyetine girmeyi reddettiler. Arnavutlar Berlin anlaşmasıyla Karadağ'a terk edilen topraklardan Türk birliklerinin silah zoruyla çıkartıldılar, Yunanistan'a terk edilen Teselya ve Epir topraklarında da ayaklanmalar ve çarpışmalar çıktı. Hemen ardından da Mısır'da Arabî Paşa'nın kışkırtmasıyla çıkan ayaklanmalar, İngilizlerin Mısır'ı işgaline fırsat verdi. Hemen hemen aynı anda Tunus da Fransa tarafından işgal edildi.

Geçtiğimiz yüzyılın seksenli yıllarında Boğaz'da Alman etkisi ve aynı zamanda Alman yardımseverliği ortaya çıkmaya başladı. Alman diplomasisi, Babıâli'ye böyle bir yardımın nasıl anlaşılması gerektiğini açıkça belirtmiştir. Müttefik olmayı isteyen bir devlet, öncelikle güçlü olmalıydı; askeri ve maddi açıdan güçlü. Bu hedefe ulaşılması için de, Almanya başlarda yardımlarını sınırlayacaktı. Alman subaylar, Türk ordusunda eskiden beri görevlendirilmekteydi, daha Şıpka'da Moltke ile birlikte Türkiye'ye gelen

Wendt, Blume, Grınewald gibi subaylardan Lehman Paşa, Osmanlı davası uğruna hayatını kaybetmişti. 1882 yılında Babıâli'nin isteği üzerine Türk ordusunun çeşitli kademelerinde reformlar gerçekleştirmek üzere bir askeri Alman misyonu Konstantinopol'a gelmişti. Bunları mali, hukuk, vergi, posta ve diğer bazı devlet hizmetlerini yeniden yapılandırmak üzere sivil Alman memurlar izlemiştir.

Kendi hayata geçirdiği anayasayı, Rus savaşını bahane göstererek lağvetmiş, savaştan sonra da açık fikirli bakanlarının bütün reform denemelerine karşı çıkmış, aslen son derece tutucu olan Abdülhamit'in, gene de politik konularda çok sağlam sezgileri vardı. Dış ülkelerden gelen her şeye içten gelen bir tutumla karşı çıkmaktayken, Alman misyonundan kendi şahsına ve mevkiine bir çıkar ummuştu ve bu düşüncelere hep öncelik verirdi. Alman çalışmalarından imparatorluk için bir yarar beklediğinden değil; tam tersine onların bütün çalışmalarını engellemişti, ancak saraydaki siyasi oyunlar için kullanabileceği piyonlar elde edebileceğini düşünüyordu. Oynadıkları oyunla Mısır'ı gasp eden İngilizler gözden düştükçe, Fransa sultanı kendi tarafına çekmek ve İngiltere'ye karşı tavır lamasını sağlamak için çabalarını arttırmıştır. Rusya da Fransa'yı bu konuda desteklemiştir. Giderek artan Alman etkisi, entrikaları seven ve bir devleti diğerine karşı kullanmak isteyen, ancak Rus yenilgisinden sonra savaşma hevesi kaçan sultanın işine gelmiştir. Osmanlı sarayını kendi tarafına çekme uğraşılarında dengeler bir o tarafa, bir bu tarafa kaymıştır, ancak Abdülhamit, tehlike anında Alman desteğinden emin olduğu için vereceği kararlarda hep göz önünde bulundurmuştur. Gerçi Alman tarafı, her isteği ayrı ayrı inceleyeceğini ve vereceği desteği her zaman önceden değerlendireceğini yeterince vurgulamıştır. Buna rağmen sayıları pek az olmayan aydın Türk memurlarının da desteği ile atılabilen Alman ruhunun tohumları, sultanın desteği değil de gizli fakat inatçı engellemeleri ile yeterince verimli olamamıştır. Sürekli entrikalar ve bir devleti diğerine karşı kışkırtmak, Abdülhamit'in kişilik yapısında vardı. Plevne galibi ve Osmanlı'nın milli kahramanı Osman Paşayı sürekli göz önünde bulundurabilmek için yüksek rütbeli bir saray görevi ile adeta altın bir kafese kapatmıştır. Asyalı bir hükümdarın düşünce yapısını en ince noktalarına kadar izleyebilmek, bir Avrupalı için iki kat daha zordur ve yaşlı Osman'ın ölümünün doğal yoldan

olması çok kimse için şaşırtıcı olmuştur. Abdülhamit'in, yetenekli komutanların halkın sevgisini kazanarak kendi çevresinde yükselmelerindense, bazı eyaletlerin elden çıkmasını tercih ettiğine inanılabilir. Eğer iki bakanı ya da yüksek rütbeli subayı aralarında iyi anlaşırlarsa ve birbirlerini gammazlarsa, tahtını sallantıda hissederdi. Jurnalcilik müessesini her yönden desteklemiş ve çok büyük harcamalarla bütün ülkeyi saran bir jurnalci ağı kurmuştur. Öylesine ki bu jurnallerin hepsine inanmaz, yalnızca kimlerin kendisine bağlı olduğunun göstergesi olarak değerlendirirdi. Jurnalcilik etmeyen yüksek mevkideki bir kişiye güvenemezdi. Bakanlar kurulunda bile casuslar bulunurdu ve bir oturumda yanındakine bir şeyler fısıldayan bakan daha o gün bir tür siyasi polise ifade vermek zorunda kalırdı. Abdülhamit, devlet işlerinin her kademsine karışır, verdiği emirlerle (irade) bakanları çiğneyerek bazı memurları azleder, yerlerine kendi casuslarını ya da kendi gözdelerini fantastik maaşlarla atardı. Kardeş kardeşi, baba oğlunu gammazlamaya başlamıştı. Müslümanlarda gelenek olan karşılıklı bayram ziyaretleri bile, jurnalleme korkusundan yapılmaz olmuştu. Bütün bu çirkin casusluk zorlamalarından tehlikelerine rağmen uzak durmaya çalışan halkın yaşamı öylesine çekilmez olmuştu ki bir hükümet darbesi engellenmez duruma gelmişti. Bu darbe gereğinden bir gün bile erken olmamıştır.

Bu arada imparatorluğun iç yönetiminde bazı yenilikler yapılmıştı. 1881 yılında Türk devleti alacaklılarıyla anlaşarak devlet borcunu 250 milyondan 106 milyon Türk Lirasına indirmişti. Faizler ve amortismanlar da önemli ölçüde indirilmişti. Devlet gelirlerinden bazıları faiz ve amortismanlar için ayrılarak büyük devletler tarafından kurulan bir komisyona (dette pulbiqe) devredilmişti. Tütün tekelinin geliri Tütün Reji şirketine bırakılmıştı. O zamanki Türk genelkurmay başkanının yardımcısı ve daha sonra da mareşal olan Baron Von Goltz (Goltz Paşa), Türk subaylarının da yardımıyla 1887'de yürürlüğe giren ve bugün de halen geçerli olan bir ordu yasası hazırlamıştır. "Doğu Demiryolu" nun işletmesi, yapımcısı Baron Hirsch ile uzun hukuki sürtüşmelerden sonra kısmen Babıâli'nin lehine olmak üzere bir Avusturya-Macaristan şirketine devredilmiştir. Büyük ölçüde Alman etkisine dayanan bu gelişme aşamasının, büyük bir kısmı Alman sermayesiyle inşa edilmiş olan

Küçük Asya tren hattına bağlı olduğu kabul edilmelidir. Anadolu ve Bağdat tren yolunun ortaya çıkış hikâyesi ayrı bir bölümde ele alınmalıdır.

Uluslar arası politika açısından Abdülhamit iktidarının son yılları tahta yeni çıktığı döneme göre daha sakin geçmiştir. Berlin Anlaşmasıyla Bulgaristan'dan ayrılan eyaletin yeniden Alexander Battenberg'in prensliğine bağlandığı Doğu Rumeli İhtilaline (1885) ve Girit'in kaybına (1898) karşı tepkisiz kalmış, vahşi ve acımasız kişiliği ancak Ermeni isyanlarının bastırılmasıyla yeniden ortaya çıkmıştır. Savaş maceralarına karşı olmasına rağmen 1897'de Yunanistan'a karşı çatışmaya girmesi ve cephede elde edilen bazı başarılara karşılık sonucun kendi aleyhine olması, Abdülhamit'in savaşa karşı kararlarını kesin bir biçimde etkilemiştir. Rus savaşının bittiği andan itibaren Makedonya ve Arnavutluk'taki ayaklanmalar sürekli hale gelmiştir. Sükûneti sağlamak için önemli sayıda birliklerin bölgeye gönderilmesi gerekmiştir. İster sürgün edilmiş olsunlar, isterse başkentteki durumu dayanılmaz bulan bazı seçkin genç subaylar kendi istekleriyle burada toplanmaya başlamışlardır. İmparatorluğun çöküşünü görmeye dayanamayan bu subaylar da yavaş yavaş, bu gelişmelerin böyle devam edemeyeceği, bir şeyler yapılması gerektiği düşüncesi doğmuştur. Ayaklanmanın başlangıcı da ilginçtir ve diğer ülkelerde görülen askeri darbelerden de farklıdır. Çok sayıda subay, Abdülhamit'in 1879'da lağvettiği anayasanın yeniden yürürlüğe konmasını istemişler ve ayaklanmanın sembolü olarak da birlikleriyle beraber dağa çıkmışlardır. Aynı zamanda sultana da bir telgraf göndererek halkın ve ordunun isteklerine uygun olarak anayasanın yürürlüğe konmasını istemişlerdir. Bu hareketin ciddi olduğunu ve kendi devrinin kapanmak üzere olduğunu hissetmiş olmalı ki, sultan bahanelerle oyalanmadan, 10/22 Temmuz 1908'de bugün de halen geçerli olan anayasa için gerekli olanı yapacağını açıklamış ve böylece de tahtını koruyabilmiştir. Eğer bir işi doğru ve saygın bir biçimde yapabilmesi mümkün olsaydı hala da iktidarda kalabilirdi. Ancak, Konstantinopol garnizonunu kendi sadık adamları aracılığıyla yapılan yeniliklere karşı kışkırtmayı tercih etmiş, çıkan çatışmalarda birkaç genç Türk subayının öldürülmeleriyle sonuçlanmıştır. Eyalet birlikleri, özellikle de Selanik'teki Mahmut Şevket Paşa emrindeki birlikler, cebri yürüyüşle Konstantinopol'a gelmişler, kışkırtıcılar yenilmiş ve 21 Haziran 1909'da Abdülhamit düşürülmüştür.

Yerine 34 yıldır ağabeyi tarafından sıkı bir göz hapsinde tutulmuş olsa da iyi niyetli ve sorumluluklarını çok iyi bilen bir yöneticinin faziletlerini kaybetmemiş olan kardeşi IV. Mehmet geçmiştir. Ancak, 200 yıldır Türk imparatorluğunu yıkmak için uğraşan kuzeyin karanlık gücü, yeni düzenlemelerin getirdiği özgürlükle Türkiye'nin yeniden toparlanabilmesi için gerekli zamanı tanımak istemiyordu. İtalyanların Trablus'u ele geçirmelerinin sonuçları henüz hazmedilememişken Belgrad'daki Rus elçileri belki de Fransız ve İngiliz hükümetlerinden aldıkları bilgilerle, Avrupa Türkiyesi'nin topraklarını paylaşmak üzere halklarının birbirleriyle iç karşıtlıkları yüzünden neredeyse imkânsızmış gibi görünen bir Balkan birleşmesini sağlayabilmişlerdir. Balkan Paktı ülkeleri, o sırada Türk ordusunun, Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra Boğaziçi'nde söz sahibi olan Jöntürk partisi ileri gelenlerinin gerekli olduğunu düşündükleri yeniden yapılanma çalışmaları içinde olduğunu bilmekteydiler. Balkan Paktı'nın kurulmasından neredeyse hemen sonra ve Lozan Anlaşması'yla İtalyan savaşının sona ermesinden önce düşman imparatorluğunun sınırlarını her yönden aştığında ordu, eski kadroları ortadan kaldırılmış yenileri ise henüz kurulmamış, kısacası savunmasız durumdaydı. Savaşın sonuçları henüz hafızalardan silinmemiştir: Türkiye Avrupa'daki topraklarının neredeyse hepsini kaybetmişti, uzun bir kuşatmadan sonra Edirne'yi de ele geçirmiş olan cesur ve her şeyi göze almış olan düşmana karşı başkentini bile savunmakta zorluk çekmekteydi. Türkiye'nin sonu gelmiş gibiydi, bu yenilmiş halk için hiç kimse parmağını kıpırdatmak istemiyordu. Almanya ve müttefikleri ise, en küçük hareketin bile o zamanlar her şeyden çok kaçınılması gereken dünya savaşını başlatacağını bilmekteydiler. Üç yıl içinde durumun nasıl değiştiği ve bugün Balkan Yarımadası'nda ne kadar farklı gelişmeleri olduğu çok şaşırtıcıdır.

Türkiye ile barış sağlamadan önce Balkan Devletlerinin kendi aralarında bölünmesi, Bulgaristan'ın Romen saldırısı sonucu payına düşenlerden vazgeçerek Bükreş Anlaşması'na zorlanması ve son dakikada Çanakkale Boğazı'nı Bulgar saldırılarına karşı koruyan ve Edirne'yi yeniden ele geçiren adamların ortaya çıkması; bütün bunların hepsi o kadar yenidir ki, daha hiç kimse tarafından unutulmamıştır. Türkiye yediği darbenin etkinsinden kurtulmuş, olgun düşünme yeteneği baygınlık halinin yerini almış,

Avrupa vilayetlerinin sürekli çıkardığı, imparatorluğun yüzyıllarca iliğini kemiğini kemiren huzursuzluk ve ayaklanmalardan kurtulmuş olmanın iyi tarafları olduğu düşünülmeye başlanmıştır. Gerçi halk uzunca bir süre Balkan yenilgisinin çöküntüsünü omuzlarında hissetmiştir. Konstantinopol kahvelerinde gazilerin ve aksakallıların "aslan gibi geldik, it gibi gidiyoruz" gibi homurdanmaları kulaklardan silinmemiştir. Öte yandan Küçük Asya'nın gerçek vatanları ve güç kaynakları olduğu düşüncesi de giderek daha fazla kuvvetlenmiştir. Bütün hızıyla sürüp giden dünya savaşının gelişmeleri de, Osmanlı ruhuna güven ve cesaret aşılamıştır. İlk kez savaşlarında yalnız başlarında değillerdir, yanlarında güvenli ve güçlü müttefikleri olduğunun bilincindedirler.

Türkiye'nin dünya savaşına girecek cesareti tam zamanında göstermiş olması, devlet kayığının dümeninde cesur ve ileriyi gören kişilerin bulunduğunun ispatıdır. İtilaf devletlerine karşı koalisyonun bedeli, Fransa ile Rusya arasında paylaşılması ve Almanya'nın da yenilmesinden sonra bağımsız devletler listesinden silinmesi suretiyle Osmanlı İmparatorluğuna ödetilmesi planlanmıştı. İngiltere'nin Almanya'ya karşı nefreti o kadar büyüktü ki, Konstantinopol ve boğazların Rusya'ya kalmasını bile kabul etmişti. Konstantinopol'da dizginleri elde tutan adamlar boş hayaller peşinde değildirler. Bu kez Türkiye için bir ölüm kalım savaşı olduğunun bilinci içindedirler. Özellikle levanten vilayetlerde Fransız ve İngiliz hayranlığı halen çok yaygın olmasında rağmen ve kendi geleceklerinin de ittifak devletlerinin (Almanya ve Avusturya-Macaristan) zafer ya da yenilgisine bağlı olduğunu bile bile onların tarafını tutmaktan çekinmemişlerdir.

BÖLÜM II

3.1.Osmanlı Toplumunda Aile[10]

Osmanlı toplumunda aile, kadın gibi sorunları incelemek için en önemli kaynak, imparatorluğun muhtelif dönemlerine ve bölgelerine ait şer'iyye sicilleridir, ikinci önemli kaynak, seyahatnameler ve nihayet bazı vakayinamelerdeki bilgilerdir.

Ailenin temel üretim birimi olduğu bütün geleneksel toplumlardaki gibi, Osmanlı toplumunda da geniş aile tipi yaygındır. Bu geniş aile, üç kuşağın bir arada yaşadığı, ama yakın akraba ve kardeşlerin ailelerini de içeren daha geniş bir birleşik topluluğun üyesidir. Bu durum Osmanlı ülkelerindeki Müslümanlar kadar gayri Müslimler içinde söz konusudur. Osmanlı tahrir defterlerindeki kayıtlara göre, hane denen birimi meydana getirenlerin nüfusu beş kişi civarında hesaplanmaktadır. Ancak hanenin her zaman bağımsız bir aile olduğunu düşünmek hatadır. Çoğun bir avlunun etrafındaki konutlarda aynı ailenin üç kuşağına mensup haneler bir sosyo-ekonomik ünite halinde yaşarlar. Bu birliği çoğun, aynı mahallede bulunan yakın akrabalar tamamlar. Osmanlı mahallesinin sadece idari değil, aynı zamanda birbirinin zincirleme kefili olan yakın insanlardan müteşekkil bir sosyal topluluk olmasında bu gerçek etkindir. Geniş ailenin bireyleri birlikte bir üretim birimi meydana getirirler. Toplumun büyük çoğunluğu olan köylülerin dışında kentlerdeki zanaatçılar içinde aynı durum geçerlidir. Anonim sosyal kuruluşların gelişmediği toplumlarda aile üyeleri ve yakın akrabalar, bireyin doğumundan ölümüne kadar bütün toplumsal ilişkilerin çerçevesini meydana getirirler. Bireyin güvencesi kan bağıyla ait olduğu gruptur, ailesi için yaşar. Nepotizm (akraba kayırıcılık) her geleneksel toplumda olduğu gibi, Osmanlı toplumunda da her sınıf insanın kaçınılmaz olarak içinde doğup yaşadığı ilişkiler bütününü belirler.

Doğum, aile kadar mahallede de kutlanan ve herkesi ilgilendiren bir olaydır. Yeni bir üyenin topluluğa katılmasının "loğusa hamamı" gibi, küçük çocuğun okula başlamasının "âmin alayı" gibi, kendine özgü ritüeli vardır.

---

[10] İlber Ortaylı, **Osmanlıda Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu**, İstanbul 2008 s. 61-74.

Çocuk okumayı söktüğünde mükâfat olarak mahallesinde gezdirilir ve alkış toplar. Düğün, çocuk sahibi olma gibi olaylar ön planda ailenin ve mahalle sakinlerinin yakın ilgi konusudur. Birlikte üreten geniş aile, birlikte tüketir. Bünyesinde üç kuşağın bütün üyelerini barındıran geniş ailenin kadınları birlikte diker, birlikte kışlık yiyeceği hazırlar, birlikte gezer ve eğlenir. Ailenin erkekleri inşaat ve tamiratı, erzak alımını birlikte geniş aile için yaparlar. Çekirdek aile çoğun bağımsız bir ünite olarak yaşamaz**.** Karı ve koca ve çocukların, kendi dar aileleri için ayıracakları vakit ve enerji yoktur. Kuşkusuz geçen zaman ve kentleşme, Osmanlı toplumunda da bu tür aileyi ve ilişkiler sistemini değiştirecektir. Edebiyat aracılığıyla yakından tanıdığımız, 19. yüzyılın İstanbul ailesi her ne kadar bugünkü modern aile tipinden farklıysa da, eski aile yapısının temelden değişmeye başladığı açıktır. Osmanlı şehirlerinde konut bölgelerindeki ayırım ve biçimlenme ekonomik aidiyet ve statüye göre değil, dini aidiyet ve statüye göredir. Bu nedenle kentin çevresinde dar bir bölgede yaşayan gayrimüslimler de aynı şekilde kendi geniş ailelerinin ve cemaatlerinin belirlediği ilişkiler çerçevesinde hayatlarını sürdürürlerdi. Birçok geleneksel toplumda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da ayrı dinden gruplar arasında evlenme (intermarriage) pek azdı. Dini hükümler, Müslüman erkeğe bu hakkı vermekle birlikte, gayrimüslim cemaatler de bu gibi gelişmeleri canla başla önlemekteydiler. Bazı yerlerde görevli Müslüman memurların veya tacirlerin geçici olarak Hıristiyan kadınlarla evlendiği görülmüştür (mut'a nikâhı). Ancak bu tür evliliklere de az rastlanmaktaydı. Osmanlı toplumunda sanıların tersine *polygamie*' nin (çokeşlilik) yaygın olmadığı görülüyor. Bazı Avrupalı seyyahlar da bu durumu gözlemişlerdir. Örneğin 16. yüzyıl sonunda Türkiye'den geçen Alman Protestan papazı Salomon Schweigger şöyle demektedir:

Türkler ülkelere, karıları da onlara hükmeder. Türk kadını kadar gezen, eğleneni yoktur. Çok karılılık yoktur. Herhalde bu işi denemiş, dert ve masrafa neden olduğunu anlayıp vazgeçmişler. Boşanma pek görülmüyor. Çünkü erkek boşanırken erkek para ve eşya veriyor kız çocuk anaya kalıyor.

Geleneksel ailenin yapısı içinde en önemli üye kadındır. Fakat gerek aile içindeki gerekse toplumdaki statüsü, üretim fonksiyonu ile orantılı değildir. Kadının aile ve toplum içindeki statüsü çocuklarının sayısı ve yaşlılık

ile yükselir. Geleneksel toplumda kadının özgürlüğünü söz konusu etmek niyetinde değiliz. Bu konuda kendi değer sistemimizle yapılacak bir yaklaşım geçerli ve gerekli değildir. Üretim sürecine kendi özgür kararıyla katılamadığı için, bu toplumda erkeğin özgürlüğünden söz etmek mümkün değildir. Ancak kadının ailenin erkeklerine bağımlılığı evlilikten sonra da devam eder ve bir aileden diğerine transfer edilen üretici emek unsuru konumundadır. Bu transfer karşılığı ödenen değer, başlık, kalın veya başka terimlerle adlandırılır ki, genel sanının tersine sadece Osmanlı-İslam toplumuna özgü bir uygulama değildir. Çünkü İslam hukukunda Mehr iki kısımda ödenir (Mehr-i muhaccel, Mehr-i müeccel) ve kadının kendisine ait olup, daha çok boşanma ve dulluk halinde ekonomik güvencesini sağlamaya yönelik bir edimdir. Oysa başlık, kalın gibi uygulamaların Fıkıh kitaplarındaki hükümlerle ilgisi yoktur. İlk evlilik ve ekonomik bağımlılık yaşının küçük olduğu geleneksel toplumlarda, gelin için damadın böyle bir ödeme yapması yaygın bir gelenektir. Demek ki, bu gelenek ne sadece Türkiye'ye ve ne de diğer Arap ve İslam ülkelerine özgüdür. Evlilikte bu tür ödemeler bütün geleneksel kırsal toplumlarda rastlanan bir özelliktir. Konu üzerinde bu yüzden yalnızca hukuki değil, sosyolojik yönden de durulması gerekir. O takdirde, hukuki mevzuatla toplumsal uygulama arasındaki ilişkiler anlaşılabilir.

Genellikle başvurulan açıklama, başlık veya Arap ülkelerindeki sada'k'ın İslam hukukundaki Mehr müessesesinin bir devamı olduğunun zikredilmesidir. Oysa başlık veya sada'k Doğu toplumunda çok eski çağlardan bugüne az veya çok değişikliklerle ulaşmış, bu tür adetler çoğu kez hukuki uygulamaya da konu olmuştur. Gelin için ağırlık ödeme yoluyla evlenme, uygarlıkla birlikte doğal bir değişim geçirmiştir. Ailenin matriarkal (anaerkil) yapıdan patriarkal (babaerkil) bir yapıya geçişi de evlilik, boşanma ve miras konularında kadının eşitliğini kaybetmesi ve giderek kızın baba ve sair yakınları tarafından damat namzedine ağırlık karşılığı verilmesiyle sonuçlanıyor. Bu şartlar altında kurulan bir ailede patriarkal ve *agnatique* (baba ve hısımlığına değer veren) ilişkilerin hâkim olduğu her yerde görülür.

İslamlık'tan önce Araplar arasında mehr'e veya çeşitli biçimlerde ağırlık ödemeye dayanan evlilik gelenekleri vardı. Bu gelenekler, patriarkal ve *polygam* bir aile yapısına uygundur. İslam'dan önce mehr, kadının satış bedeli idi. İslam dini bu âdeti bazı yeni düzenlemeler ve yasaklamalara

bağlamış, özellikle mehr'i kadının almasını emrederek, kız babalarının veya akrabalarının almasını şiddetle yasaklamıştı. Tatbikatta bu İslami hükümlere her yer, her zaman ve her topluluk arasında uyulduğunu söylemek güçtür. Eski tarz veya saptırılmış uygulamaların fıkıhın değil, toplumsal ve ekonomik şartların zorlamasıyla geniş çevrelerde yaygınlaşması mümkündür.

İslam hukukuna göre mehr iki kısımda verilir: Mehr-i muhaccel ve boşanmada veya eşin ölümünde terekeden alınacak mehr-i müheccel. Nikâhın geçerli olması için mehrin verildiğine dair zevcenin rızası mahkeme sicilinde sabit olmalıdır. İslam hukukçuları "mehr" in asgari miktarında anlaşamazlar. Yaygın miktar, genellikle 10 dirhem gümüştür. Mehr evlenen kızındır. Onunla cihaz yapmaya, ne kocası ne ebeveyni tarafından zorlanabilir. Oysa şer'i hukukun bu konudaki hükümleri göz önüne alınıp, Osmanlı toplumundaki uygulamalara bakıldığında, genellikle şeriat arasında uyuşmazlık göze çarpmaktadır. Örneğin, 16. yüzyıl Ankara, Çankırı, Kayseri ve Konya şer'iyye sicillerindeki hükümleri dört Sünni mezhebin hükümleriyle karşılaştırdığımızda, o çağda Anadolu'daki evlilik uygulamasını her zaman İslami içtihatla bağdaşmadığı görülüyor. Bu gibi belgelerin ışığı altında 16. yüzyıldan beri Osmanlı toplumunda evlilik ilişkilerine (nikâh, boşanma, evlilik dışı ilişkiler) ele alacağımız bu makalede bu nedenle görebildiğimiz bu uygulamanın İslami hukuk hükümleriyle zaman zaman karşılaştırmasını yapmakta da fayda vardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda şer'i hukukun özellikle kamusal alanda ve toprak düzeninde yerini geniş ölçüde örfi hukuka bıraktığını biliyoruz. Bugünkü ayrıma göre, özel hukuk alanına giren düzenlemeleri ise şer'i hukuka bırakıldığı çok tekrarlanmasına rağmen, biz aynı kanıda değiliz. Özellikle aileye ilişkin, evlenme boşanma gibi konularda şer'i hükümlerin dışına çok çıkıldığı, Ortodoks şeriat anlayışından uzak uygulamaların bolluğu ile anlaşılmaktadır. İdari ve cezai alandaki örfi hukuk düzenlemeleri dışında aile hukuku alanında da şeriat dışı uygulamaların araştırılmasına devam edildiğinde, zengin ürünlerin saptanacağına kuşku yoktur. Farklı uygulama daha çok yerel örf ve âdetin etkisinden dolayı olmaktadır. Osmanlı kadısı tayin edildiği ve kısa müddet kaldığı bölgede standart hukuk kurallarını ısrarla uygulamaktan kaçınmaktadır. Kadıya göre, yerel düzene ve geleneklere uymak, yerel düzeni bozup karışıklığa neden olmaktan yeğdir. Osmanlı

fukahası aileye ilişkin konularda (feraiz veya ahkâm-ı nikâh) bir risale kaleme aldıklarında, klasik İslam fakihlerinin eserlerini sadakatle tekrarlamanın dışına çıkmayı hiç denemedikleri halde, uygulamada bu kadar Ortodoks davranmamaktadırlar. 16.-17. yüzyıllarda Orta Anadolu da başlık veya kalın benzeri geleneklere mahkemelerin de itibar ettiği görülüyor. Gene boşanma ve zinaya ilişkin davalarda da Osmanlı hukukçusu klasik İslami hükümlerin sertliğine uymamış ve daha mutedil davranmış görünüyor. Kuşkusuz ele aldığımız şer'iyye sicillerinde böyle farklı uygulamalar kadar İslami mehr konusundaki hükümlere uygun kayıtlar da görülüyor. Örneğin, evlenme her yerde mahkeme siciline kaydedilmekteydi. Bu usulün yaygın olduğu anlaşılıyor. Aksi takdirde kadın ve erkek, "nikâhsız yaşadıkları" gerekçesiyle, mahkemeye celp ediliyor ve bu gayri meşru durumları mahkeme sicillerine kaydediliyordu. Osmanlı ailesinde hiç değilse bazı yerlerde evlilik içinde karı-koca mal ayrılığı rejiminin esas olduğu anlaşılıyor. Jennings bu durumu 18. yüzyıl Kayseri'sinde saptamıştır. Yukarıda sözünü ettiğimiz İslami nikâh hükümleri ile pek bağdaşmayan geleneklere en iyi örnekler 16. yüzyıl Orta Anadolu bölgesinden seçilmiştir. Bu devre ait Ankara mahkeme-i şer'iyye sicillerinde, *namzetlik* denen bir evlenme geleneğinin geniş ölçüde uygulandığına dair kayıtlara rastlanmaktadır. Kız çocuk daha küçük yaşlarda babası tarafından birine vaat edilmekte ve karşılığında para veya mal alınmaktadır. Bu para baba tarafından kullanılır ve kız yaşı erince namzed olduğu gence verilir. Sicillerde eşlerin ayrı yaşaması veya ortak yaşamlarının bitişi için zindegane olmama tabiri kullanılıyor. Ortodoks uygulamanın tersine, bazı yerlerde kadın kocasının evini terk edince dönmesi istenmezdi. Bu durumlarda belirtildiği üzere bazen zevce mehr-i muaccel ve nafaka hakkından vazgeçerdi. Zevci tarafından boş olduğu söylenen kadının yeniden evlenmek için şer'i hukuka uygun olarak iki ay beklemesi genel bir uygulama gibi görülüyor. Nafaka, sırf boşanma halinde değil, eşin evi terk etmesi veya masrafları karşılamaması halinde, zevcenin mahkemeye müracaatı üzerine bağlanmaktaydı.

Bütün geleneksel toplumlarda olduğu gibi, 16. yüzyıl Osmanlı toplumunda da evlilik dışı ilişkiler, nesebi gayrisahih çocuk doğurmak gibi olaylar tepki ile karşılanıyordu. Namus sözünün Yunanca *nomos*'dan geldiğinin hatırlamak, toplumların bu konudaki ortak tutumunu görmek için

yeterlidir. Ancak, bu konuda 16. yüzyıl Osmanlı toplumunun eski Doğu toplumlarının katı ceza uygulamasını terk ettiğini söylemek gerekir. İslam hukukuna göre, zina yaptığı sabit olan kadın, eski İbrani hukukundakine benzer bir hükümle, taşlanırdı. Buna recm deniliyor. Ancak, daha ilk dönemde bu cezanın uygulanmasını adeta imkânsız hale getiren hükümler göze çarpıyor. Zinanın sübutu için dört erkek şahit gerekiyordu. Kocasının zina isnadına rağmen kadın, yeminle inkâr yoluna saparsa kurtulabilirdi. Bu hüküm Osmanlı hukukunda kabul edilmiş, kadılar genellikle "zinanın subut ettiği" hükmüne varmamışlardır. Mahalleli uygunsuz ilişki kuran insanların evine baskın yapıp onları teşhir ve alayla mahkemeye getirdiklerinde, verilen hüküm "zina isnadı" şeklindedir ve kürek ve hapis cezaları verilmiştir. Recm cezası Osmanlı tarihinde, taassup hüküm sürdüğü bir dönemde, bir kere verilmiş ve uygulanmış, ancak hiç hoş karşılanmadığı için bir daha tekrarlanmamıştır. Miladi 1680 yılında İstanbul'da Aksaray'da kocası seferde olan bir kadın, ipekçilikle geçinen bir zımmi gençle zina halinde yakalandığı iddia edildi. Mahkeme kadının rejim edilmesine, delikanlının da idamına hükmetti. Rumeli Kazaskeri, hükmü istemeyerek tasdik etmiş, bu hüküm ve olay ulema arasında nefretle karşılanmıştı. Bir daha da böyle ceza verilmedi.

Babasız çocuk doğuran veya nikâhsız yaşayan kadınlar toplumca hoş karşılanmamış, şehrin asayiş amirinin gözetimine bırakılmışlardı. Örneğin, 16. yüzyıl sonlarında taşrada da bu gibi kadınların derhal subaşına teslim edildiklerini görüyoruz.

Osmanlı şehirlerinde konut bölgesinde bekâr nüfusun bulundurulmaması- na gayret edilirdi. Büyük şehir İstanbul'da bile çalışmak için gelen bekâr erkek nüfus, merkezi iş bölgesindeki bekâr hanlarında barındırılır ve bir tür gözetim altında tutulurdu.

3.2.Aile Yapısında Dönüşüm

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılı reformlar dönemidir. Bu reformların temel amacı, çokça belirtildiği gibi ordunun modernleştirilmesi olabilir ama 19. yüzyılın devlet adamı mali, adli ve idari alanda da bir bütün olarak modernleşmenin gereğini anlamıştı. 19. yüzyılın reformcuları Osmanlı tebaasının can ve mal güvenliği içinde, kanun ve nizam egemenliği altında yaşamasını istiyorlardı. Bir toplumda değişme başladığında bu değişim,

öngörülen alanlar kadar, öngörülmeyen alanlara da sıçrar. Bu nedenle Avrupa uygarlığı orduda, maliyede, yönetimde olduğu gibi kültürde, edebiyatta, günlük yaşamda da Osmanlı toplumu için model oldu. Tanzimat dönemi, Osmanlı toplumunda yeni bir insan tipinin ortaya çıktığı devirdir. Kuşkusuz 19. yüzyılda Osmanlı toplumu köklü büyük bir değişim geçirmiyordu, ama her alanda bir modernleşmenin başladığı tartışılmazdı.

Tanzimat döneminde Osmanlı kadını için de kayda değer gelişmeler başlamaktadır. Osmanlı kadınlarının hayatı ayrı bir renge bürünmüştür. Bu renk değişikliğini sadece modadan, günlük yaşamadan, tüketim kalıplarındaki farklılaşmadan, yabancı dil öğrenmek veya piyano çalmak gibi yeni zevklerden ibaret görmemek gerekir. 19. yüzyılda Osmanlı ülkelerinde tarımda eğitimde görülen bazı yapısal değişmeler ve bütün dünyanın yaşadığı haberleşme ve teknolojideki devrimin Osmanlı topraklarına da yansıması, klasik aile yapısını büyük şehir kadar, kırsal alanda da yavaş yavaş değişim geçirmeye zorlayacaktır. Nihayet Ortadoğu ülkelerinde kadının özgürleşmesi sorunu bu dönemin modernleşme ideolojilerinde önemli yer tutar. İslamcı modernleşmeci akımdan, liberal düşünceye kadar bütün Ortadoğu düşünürleri, klasik ailenin yapısı, kadının toplumsal yeri üzerinde duruyor ve değişiklik öneriyorlardı. 19. yüzyılda Rumeli eyaletlerinde Batı Avrupa pazarına yönelik tarım üretimi ve yarı mamul madde ihracına yönelik manifaktür gelişmekteydi. Bu bölgedeki demografik hareketler üzerinde yapılan tarih araştırmaları, sözünü ettiğimiz değişimin başladığını göstermektedir. Şehirlerde küçümsenmeyecek bir büyüme dolayısıyla aile yapısında da modernleşmenin başlaması kaçınılmazdı. Anadolu kıtasında da, Türkiye'nin sosyal tarihi içinde önemli bir değişme başlamaktaydı. Çukurova, Amik, Maraş yörelerinde aşiretlerin iskânı dolayısıyla göçebe nüfus yeni bir hayata geçmekteydi. Nihayet yüzyılın ortasında Ege Bölgesi, ardından Çukurova'da başlayan mono kültürel tarımın yarattığı toprak işçiliği kırsal kesimdeki ailenin geçimini ve yapısını etkilemeye başlayan gelişmelerdi. Kırsal kesimde bu dönüşümü başlatan faktörlerden biri de 1858/1274 tarihli Arazi Kanunnamesi'dir. Arazi Kanunnamesi, çoktan beri dağılan klasik arazi rejimini yeni bir gözde hukuki yönden düzenlemek, tarımda özel girişim ruhunu teşvik etmek için çıkarılmıştır. Gerçi Kanunname'nin çok çabuk ve etkin bir biçimde özel mülkiyet düzenini

gerçekleştirdiğini, hele küçük ve orta sınıf çiftçiliğine etkileri olduğunu söylemek güçtür. Fakat tarım topraklarının mülkiyeti ve miras konularında yenilikler getirmediği de söylenemez. Arazi Kanunnamesi'ni burada ayrıntılarıyla ele alacak değiliz. Ancak işlenen toprakların tapulandırılması ve miras yoluyla intikali ister istemez kırsal kesimdeki büyük aileyi parçalayacak bir süreci başlattı. Bundan başka, arazinin miras yoluyla intikalinde kız evlat da erkeklerle eşit pay alacaktı ki bu hukuki yönden önemli bir gelişmedir. Modern tarım yapılan ve pazara açılan bölgelerde yeni arazi rejiminin süratle etkisini gösterdiğine kuşku yoktur. 19. yüzyılda tarımsal alanda gördüğümüz bu gelişmelere nicel olarak, 1920'lerin hele 1940'ların Türkiye'sindeki büyük yapısal değişiklikle kıyaslayacak ve eş tutacak değiliz, ancak niteliksel değişimin başladığı açıktır. 19. yüzyılda kırsak bölgelerden ülkenin İstanbul, Beyrut, Selanik gibi büyük şehirlerine yapılan göçte de niteliksel bir değişim gözlenmektedir. Daha önce büyük şehre bekâr nüfus göç eder ve kısmen mevsimlik olarak kalırken artık çeşitli nedenlerle aile göçlerinin başladığı görülüyor. İstanbul'un surlara yakın kesiminde, Haliç civarında, ilk gecekondulaşma başlamaktaydı. Bu olguları şehirleşme ve çekirdek aileye geçişin başlangıcı olarak nitelemek, abartma sayılmamalıdır.

Tanzimat döneminin getirdiği sosyo-kültürel değişim, hiç değilse üst ve orta tabaka kadının toplumsal hayata girişini hazırlayan altın bir dönem olmuştur. Modern İslamcı düşünürler çok karılı evliliğin kalkmasına ya da sınırlandırılmasına yönelik yeni yorumlar getirirken, gerek Osmanlı ülkesinde gerek diğer Ortadoğu ülkelerinde ve Rusya periferisindeki düşünür ve yazarlar geleneksel aile yapısı ve evlenmelerin aleyhinde kampanya açmışlardır. İbrahim Şinasi Bey modern tiyatromuzun ilk eseri sayılan *Şair Evlenmesi*'nde biraz naif bir üslupla eski evlilik geleneklerini yererken, Azeri dramaturjisinin kurucusu Mirza Fethali Ahundov ve izleyicileri tiyatro yapıtlarında İslam kadının kapalı hayatını, pederşahi aile düzenini, kız çocuklarının cahil bırakılmasını en etkin biçimde yeriyorlardı. 1880'lerde Rusya Müslümanlarından bir grup kadın, *Âlem-i Nisvan* adlı bir kadın gazetesi çıkararak, feminist hareketi yaygınlaştırmak çabasındaydılar. Tanzimat maarifinin en önemli girişimlerinden biri, orta öğretim alanında inas rüştiyeleri açarak kız çocuklarının eğitim olanağını geliştirmek olmuştur. Kız okullarının sayılarının artması ve 19. yüzyıl sonunda eğitim derecesinin liseye

kadar yükselmesi ise, yen bir meslek grubunun ortaya çıkışını sağladı: muallime hanımla… Kadının özgür çalışma hayatına girişi Türkiye tarihinde sanayiden önce eğitim alanında olmuştur ki, bu gelişme günümüz Türkiye'sinde kadının bürokrasideki güçlü durumunun bir nedenidir.

Tanzimat dönemindeki kültürel açılımla ortaya çıkan yeni aydın grubunun üyeleri arasında üst sınıftan kadınlara da rastlanmaktadır. Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım bu tip aydınların prototipidir. Büyük kentlerde kadın evin dışına çıkmıştır. Boğaziçi'ndeki mehtap gezilerinden, Beyoğlu'ndaki alışverişlere kadar birçok yerde kadının toplumsal hayata girişini, Tanzimat'ın devlet adamlarından Cevdet Paşa, zenperestliğin ve muaşakanın artması olarak nitelendirir. Sanayileşme ve kentleşmenin yavaşlığına rağmen toplumda kadının 19. yüzyıldan beri ılımlı bir özgürleşme sürecine girdiği görülüyor. Sanayileşen Avrupa'da kadın özgürlüğün bedelini çok pahalı ödemiş, toplumsal hayatta yeni güçlüklerle karşılaşmıştır. Benzer bir gelişme ülkemiz kadını için henüz başlamaktadır; ama koşulların farklılığından dolayı Türkiye'de kadının özgürlük için ödediği bedelin Avrupalı kadınınki kadar ağır olduğu söylenemez. Bu farklı koşullar, yakın tarihimizdeki reformların, sanayileşmeden önce özgürlük için uygun bir zemin hazırlamasından ileri gelmektedir.

Tanzimat döneminin devlet adamları mevcut aile hukuku ve evlenme adetlerinin sorunlar yarattığının farkındaydılar. Bu konudaki yasama programları Sadrazam Mehmet Emin Ali Paşa'nın Fransız Medeni Kanunu'nu kabul etme girişimine kadar varmaktadır, ama toplumsal yapı buna müsait olmadığından, geleneksel evliliği düzenleme için bazı ferman ve tembihler çıkarmakla yetinmişlerdir. Prof. Şerafettin Turan'ın incelediği bu ferman ve tembihler, esas olarak, evlenme sırasında başlık ödemeyi yasaklamakta, ağır masrafların yapılmasını önlemek istemekteydi. Ferman, Cemaziyelahir 1260 /Haziran-Temmuz 1844 tarihli olup,

1) Reşit kız evladın kendi arzusuyla evlenebilmesini, ebeveynin müdahale etmemesini,

2) Başlık gibi ağırlıkların (tekâlif denmekte) kaldırılmasını ve ebeveyne bu gibi ödemelerin yapılmamasın emrediyor.

On sekiz yıl sonra 23 Rebiyülevvel 1279 /18 Eylül 1862 tarihinde, sözü geçen fermanın uygulanmasıyla ilgili hükümet tembihleri neşredildi. Bu

tembihler on maddeden ibaret olup, düğünlerde israfı yasaklıyor, başlık kırıldığı gibi, mehr-i muaccel ve mehr-i müecceli fakir, orta, zengin sınıflar için yüz kuruş, beş yüz kuruş ve bin kuruş olmak üzere üç kategoride tespit ediyordu. Çok fakirler hiçbir şey vermeyecekti. Böylelikle evliliğin kolaylaştırılması istenmekteydi. Tembihler bunun dışında damadın düğünden sonra karısının akrabalarına hediye vermesi usulünü kaldırmaktadır. Bundan başka düğünler de; birinci, ikinci, üçüncü sınıf olarak üç kategoriye ayrılmakta, her biri için ne kadar masraf yapılacağı ayrıntılarıyla belirtilmektedir. Bu tembihlerin Kurtuluş Savaşı sırasında T.B.M.M. Hükümeti'nin çıkardığı 1336/1920 tarihli ve 55 sayılı Düğünlerde Men-i İsrafat Kanunu'nu andırdığı görülmektedir. Kuşkusuz ferman ve tembihlerin yaşayan gelenekleri ortadan kaldırdığı söylenemez, ama daha ziyade bunların var olan belli bir gelişmeyi, bir eğilimi de yansıttığı da açıktır.

19. yüzyılda ülkemiz açısından önemli bir hukuk yapıtı olan Mecelle bilindiği gibi aile hukukuna dair hükümleri içermemektedir. Bu dönemde, hiç değilse şehir nüfusu arasında ekonomik ve sosyal zorluklarla eski geleneklerin ve çokkarılı evliliğin epey azaldığı ve hoş karşılanmadığı bilinmektedir.

İkinci Meşrutiyet döneminde modernleşmeci fikir akımları ve siyasal girişimler aile ve evlilik kurumuna da eğilmekte, yöneticiler, hukukçular ve düşünürler arasında tartışmalar olmakta ve devrin romancılığı Türk kadınının sorunlarını retorik ve didaktik bir üslupla ele almaktaydı. İttihat ve Terakki çevrelerinin üstat düşünürü Ziya Gökalp, daha ilk gençlik yazılarında bu konuya değinmiş ve geleneksel evlilik düzenini yeren "İbiş Dayı" adlı bir hikâye yazmıştı. Bu ortamda Jön Türkler iktidarının aile hukuku alanında bazı yenilik hareketlerine girişmesi beklenmekteydi. Nitekim Türk Ocakları'nın o tarihte özellikle feminist hareketlere kaynaklık ettiğini görüyoruz. Ne var ki, gerek Balkan Savaşı'ndan sonraki diktatoryal dönemde gerekse Birinci Büyük Savaş içinde İttihat ve Terakki hükümeti bu konuda radikal girişimlerde bulunamadı. Özellikle hükümet çevreleri ve Enver Paşa, savaş yıllarının yenilgi ve sefalet ortamında artan memnuniyetsizliği tutucu çevrelere taviz vererek bastırmaya çalışıyordu. Örneğin, kadınların çarşaf uzunlukları ve peçe standartlarını saptamak için bir komisyon bile kurulmuştu. Bu nedenlerle 1333/1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi (kanun kuvvetinde

kararnamedir) köklü yenilikler getiren bir metin değildir. Ancak kararname hangi dinden olursa olsun bütün Osmanlılar için düzenleyici ve emredici nitelikte olup, İslam ülkelerinde bu konuda hazırlanan ilk standart hukuki metin sayılmaktadır. Kararnamede kadınlara boşanma ve *polygamie'* ye karşı bazı haklar tanınmakta, evlenmelerde her dinden tebaa için devletin kontrolü şart koşulmaktadır. Burada Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin içeriği üzerinde durmak konumuz dışındadır. Her dinden Osmanlı tebaasını evlilik ve aile hukukunu düzenlemek amacındaki bu kararnamenin bölüm bölüm bazı hükümlerinde gayrimüslimler istisna tutulmaktadır. Şu kadarını belirtmekte yarar vardır ki, doğru dürüst uygulanamayan bu kanun kuvvetindeki kararnamenin ömrü çok kısa olmuş ve 1919 yılı Haziran'ında yürürlükten kaldırılmıştır. Böyle bir kararname sadece mutaassıp Müslümanların değil, cemaatleri üzerindeki yargı yetkisini tamamen kaybetmekten korkan gayrimüslim din adamlarının da hoşuna gitmemiş olmalıdır.

Osmanlı toplumunda muhtelif toplumsal tabaka ve bölgelerdeki aile tiplerinin günlük yaşayışı sosyo-kültürel davranış kalıpları, tüketim ve kazançları henüz ciddi araştırma konusu olmamıştır. Özellikle sosyal değişimin hızlandığı 19. yüzyıl için bu araştırmaların sınırlı sayıdaki hatırat, her yerde pek düzenli olmayan nüfus kayıtları, seyahatnameler ve kuşkusuz romanların ve hikâyelerin taranarak yapılması gerekmektedir. Hüseyin Rahmi Gürpınar veya Ahmet Rasim'in eserleri, 19. yüzyıl halk hayatını anlamamıza yarayacak meddah hikâyeleri küçümsenmeyecek kaynaklardır. Türkiye bütün Ortadoğu'da son yüzyılda ekonomik yönden en hızlı değişim geçiren ülkedir. Bu değişimde sadece zirai-sınaî gelişme değil, önemli ölçüde hukuk reformları, sosyo-kültürel reformlar da etkin olmuştur. Modernleşen Türkiye'de ailenin geçirdiği yapısal değişimi bilmek bu nedenle evrensel bir anlam taşır.

Bugünkü Ortadoğu-İslam toplumları yeryüzünde tarım devriminin en erken doğduğu, yani en eski şehir toplumlarının bulunduğu bölgededirler. Bununla beraber, halen sanayi devrimini tamamlayamamış ve metropoliten şehir hayatına girememişlerdir. Oysa Avrupa ve Kuzey Amerikalıların sanayi öncesi toplum olarak yaşadıkları tarihleri çok kısadır. Şu halde Ortadoğu-İslam toplumlarında birçok kurum gibi, aileyi araştırırken de İslam toplumu-modern toplum gibi kutuplaşmalardan değil, az gelişmiş metropoliten toplum

ve metropoliten toplum kutuplaşmasında hareket etmek gerekir. Ortadoğu ailesinin farklı görünen yapısal özelliklerinin uzun süren bir endüstri öncesi toplum tarihinin kalıntılarından ileri geldiği kanısındayız.

BÖLÜM IV

4.1.Batı Seyahatnamelerine Göre Osmanlı Ailesi

4.2. Mahalle, Sokak ve Konut Yapıları

İstanbul'a gelen seyyahlar, gezi notlarında İstanbul sokakları ile ilgili izlenimlerinden bahsederken, hep bir hayal kırıklığı ifade ederler; İstanbul sokaklarının dar, pis ve bakımsız oluşu, onların Doğu imgelemini alt üst eder.

1888 yılında eşinin işi nedeniyle İstanbul'a gelen ve burada 30 yıl boyunca müzik dersleri veren Çek Cumhuriyeti'nde doğmuş olan Anna Grosser Rilke, İstanbul'a ilk gelişindeki izlenimlerini Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada adlı seyahatnamesinde Pera'dan (Beyoğlu) şöyle bahseder:

> "Masallar ülkesinde dört günümüzü tamamladıktan sonra, kocama bir kere de bana Grande Rue de Pera'yı göstermesini rica ettim. 'Evet hemen bugün yapabiliriz' dedi, 'Alman elçiliğine gideceğim, sen de benimle gelirsin!' yolda kocamın bir yığın ahbabı ile karşılaştık, ayak üstü tanıştırmalar derken, sonunda üç kişi olduk. Alman elçiliğinin tercümanlarından biri olan Bay v. Eckard sağımdaydı; çok şakacı biriydi; yoldan geçenlere ilişkin espriler yapıyordu. Birden durdum ve sordum: 'Peki Grande Rue de Pera'ya ne zaman geleceğiz?'. İki erkekten etrafı çınlatan bir kahkaha koptu ve gelen yanıt: 'deminden beri üzerindeyiz ya!' oldu. Şaşkınlığım mutlaka yüzüme vurmuştur. Cadde dar, parke taşlar kötü, yay kaldırımı da aynı şekilde delik deşikti, her köşeye köpekler öbeklenmişti, evlerin önüne çöpler yığılmıştı, Türklerin başkentinin Avrupa yakasındaki en büyük caddesinin 1888 yılındaki görünümü böyleydi."[11]

Batılı seyyahlar İstanbul sokaklarının bakımsız oluşunu sık sık vurgulamaktadırlar. Le Corbuiser Şark Seyahati İstanbul 1911 seyahatnamesinde İstanbul sokaklarındaki izlenimini şu şekilde aktarır:

> "İstanbul'a doğru itiliyoruz, ama 15 dakika kadar daha bu pis cereyanı hissediyoruz. Sokaklar fahişeleşiyor, Türk olarak geçirdikleri yüzyılları inkâr edip muhabbet telalarlına satıyorlar kendilerini; Allah'ın evine bile sıçrıyor bu pislik. Sonra yokuş yukarı çıkıp uzaklaşıyoruz; *türbeler* ve hazirelerle dolu sokaklara dalıyoruz; bir mabet gibi güzel, bazen yanı başında bir servinin de nöbet tuttuğu bir çeşmenin

[11] Anna Grosser Rilke, **Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada,** İstanbul 2009, s. 141.

başında huzur buluyoruz. Buradan, komşusuyla iyice yüksek ve kapalı bir duvarla ayrılan, büyük bir ahşap evle, bir konakla ya da sıradan bir evle dikkat çeken küçük sokaklara ayrılıyor. Sonra sokak kıvrılıyor, som balığı etine benzer ve pembe yüksek iki duvardan başak hiçbir şey görünmez oluyor. Şu elli santimlik taş ya da tuğlanın ötesinde hayat karşısında hissedilen neşe baştan aşağı heyecanlandırıyor bizi, son derece mutluyuz- kıskançlıkla kapatılmış bahçelerde sürdürülen hayal mahsulü hayatlar. Bunlar birer hapishane, doğru, ama odalıkların kapatıldıkları hapishaneler. Doğru, ama o anda bize biraz acı veren, kederli, lütuf dolu bir şiir gibi geliyorlar. İstanbul dediğimizi tepeyi oluşturan tepelerin üstünde, 'büyük camiler' şişinip beyazlıklarıyla parıldıyor, neşeli kabristanlarında toplanmış güzel mezarların çevrelediği ferah avlularıyla yayılıyorlar. Hanlar, küçük kubbelerle bir ordu oluşturuyor; ıssız avlulardaki serviler ise katı ve acı çeken cüsselerinin siyah vakarını minarelerin neşesine katıyorlar; gövdelerindeki kırışıklıklar ne denli saygı değer olduklarını gösteriyor."[12]

20. yy.'da Osmanlı topraklarına gelen Batılı seyyahlar, başkentin mozaik dokusunu ifade ederken de hayal kırıklıklarını gizleyememektedirler.

1911 sonlarında Balkanlar üzerinden Osmanlı İmparatorluğu'na gelen İsviçreli mimar Le Corbusier, Şark Seyahati İstanbul 1911 seyahatnamesinde İstanbul'daki Sokak ve konutların mimari tasvirini şöyle yapar:

"İstanbul sıkışık bir yerleşme; fanilerin evleri ahşaptan, Allah'ın bütün evleri ise taştan. Daha önce söylediğim gibi, bu büyük tepenin yamacında, zümrüt tonlarıyla çevrelenmiş mor yünlerden bir halı oluşturuyor; tepenin sırtında yer alan camiler de bu halıya takılı değerli birer kopça. İki tür mimari var yalnız: oluklu kiremitle kaplı büyük, basık çatılar ve de camilerin, yerden fışkırır gibi duran minareleri soğanları. Bunların arasında da mezarlıklar yer alıyor. Çok sıkışık bir yerleşme olan İstanbul'da yangın çıktığında, işte o zaman dehşet oluyor her taraf. Geceleyin tellallar arşınlıyor sokakları; ucu demirli koca bir değnekle vuruyorlar sokakların sert taş döşemelerine. Bir tek bu bile epey debdebeli; Paris'de Notre-Dame kilisesinin kubbeleri altında, mukaddes kominyon ayini sırasında ya da mukaddes rahipler huzurunda mukaddes eşyaların geçmesi için yol açılmasını sağlayan sese benziyor."[13]

1909 yılında Jöntürk dostlarını ziyaret etmek amacıyla Fransa'dan İstanbul'a gelen bir kadın gezgin Marcelle Tinayre, şehrin dokusunu günlüğünde şöyle ifade eder:

"Pencereden bakalım… Sıradan evlerin ve halk bahçesinin parmaklıkları arasında sokak güneşte ısınıyor; ılımlı ılık bir güneş, Fransız taşrasının, bir Fransız

[12] Le Corbusier, **Şark Seyahati İstanbul 1911**, İstanbul 2009, çev: Alp Tümertekin, s. 68-70.
[13] **Aynı**, s. 72-76.

taşrası sokağının üzerindeki bir güneş bu… Nisanın ortası geçmiş; çınarların tomurcukları kahverengi kılıflarını ancak aralamış, bin bir küçük yeşil tırnak uzatıyor. Bahçede demir iskemleler ve çalgıcılar için bir çardak bulunuyor. Sokakta kahvehaneler, kira arabaları, gazete satıcıları, sırtlarında ceketleriyle geçen insanlar ve kaldırım yanında sarımtırak renkli köpekler var.

Arabacıların kırmızı fesleri ve sarımtırak köpekler, "Küçük Tarlabaşı Sokağı" adını taşıyan bu sokağın tüm "doğuya özgü doğasını" oluşturuyor. Ve otelin arkasında, biliyorum ki, buna koşut olan, daha önemli, güzel manzaraların, büyükelçiliklerin bulunduğu bir başka sokak daha var. Pera'nın Büyük Caddesi'dir bu.

Bir tepenin doruğundaki bu iki yol, Frenk kentinin, özellikle tüm ırktan ve mezhepten Hıristiyanların oturduğu Pera'nın özünü oluşturuyor. Solda, tepenin yamacında Pera, Galata halini alıyor; ne Türk kökenli, ne de Frenk olan ama açıkçası Cenova, Napoli, İzmir gibi "Akdenizli", denizli ve tüccar kenti. Dün akşam, bu berbat ve kaynaşan kenti, iki tahta köprünün İstanbul'a bağladığını fark ettim.

Çevremde hiç, ama hiçbir şey Türkiye'den esin vermiyor… Ama tepeden baktığım bahçenin gerisinde, toprak sert bir şekilde alçalıyor; belli belirsiz toprak zeminleri, servilerin siyah tepelerini fark ediyorum; sonra daha ileride, mezarlık ağaçlarının dimdik ince bedenlerinin arasından, pusun içinde bir tür nehir mavisini gösteriyor, toprak kitlelerinin arasına sıkışmış deniz uzantısı basit bir nehir bu. Ve karşı kıyıda, bir yığın yapılar topluluğu; taş, mermer, tahta mozaiği; bir yığın taraçalar, dam örtüleri, bina cepheleri, kubbeler üst üste yığılıyor: İstanbul!

Solgun gökyüzü zemininde, yükselen kent, bir tiyatro dekorunu andırıyor. Sanki hiç kalınlığı yok; sanki şakacı bir makas kırılan, dalgalanan, sivri minarelerle uzanan, kocaman kubbelerle dolgunlaşan siluetini keserek çizmiş sanılacak. Eyüp'ün karanlık selvilerinden başlayarak, sağa doğru, Eski Saray'ın son sivri ucuna kadar, solda, siluet Altın Boynuz'un ve Marmara'nın suları arasında, mazgallı duvarlar ve ortaçağın kuleleriyle tamamlanıyor.

Canlı renkler yok: Beyaz renkler, kahverengiler, solgun kırmızılar, birkaç tutam yeşil. Gemilerin dumanları, nemli havanın içinde, tembel sularda, saydam bir grilikle, buruşuk, yırtılmış, bir tül gibi hareketsiz durgun kalıyor. Ve İstanbul, buharın içine asılmış, uzak, adeta gerçek dışı…"[14]

20.yy mimarlığına ve sanatına damgasını vuran İsviçreli Le Corbusier, modernleşmenin eşiğindeki Osmanlı ülkesine seyahatinde, merak, keşif ve hayranlık duygularına teslim olur. Mimarlık anlayışının oluşmasında önemli payı olan gezi notlarında İstanbul'u şöyle tasvir eder:

"Pera ile İstanbul, biri neredeyse metruk ötekiyse yıkıldı yıkılacak iki köprüyle bağlı. İki yakayı bağlamak için, köprülerden başka bir de atik ve çevik yüzlerce kayık

[14] Marcelle Tinayre, **Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı**, Çev: Engin Sunar, İstanbul,1909,s.8-9.

var. Rüzgârla dolup şişen yelkenler, koca koca buharlı gemilerin ağır gövdeleri arasında kolayca süzülüp geçiyor; buharlı gemilerin boğuk soluğu ağır, kara dumanlara karışıp- Boğaziçi yüzünden- İstanbul'a doğru sürükleniyor, saf yürekli beyazlıkları içinde bekleşen zavallı camileri yalıyor pis pis. Tekneleri duba olarak kullanarak yapılmış olan bu köprüler geceleri açılıp, gün içinde kurulan küçük donanmaların denize açılmasını sağlıyor. Öte yandan, Odisseus'un gemisi kadar büyük yelkenliler bağırış çağırış ve her tür lanet arasında, yelkenlerini toplar, direklerini indirir, köprülerin dubaları arasından birer birer kayıp geçerler; sonra da yelken direklerinden oluşan sağlı sollu birer orman yaratırlar. Bu ormanların ağaçları ise, ya denizin çalkantısına uyup sallanır ya da insanın tepesine binen öğlen güneşi altında birer minare gibi kıpırdamadan dururlar… Pera'da taş evler birbirinin üstüne tırmanır, üstlerinden aşar, dikine konulmuş domino taşları gibi dururlar. Pencerelerin delik deşik ettiği düz beyaz iki duvar parçası ile kurumuş kana benzeyen, bitişik iki duvar görülür. Bütün bu sert karşıtlıkları yumuşatacak hiçbir şey de yok. Fazladan yer kaplar diye tek bir ağaç bile yok. Sokaklar deli gibi dik. Kar peşinde koşarken zaten soluk soluğa kalmış bu adamların iyice soluğunu keser bu sokaklar. Dapdaracık sokaklar hiç de az değil, bu sokaklar o kadar dar ki, evlerin üst katları birleşiyor gibi. Bütün bu hummalı koşuşturmada öyle bir bütünlük, öyle bir uyum, hatta öyle bir gayret vardı ki, bundan apayrı bir güzellik doğuyordu."[15]

Bu dar sokaklarda başıboş yaşayan köpekler de bu sokaklarla bütünleşmiş gibidir. 1867-1928 yılları arasında yaşamış, bir dönem siyasetle uğraşmış olan İspanyalı seyyah Vicente Blasco Ibanez, Fırtınadan Önce Şark İstanbul 1907 adlı seyahatnamesinde bu durumu şöyle anlatır:

"Bir dar sokaktan yanınız yöreniz köpeklerle kaplı yürüyorsunuz, ellerinizi kokluyorlar, ekmek bulmak umuduyla ceplerinize kadar tırmanıyorlar. Sonra birden kendinizi yapayalnız buluyorsunuz. Köpekler geride kalmış, ne kadar ıslık çalarsanız çalın, severek çağırırsanız çağırın, peşinizden gelmiyor. Kendi "egemenlik alanlarının" sınırına varmışlardır çünkü: kendi paylarına düşen sokak parçasının sonuna gelmişlerdir, oradan ileri geçmeyeceklerdir. Bu kez başka köpekler gelip sizi karşılıyor, size yaltaklanıyor, peşiniz sıra geliyor, kendi alanlarının sınırına kadar, orada sizi bir başka köpek sürüsüyle çevrili durumda bırakacaklardır. Böylece bir muhafız bölüğünden öbürüne, gece boyu bütün İstanbul'u dolaşabilirsiniz. Havlamalar yeri göğü inlettiğinde, bu demektir ki, bir köpek sürüsü düşmanının alanına girmeye yeltenmiştir. Vahşi bir dövüş mahalleyi ayaklandırdığında, ailesiz ve belli ikametgâhı olmayan bir serseri köpek, cin burjuvaların, yani düzene bağlı, böylesi toplumsal disiplin hatalarını hoş görmeyen iyi aile köpeklerinin saldırısına

[15] Le Corbusier, **Şark seyahati İstanbul 1911**, Çev: Alp Tümertekin, İstanbul 2009,s.64,66.

uğramış demektir. İstanbul'da serseri dolaşan bohem köpeğin sonu bellidir: Hemcinslerinin şerefli aileleri tarafından parçalanıp yenmekten kaçınamaz."[16]

XIX. yy ve XX. yy başlarında İstanbul'u tehdit eden felaketlerin başında yangınlar gelmektedir. Şehirde yangınla ilgili alt yapının olmayışı, şehri korkulu hale getirmektedir. Seyyahlar da bu duruma dikkat çekmişlerdir. 1887-1965 yılları arasında yaşamış olan İsviçreli seyyah Le Corbusier, öğretmeninin teşvikiyle seyahatlere çıktı. Bir süre Avrupa'da mimarlık yapan Le Corbusier, Balkanlar üzerinden Osmanlı İmparatorluğu'na gelerek gözlemlerini notlara döker. Şark Seyahati İstanbul 1911 adlı seyahatnamesinde İstanbul'u tehdit eden yangın felaketlerini şöyle anlatır:

"Hemen her gece yangın çıkıyor. Hava rüzgârlıysa (hele bir de birileri sinsice intikam almak peşindeyse) İstanbul yenip yutuluyor. Hem gaddarca hem de muhteşem. Bu inanılmaz meşaleyi biz Avrupalılar dehşet içinde seyrediyoruz. Onlarsa alevlerin ilerlemesine bakıyorlar bir tek, bütün bunların çok uzun bir zaman önce belirlendiğini düşünüyorlar. Dolayısıyla Türk ruhu da suça ortaklık eden gecede tevekkül silahını kuşanıyor; ışıklar kapalı kalıyor, kimse de yatağından kalkmıyor… Bunu duymamış kimsenin hayal bile edemeyeceği bir sessizlik çöküyor… Çok uzaklarda sokakların kireçtaşı döşemesinden yankılanan madeni bir ses geliyor iyice hassaslaşan kulaklarımıza; birden zifiri gecede kalleş bir darbe alan, dehşete kapılmış bir adamın feryadı yükseliyor, yürek paralayan bir çığlık. Uzun sürüyor, saniyeler sürüyor… Rastgele, çok uzakta, sağda, solda, orda ta aşağılarda deniz kıyısında, daha da uzakta Kasımpaşa'dan da aynı feryatlar yükseliyor, fışkıran bir kan gibi. Gökyüzüne doğru uzanan servilerin de yardımıyla, yükseliyor, konağında uykuya dalmış herkesin korkudan ürpermesine neden oluyor: Cenevizlilerin Pera'daki devasa, yuvarlak kulesine dört fener asılmış. Tam karşısında, İstanbul'un bulunduğu tepenin sırtındaki Serasker Kulesi (yangın kulesi bu) iki fener asmış. Böylece, Marmara'dakiler, Altın Boynuz'dakiler, Hasköy'dekiler de Tophane'dekiler kadar Üsküdar'da mezarında yatanlar da yangın çıktığını, İstanbul'un bir kez daha kül olacağını öğrenmiş bulunuyor. Bu kentin dört yılda bir deri değiştirdiği de söyleniyor! Hanlarla çevrili büyük camiler ayakta kalıyor yalnız. Alevler okşarken, Allah'ın yara almaz mabetleri olan camiler her zamankinden daha esrarlı birer kaymaktaşı gibi parlıyorlar."[17]

İstanbul'daki evler ahşap olduğu için kolaylıkla yangınların büyümesi her ne kadar istenmeyen bir durum ise de bunların yerini çağdaş yapıların almasını istemeyen seyyahlar da vardır. 1850-1923 yılları arasında yaşamış,

---

[16] Vicente Blasco Ibanez, **Fırtınadan Önce Şark İstanbul 1907,** Çev: Neyyire Gül Işık s.58.
[17] Le Corbusier, **Şark Seyahati İstanbul 1911,** Çev: Alp Tümertekin, İstanbul 2009, s. 76.

Fransalı bir deniz subayı olan Pierre Loti, Osmanlı ülkesine yaptığı son seyahatlerini anlattığı eserlerinden olan Doğu Düşleri Sona Ererken'de İstanbul'daki ahşap evlerin özgünlüğünü şöyle anlatır:

> "…Yazık bu eski Doğu evlerinin çoğu yıkılmak üzere, eskiden adet olduğu üzere oyma ahşap işçiliğiyle yapılmış bu evleri Boğaz'ın nemi gitgide çürütüyor, evler kurtların kemirdiği kazık temeller üstünde yamuk duruyorlar, yıkılıp gittikleri zaman onların yerini tıpkı Avrupa kıyısını berbat edenler gibi çağdaş yapılar alacak. Hem geleceğe yönelik kötü bir tasarı var: Denizle içli dışlı bu gönül çelen yakınlığı ortadan kaldırmak, su kıyısında herkese açık, otomobillerin geçeceği bir sahil yolu yapmak istiyorlarmış."[18]

Bu ahşap evlerin içindeki halkı gizleyen kafeslerin, İslam inancından etkilenerek yapıldığı düşünülmektedir. Nitekim A. De Rochebrune'nin kaleme aldığı "Dilber Kethy'nin Bursa ve İstanbul Hatıratı" eserinde bu durum şu benzetmeyle anlatılır:

"Peçe bir Türk hanımın nazarlarını setr ettiği gibi, kafesler de hanenin hayat-ı dâhiliyesini saklıyordu… Kafes, haneleri, ağaçları, insanları, her manzarayı parçalıyordu."[19]

XX. yy başlarında ahşap evlerin yerini taş evler almaya başlamıştır. Bu evlerin üstünde hane halkı, altında ise hayvanlar kalıyordu. Le Corbusier, "Şark Seyahati İstanbul 1911" adlı seyahatnamesinde taş evleri şöyle tasvir eder:

> "Pera'da taş evler birbirinin üstüne tırmanır, üstlerinden aşar, dikine konulmuş domino taşları gibi dururlar. Pencerelerin delik deşik ettiği düz beyaz iki duvar parçası ile kurumuş kana benzeyen, bitişik iki duvar örülür. Bütün bu sert karşıtlıkları yumuşatacak hiçbir şey de yok. Fazladan yer kaplar diye tek bir ağaç bile yok. Sokaklar deli gibi dik. Dapdaracık sokaklar hiç de az değil, bu sokaklar o kadar dar ki, evlerin üst katları birleşiyor gibi."[20]

Marcelle Tinayre'nin gezi notlarında İstanbul'daki Sokak manzaralarını ve 20. yüzyılda evlerin Batılılaşmaya başlamasını şöyle anlatılıyor:

> "Bunlar adları olmayan ya da aklımda tutamadım kadar zor adları olan, kenar mahalle sokakları; adeta kasabalardakine benzeyen, çok azı parke taşı döşeli, iki

---

[18] Pierre Loti**, Doğu Düşleri Sona Ererken,** Çev: Faruk Ersöz, İstanbul 2002, s. 28.
[19] A.de Rochebrune**, Dilber Kethy'nin Bursa ve İstanbul Hatıratı,** İstanbul 2007, s. 32.
[20] Le Corbusier, **Şark Seyahati İstanbul 1911,** Çev: Alp Tümertekin, İstanbul 2009, s. 66.

yanlarında küçük ahşap evler bulunan sokaklar. Bu evlerin hepsi birbirine benziyor: girişte iki pencere arasında bir kapı ve kapının üstünde parmaklıklarla çevrili, ileriye uzanan saçaklı damın altında bir balkon. Hepsi birbirinin aynı, evet, benzer griden, benzer kırmızımsı kahverengiden; ama biri sokağa eğilmiş, öteki komşuya yaslanmış; cephe ve dam çizgileri kırılıyor ve bükülüyor; sanılır ki, soluk entarili, boyları eş olmayan yaşlı kadınlar, kız kardeşler ve farklı olanlar dizisi…"[21]

"Geleneksek Türk evleri, yerlerini belki daha rahat, ama korkunç "yeni sanat" stilinde, daha pahalı taştan yapılara bırakmış. Bu sözde "yeni sanat", Türkiye'de ortalığı kırıp geçirdi; neredeyse çok yaygın hale geliyor."[22]

Marcelle Tinayre, Edirne'deki evlerin ve sokakların yapısını İstanbul ile kıyaslar:

"…Ama evin öteki yüzündeki salonun penceresini açarsam daha fazla anımsamalar ve kıyaslamalar olası: Bu hemen hemen Türkiye'dir; çok yaşlı Türkiye!.. Üst yanları sarkmış, tümüyle çarpılmış evler, kargacık burgacık taş döşemeler, bir mezarlık duvarı ve çok ötede Konstantinopl'ün Ayasofya'sından daha yüksek dev yapılı bir camii: Sultan Selim…"[23]

Saray, konak ve köy evlerinin dışında sahillerdeki eğlence kulübeleri de seyahatnamelerde konu olmuştur. Pierre Loti, Doğu Düşleri Sona Ererken adını verdiği seyahatnamesinde bu eğlence mekânlarını şöyle anlatır:

"Kıyıda küçük kulübeler var, hepsi açık, hepsinde ışık yanıyor, bunlar Levanten güruhun eğlence yerleri, giderek artan sıcak bir uğultu geliyor bize oralardan: Doğu'nun bütün dillerinde şakalaşan, söven binlerce ses, yaylı çalgıların, laternaların çaldığı çok hızlı, neredeyse neşeli, garip havalar, tutku dolu minör haykırışları kulağa hüzünlü gelen Türkçe, Rumca şarkılar, Yakındoğu limanlarının ilk karşılaştığınız anda sizi saran o kendine özgü gürültüsü…"[24]

A. de Rochebrune, Dilber Kethy'nin hatıratında Kethy'nin Bursa'da gezdiği sokakları, caddeleri şöyle anlatır:

"Her tarafta membalar var; sular, buralardan şayan-ı hayret bir kuvvetle nebean eder; yüce ağaçlar her tarafta yükselir. Türkler, sokak ortalarına bile meşe ağaçları dikmişlerdir. Bu ağaçların dalları arasında kuş aileleri mesken tutar.

---

[21] Marcelle Tinayre, **Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı,** çev: Engin Sunar, s. 20.
[22] **Aynı**, s. 56.
[23] Tinayre, **a. g. e.** , s. 58.
[24] Loti**, a. g. e. ,** 2002, s. 18.

Bu ağaçlardan biri altında nargilesi önünde, kahve fincanı elinde oturan bir ihtiyar Türk, bülbüllerin namelerini, suların çağıltısını dinlerken cenneti düşünür.

Elli seneden evvel yapılmış olan kaldırımlar, şimdi suları çekilmiş sel yataklarına dönmüş idi. Bazı yerlerde, çukurlar peyda olmuş, buralarda sular toplanmış idi. Araba bu sokaklardan geçiyordu. Şahnişinli ahşap haneler, hariçten bile, rutubetli olduklarını gösteriyordu. Kırmızı, mavi, pembeye boyanmış olan duvarların renkleri zaman ile yağmurlarla solmuş, kirlenmiş idi. Bu duvarlarda açılmış müteaddit pencerelerin manzarası da kış mevsiminde hazin görünüyordu… Güneşin ziyası bu sokaklara kadar aksettiği zaman buraların pisliklerini daha ziyade izhar ediyordu.

Bursa'da birkaç geniş cadde varsa da bu caddeler şehrin şark halini izale edemiyor. Âdem-i taharet, biçim biçim inşaat, inhinalar, türlü türlü renkler, bir şark şehrinin evsaf-ı mümeyyizesidir. Bursa'nın bazı mahalleleri kışın çamur deryası kesilir."[25]

4.3. Evlerin İç Döşemesi

Seyyahlar, Osmanlı evlerinin iç döşemesiyle yakından ilgilenirler.

Doğu'nun gizemine tutkun, bir deniz subayı olan ve Türklere duygusal yakınlık duyan Pierre Loti, Doğu Düşleri Sona Ererken isimli seyahatnamesinde, kaldığı evin iç döşemesinin şöyle tasvir eder:

"Kandilli'deki evin benim kaldığım odasında kafesli pencerelerin bulunduğu denizin üstüne doğru çıkıntı yapan kısım, Doğu geleneğine göre boydan boya geniş bir sedirle döşenmiş, dışarıda olup bitenlere bakmak için insanın üstüne uzanması gerekiyor; yatıp uzanmış insanlar için burası dışarıdan hiç dikkat çekmeyen bir gözetleme yeri."[26]

Yine aynı seyahatnamesinde Pierre Loti, kaldığı evin iç döşemesini tasvir etmektedir:

"Geleneğe göre bütün pencereler tahta kafeslerle sıkıca örtülüydü ve biri erkekler, diğeri kadınlar için iki ayrı merdiven vardı. Giriş katı her zaman olduğu gibi uşaklara ayrılmıştı, benim oturma odamla yatak odam birinci kattaydı, orada bir şaşırtı bekliyordu beni: Yerlerde İzmir halıları seriliydi. Ayrıca bir sedir, parlak renkli bir Doğu kadifesiyle kaplı koltuklar vardı!... Evim hesapta olmayan eşyasıyla, karmaşık silmelerin kesiştiği ahşap tavanlarıyla oldukça gösterişli görünüyordu…"[27]

---

[25] Rochebrune**, a. g. e. ,** 2007, s. 87-88.
[26] Pierre Loti**, Doğu Düşleri Sona Ererken,** Çev: Faruk Ersöz, İstanbul 2002, s. 35.
[27] **Aynı**, s. 55.

Yine Pierre Loti, İstanbul'da kiraladığı evin iç döşemesini şöyle tasvir eder:

> " Birinci katta yemek odası var. Benim evimde yalnızca çok güzel, küçük altın kaplarda alaturka usulde verilen Türk yemekleri yeniliyor. Yemek odamdaki masa som gümüşten, Sultan Abdülaziz'in masasıymış… İkinci katta benim oturma odam var, yine Padişah'ın eski saraydan gönderdiği sedirlerle, hat levhalarıyla, ufak tefek eşyayla tamamıyla alaturka döşeli. Sonra yatak odalarımız var bu katta, onlar da tamamıyla alaturka, yumuşak halılar, yere serili ipek döşekler, Şam ipeğinden robdöşambrlar, simle sırmayla çok güzel işlenmiş yatak takımlarıyla. Benim odamdaki sedef masa ile yaldızlı gümüş el yunağının üstündeki marka yüz yıl önce ölmüş bir hanım sultana ait."[28]

1911 yılında henüz 22 yaşında genç ve güzel bir kız olan Kethy Brown, Osmanlı toplumunu tanımak arzusuyla Bursa'nın Çekirge Kasabası'na gelip yerleşir. Burada bir konak kiralar, yanına bir Türk hizmetli kadın alır. "Dilber Kethy'nin Bursa ve İstanbul Hatıratı" isimli eser, A.de Rochebrune tarafından kaleme alınmış gezi notlarıdır. Bu gezi notlarına göre, Dilber Kethy'nin Bursa'da kaldığı evin Osmanlı tarzı iç döşemesi şöyledir:

> "Kethy'nin hanesi dört odalı idi. Alt katta yemek odası. Bu odanın eşyası bir iskemle ile üstünde bakır büyük bir siniden, etrafındaki yer minderlerinden ibaret.
>
> Yemek odasının karşısında ziyaret için bir salon var. Pembe bez örtülü iki minder, kırmızı çubuklu, siyah, ucuz, Hüdavendigar Vilayeti'nin en fakir hanelerinde de mevcut olan bir Bursa halısı. Duvarda işlemeli bir seccade.
>
> Birinci katta yatak odası. İki sandalye. Yatağın başucunda bir levha. Yatak; halının üstüne konulmuş iki şilte, uzun ve ince birkaç yastık, şiltelerin üzerinde bir çarşaf, gündüzleri üçe kıvrılmış çarşaflı bir yorgandan ibaret. Avrupa usulünde iki oda ihzar olunmuş idi. Biri Kethy'nin tuvalet odası. Duvarları beyaz badana edilmiş, masanın üstüne muslin örtülmüştü. Tuvalet odasının yanında alafranga bir salon. Duvarın yanında burada da minderler mevcut. Bir yazıhane, sandalyeler, ikiyüz cilt kitabı havi, kütüphane… Salonun bir köşesinde iki kartpostal albümü var…"[29]

Emekli Osmanlı İmparatorluk Hükümet Danışmanı Paul R. Krause tarafından yazılmış olan "Die Turkei (Türkiye 1915)" seyahatnamesinde Türklerin konakları şöyle tasvir edilir:

---

[28] **Aynı**, s. 119.
[29] Rochebrune**, a. g. e. ,** 2007, s. 30-31.

"Eğer seçim "alafranga" yönde değilse ki öylelerinde bile zevkli örneklere rastlamak çok enderdir. Türklerin en geniş konakları bile çok sade ve hatta bizim alışkanlıklarımıza göre rahatsız döşenmiştir. Köy evleri bazen iç bölümlerinde gayet iyi yapılmıştır ama her türlü mobilya ve konfordan yoksundur. İstisnasız bütün pencereler kafeslidir. İyi oda yani "misafir odasının" üç tarafında saman ya da yün doldurulmuş minderleri, işlemeli kumaş ya da halılarla örtülü alçak bir sedir boydan boya uzanır…"[30]

Paul. R. Krause, Türkiye 1915" te konakların farklılığını da anlatır:

"En zengin konağın basit bir evden farkı, sadece, oda sayısı ve büyüklüğü, duvarlar boyunca uzanan sedirlerin uzunluğu, sayısı ve halıların kalitesindedir. Bunun dışında bütün evlerde aynı sadelik görülür; çerçevelenmiş birkaç Kur'an Ayeti dışında duvarlarda resim ve mobilya yoktur. Yararını hiçbir zaman hiç kimsenin anlayamadığı sayısız eşya bulunmaz. En fazla sedirlerin boş köşelerinde üzerinde tütün çubuklarının ve küllüklerin durduğu alçak bir sehpa görülür. Yataklı, dolaplı, komodinli, yıkanma sehpalı ayrı yatak odaları yoktur. Bunların hepsinin yerini, geniş gömme dolapları alır. Çamaşırlar ve elbiseler burada durur, geceleri yere serilen yataklar, yorganlar, yastıklar sabahları toplanarak bu dolaplara saklanır. Yıkanma işlemi ya her büyükçe evde bulunan hamamda ya da bu iş için gerekli malzemenin bulunduğu "abdesthane"de yapılır. Bizim alıştığımız anlamda pek rahat olmasa da, temizlenme işlemi çok daha pratik ve kolaydır bir ölçüde de daha iyi temizlik sağlar."[31]

Gezginlerin bir bölümü, sarayların içine girme ve gözlemleme imkânı bulmuştur. Bunlardan Anna Grosser Rilke, Yıldız Sarayı'na dair gözlemlerini anlatır. Anna Grosser Rilke, Avusturya- Macaristan'da doğmuş, 1888-1918 yılları arasında eşinin işi dolayısıyla İstanbul'da yaşamış olan bir müzisyendir. Sarayda ve hanedan mensuplarının konaklarında konserler vermiştir. Sultan Abdülhamit huzurunda verdiği Yıldız Sarayı konseri sırasında sarayın içini gözlemleyerek şöyle tasvir eder:

"Sarayın içinin hiç de öyle fevkalade bir görünümü yoktu. Merdivenler ve koridorlar kırmızı halıyla kaplanmıştı, duvarlarda güzel tablolar asılıydı. Büyük bir kabul salonunda diğer davetliler vardı, hepsi de erkekti, tek kadın bendim… Yeniden uzun koridorlardan geçtik… Şimdi tiyatro salonuna gelmiştik. Etrafı localı bir galeriyle çevrili fazla büyük olmayan bir salondu, bir yanda parmaklıklı kafesin arkasında harem, ortada sultanın locası, haremin karşısında davetli konukların oturacağı koltuklar vardı…"[32]

---

[30] Paul.R. Krause, **Türkiye 1915,** İstanbul 2005, s. 129.
[31] **Aynı**, s. 131.
[32] Anna Grosser Rilke, **Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada,** İstanbul 2009, s. 152.

Türklerde evlerin etrafının yüksek duvarlarla çevrili olmasını bazı seyyahlar, Türklerin kadınlarının şerefini koruma âdeti olduğunu tespit etmişlerdir. Bununla birlikte İşkodra'da evlerin yüksekliği savunma amaçlıdır. Buna örnek olarak, Aubrey Herbert'in "Ben Kendim Osmanlı Ülkesine Son Seyahatler" adını verdiği seyahatnamesindeki İşkodra ve Türk evlerini karşılaştırmasını verebiliriz:

> "İşkodra bir Doğu şehriydi fakat Doğu'nun diğer şehirlerinden farklıydı. Bu şehrin ruhu- doğuda her şehrin ruhu vardır- kaderci olmaktan ziyade pervasızdır. Türkler kadınlarının şerefini yüksek duvarlarla korumak âdetindedirler. Fakat İşkodra'da evlerin duvarlarının yüksekliği ve sağlamlığı kadınların şerefini korumak kaygısından değildir. Burada insanlar kendilerini savunmak için evlerini tahkim ederler…"[33]

Osmanlı'da aile kültürü ve eğitimi evlerin içyapılarının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Ailenin yaşam biçimi ve kullanılan materyaller, iklim ve coğrafi yapıdan etkilenmiştir. Köylü, daha çok tarım ve hayvancılıkla, şehirli ise esnaflık, zanaatkârlık gibi işlerle uğraşmıştır. Hayvancılıkla uğraşan ailede evlerin iç döşemesinde yer sergileri ve yatakların kıl ve yünden yapıldığı gözlenmiştir. Sıcak bölgelerde yaşayanlar, evlerin bahçelerini günlük hayatta daha çok kullanmışlardır.

4.4.Demografik ve Ekonomik Boyut

Osmanlıların demografik yapıları hakkında seyyahlar, kesin bir bilgi edinememişlerdir. Kadınların harem dairelerinde olmaları ve evde kaç kişinin yaşadığı hakkında ancak tahminde bulunmuşlardır. Batılı gezginlerin seyahatnamelerinden yararlanarak bu konuda şu açıklama yapılabilir:

> "Osmanlı ailesi ataerkil olduğu için aynı çatı altında birkaç aile üyesinin hane halkları barınıyordu. 19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında dört kez sadrazamlık yapmış olan Kamil Paşa'nın Beylerbeyi.2ndeki yalısı buna örnektir. 50 odadan oluşan, üç bölüme ayrılmış bir yapıydı bu; biri Kamil Paşa'yla karısı ve ailesine, diğeri, en büyük kızı ve onun ailesine, üçüncüsü de kardeşi Şakir Paşa ve iki karısıyla çocuklarına ayrılmıştı."[34]

Osmanlılarda nüfus hareketleri ile ilgili olarak, Paul R. Krause, şu yorumlamayı yapar:

---

[33] Aubrey Herbert, **Ben Kendim Osmanlı Ülkesine Son Seyahatler,** Ankara 1999, s. 134.
[34] Fanny Davis, Osmanlı Hanımı, İstanbul 2006, çev: Bahar Tırnakcı, s. 228.

"Doğum ve ölüm oranları hakkında güvenilir kayıtlar bulunmamaktadır, ancak bebek ölümlerinin yüksek olduğu varsayılmaktadır. Buna karşılık kolera, çiçek, veba gibi salgınlar kitle ölümlerine yol açmazsa iklime uyum göstermiş ve ölçülü yaşayan Müslümanların inanışları gereği uyguladıkları temizlik kuralları ve alkollü içkilerden kesinlikle uzak durmaları sayesinde ortalama ömürleri hiç de az değildir. Göç verme durumu da olmadığından, son yıllardaki savaşlar ve ayaklanmaların genç erkek nüfusunda açtığı gedikler olmasaydı, nüfus yoğunluğu hızla artmış olacaktı. Eski zamanlarda bu sorunu çözmek için tanrı emri olan çok eşlilik uygulaması düşünülebilirdi. Bu âdetin nedeni ve kökeni, tümüyle dini inanışlara dayanır."[35]

Seyyahlar, Osmanlı halkının ekonomik boyutları üzerinde fazla durmazlar. Halkın ekonomik boyutunu çarşı esnafından, sokakta çalışan insanlardan konuştuklarıyla öğrenirler.

Osmanlının ekonomisinin büyük bir kısmının tarıma dayanması ancak modern tarım yöntemlerinin bilinmemesinin ekonomik karı artıramadığını söyleyen Emekli Osmanlı İmparatorluk Hükümet Danışmanı Paul R. Krause, şöyle yorum yapmaktadır:

"Benim için, Anadolu'nun ve satın alma gücü yüksek bir tarım ülkesi haline gelmek zorunda Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğinin ve yeniden doğuşunun simgesi, her zaman pulluk olmuştur. Geri kalanı, endüstrinin ve siyasi gücün gelişmesi, bunu izleyecektir. Bugün bile en ilkel aletlerle çalışan ve ağaç pullukla toprağın yüzeyini birazcık eşeleyerek tohumlarını atan Anadolu çiftçisinin inanılmaz geri kalmış çalışma yöntemleri, çok açık bir dil konuşmakta ve Türkiye'nin bir tarım ülkesi olma idealinden ne kadar geri kaldığını anlatmaktadır. Toprağı düzlemek ve yaban otlarını yok etmek de sulama ve gübreleme kadar az bilinmektedir. Hasat zamanı geldiğinde başaklar saplarının yarısından biçilerek bir yığın haline getirilir ve mültezimin gelerek hakkını alması beklenir. Daha sonra tahıl düz bir yere yayılır ve öküzlere çiğnetilerek daneler saplarından ayrılır. Kürekle havaya savrularak, rüzgârın samanı başka bir tarafa sürüklemesi sağlanır. Ürün kaldırma işi bu kadardır. Hayvanlar da kışa kadar, yüksek anızların kaldığı tarlalara salınır. İyi örnekler gösterilse ve sulama yapılsa, bu manzara nasıl da değişebilirdi!"[36]

Osmanlı İmparatorluğu geniş topraklara sahip olduğu için geniş bir ticaret hacmine sahiptir. Esnaf ve tüccarların çoğu Ermenilerdir. Zaman zaman mali sıkıntıya giren imparatorlukta köylüler de sıkıntıya düşüyordu.

---

[35] Krause, **a. g. e. ,** 2005, s.42.
[36] Paul. R. Krause, **Türkiye 1915,** İstanbul 2005, s. 94.

> "Bu yıllardaki mali buhran ve aşırı para ihtiyacı, vergi ödemelerinin akçalı (nakdi) olarak yapılmasını gerektiriyor ve halk buna zorlanıyordu. Böylece zorlama bir nakit dolaşımı (monetary circulation) başlamaktadır. Ancak nakdi ekonomiye geçemeyen bir toplumda bunun yarattığı sıkıntılar yanında geleneksel enflasyon da halkın tahammülünün ötesindedir. Bizzat Ankara sancağında iki sene zarfında, 1 altın resmi kayıtlara göre 500 akçeden 600 akçeye çıkmıştır. Böyle bir enflasyon oranı, geleneksel bir tarım ekonomisi içinde yaşayan halk için ağır şartlar yaratmaktaydı. Üretim artmıyor, düşüyordu ve Anadolu halkı uzun bir harbin getirdiği ekonomik yıkımın ağırlığı altında eziliyordu."[37]

Uzun süren harpler sonucu, imparatorluğun ve halkın sıkıntısı kaçınılmaz oluyordu.

4.5.Kültürel Boyut

4.5.1. Aile Bireylerinin Kültür ve Eğitim Düzeyi

İslam Dini'nin eğitim üzerine etkisine dikkat çekilebilir. Paul. R. Krause, Türkiye 1915 seyahatnamesinde Osmanlı'da eğitimi şöyle anlatır:

Din olarak İslam, her türlü ilerlemenin ve aydınlanmanın önünde engel oluşturmaktadır ve bu dine inananlar, özellikle de Osmanlılar, Batılı eğitimin sistematik düşmanı olarak tanıtılırlar. Bu görüş, İslam'ın bilim ve sanat alanlarında en parlak devresine ulaştığı ve Batı kültürünü çok geride bıraktığı İspanya'da çürütülmüştür. Mağribi kültürünün çökmesinden sonra ise İslam'ın üzerine gece ve karanlık basmıştır. Ancak bu Osmanlıların önce gelişmesine sonra da gerilemesine neden olan sürekli savaşların sonucu olabileceği gibi, Osmanlıların kısa bir zaman öncesine kadar bütün bilgi ve düşünce yapılarını Kur'an ve dini eğitim üzerine yoğunlaştırmış olmalarına da bağlanabilir.

A.de Rochebrune, Dilber Kethy'nin Bursa ve İstanbul Hatıratı'nda Türkiye'yi kısaca tasvir ederken, Türk kadınının âcizane durumunu da araya katıyor:

> "Hayal, atalet ve aşktan mürekkep olan Türkiye, mezarları her tarafında yolların kenarlarında bir memleket. Kadınları aciz, metruk ve münsi bir yer. Fakir fakat âlicenap, sade ve müsavat-perver, ecnebiye karşı mülayim ve misafirperver bir kıta… Bu hayat Kethy'nin nazarından, penceresi önünden geçiyordu."[38]

---

[37] İlber Ortaylı, **Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu**, İstanbul 2008, s. 17.
[38] A.de Rochebrune**, Dilber Kethy'nin Bursa ve İstanbul Hatıratı,** İstanbul 2007, s. 29.

Yine A. de Rochebrune, Dilber Kethy'nin Bursa ve İstanbul Hatıratı'nda kadınların cehaletini erkeklere bağlar:

> "Kadınlar, erkeklerin hatasıyla cahil kalıyorlardı. Hiç tahsil ve terbiye görmemiş bulunanları da zekâdan mahrum olmadıkları gibi bunların ulemaya karşı ihtimamları da vardı. Muvazenesiz oldukları, tuvalete fazla derecede münhemik bulundukları gibi, hal-i iptidaide kalmış olan ruhları da menazir-i tabiiyyeden teheyyüc ediyordu."[39]

Paul. R. Krause, Türkiye 1915 seyahatnamesinde kadın eğitimini şöyle anlatır:

"Daha 50 yıl öncesine kadar Türk kadınının eğitim durumu çok geri kalmıştı. Hiçbir kültürel faaliyeti olmadan bütün yaşamını tütün içerek ya da tatlılar yiyerek geçirirdi. Orta sınıfın kadınlarının durumu günümüzde de pek farklı olmadığı halde, üst tabaka kadınları kültürlü ve iyi eğitimlidirler."[40]

XX. yüzyılda eğitimle ilgili yapılan düzenlemelerle sultanlar umumi imtihanlara hazırlanırdı. Bunu Safiye Ünüvar'ın "Saray Hatıralarım" eserinde görebiliriz:

> "1923 senesinde sultanların dersleri oldukça ilerlemişti. Bu aralık Nezihe Muhiddin Hanım'ı davet ettik. Talebelerimi imtihan ettiler. Aldığı cevaplardan memnun kaldılar. Beni ve talebelerimi tebrik ettiler. Hanımefendinin arzusu üzerine haftada iki kere saraya gelip Sultanlara Edebiyat dersi vermeyi kabul etti. Ben ve talebelerim bu imtihandan cesaret alarak sekizinci sınıf derecesine kadar okumuş olan Sultanlar için umumi bir imtihan yapılmasını arzu ettik. O sene Çamlıca Lisesi'nde müdire Samiye Hanım'dı. Benim de hocam olduğundan bir gün Sultanları Çamlıca Lisesi'ne götürdüm. Sultanlar sınıflara girdiler. Dersleri dinlediler. Bu ziyaretimiz şubat ayına tesadüf ettiği için Sultanların da imtihan olarak diploma almaları için Maarif Nezaretinde resmen müracaat edileceğini bildirdiler. Ve Sultanların imtihanlarını da mekteplerin imtihanlarının sonuna talik ettiler. Biz de muvafık bulduk. Dersler devama başladık. Aynı senede hanedan memleketten dışarı çıktıklarından diploma ve imtihan merasimleri yapılamadı."[41]

1908 Devrimi, yeni anayasa ile kadınların haklarını genişletse de halk henüz geleneksel düşünce yapısının etkisinden kurtulabilmiş değildir. Bir kadın seyyah Marcelle Tinayre, günlüğünde şu örneği verir:

---

[39] **Aynı**, s. 70.
[40] Krause, **a. g. e. ,** 2005, s. 43.
[41] Safiye Ünüvar**, Saray Hatıralarım**, İstanbul 2007, s.171.

"…Bununla beraber birkaç milletvekili – pek fazla sayıda değil- kadının yazgısıyla ilgilenmekteydi. Ahmet Rıza Bey, kadının eğitimini örgütlemeyi, Sultan tarafından tahsis edilen bir konakta kızlar için büyük bir lise kurmayı istiyordu. Ama onun bu cömertçe niyetleri, hasımlarının iğrenç hainlikleriyle niteliğini değiştirdi. Kocalarıyla birlikte çıktığı için -hem de sıkı sıkıya peçeli- , genç kadınlar kalabalık tarafından tartaklanmış. Başkalarının giysileri yırtılmış, saçları kesilmiş. Şapka giyiyor diye, çocukları bile hırpalamışlar."[42]

"1858 yılına kadar kadın eğitimi ile uğraşılmamıştır. Maarif nezaretinin 'millet çocuklarının ilerlemesi için kızlara da ayrıca mahal tahsisi ile' bir Rüştiye açılmasını gerekli gören teskereleri doğrultusunda 1858 yılında kızlar için bir okul açıldı (kız rüştiyeleri) dönemin gazetelerine kız çocuklarının bu okullara gönderilmesine ilişkin velilere yapılan duyuru son derece ilginçtir: "okuyup yazmanın erkek ve kadınlar için elzem olup geçinmek için ağır işler gören erkeklerin ev işlerinde rahat etmeleri ancak kadınların dahi din ve dünyalarını bilerek kocalarının emirlerine itaat etmeleriyle ve istemediklerinin yapmaktan sakınmalarıyla ve iffetlerinin koruyup kanat ehli olmalarıyla mümkün olacaktır. Gazete ilanlarına yansıyan bu düşünceler dönemin aydınlarınca da üzerinde durulan konulardandır. Kızların anne ve okul tarafından sıkı bir irade eğitimine tabi tutulması onların özgürce karar verme ve davranışta bulunmalarının karı-koca ilişkilerinde istemediklerini yapmamaları ve iffetlerini kendi özgüvenleri ile koruma yeteneği sağlayacaktır."[43]

Eğitim ve kültür alanlarında Osmanlı ailesi çocuklar ve kadınlar olarak camiye bağlı okullar ve evde verilen eğitimle ön plana çıkmaktadır buna örnek olarak Fanny Davis'in Osmanlı Hanımı eserinden bir kesit örnek verilebilir:

"Osmanlı eğitim tarihçisi Osman Ergin cami okullarının anaokulu düzeyinde olduğu görüşündedir. Her mahallede camiye bağlı böyle bir okul vardı ve Evkaf (dini vakıflar) tarafından destekleniyordu. Bir çocuğun okula başlaması büyük olaydı. Halide Edip bunu anlatmıştır: 'güzel giysiler, sırma işlemeli okul çantası, törenle okula gidiş, öğretmenin elini öpmek ve yeni öğrencinin ailesinin öğrencilere altın para dağıtması'.

Yaşlı bir kişinin elini öpmek tüm Türklerin çocuk yaşta öğrendiği ve yaşam boyu yerine getirmeye özen gösterdiği bir görenekti; bu, bir gencin yaşlıyı, daha önemli bir kimseyi selamlama biçimiydi. *Temenna* denilen selamlamada, kişi elini önce dudaklarına, sonrada alnına götürürken selamlanan kişiye duyulan saygı derecesine göre az ya da çok eğiliyordu. Eğer bir genç kız yaşlı bir hanımı selamlıyorsa, neredeyse hanımın etek ucuna dokunacak kadar eğiliyordu. Halide'nin büyükannesi

---

[42] Tinayre, **a. g. e.** , s. 11.
[43] Doç. Dr. İsmail Doğan, **Osmanlı Ailesi Sosyolojik Bir Yaklaşım**, Ankara 2001, s.104-105.

üç yaşında okumayı söktüğünü ve yedi yaşına geldiğinde Kur'an ı hatmettiğini ileri sürmüşse de, eskiden çocuklar bu okullara dört yaşında başlıyordu. Halide'nin ailesi kızlarının eğitimine evde başlamasına karar vermiş, sarayda kâtip olan babası İngiliz eğitim yöntemine hayranlık duyduğundan olsa gerek bunun için yedi yaş uygun görülmüştü. Halide tatlı dili sayesinde altı yaşındayken başlayabildi. Okula başlamasının şerefine evde komşuların ve saraydan gelen konukların huzurunda akşam namazından sonra bir tören yapılmıştı.

20. yüzyıl dönümünde öz yaşam öyküsünü yazan Halil Halit adlı bir Türk annesinin okuyabildiğini ama yazmadığını kaydeder. Yazı yazmayı öğrenmenin kadınları cadılaştıracağı yolunda bir batıl inanç olduğunu söyler. Sıklıkla öne sürülen bir bahane de yazı yazma becerisinin onları aşk mektubu yazmaya kışkırtacağıdır. Okuma becerisi, Halil Halit'in annesine fazla bir şey kazandırmamıştı. Oğlunun cahil diye nitelediği hocalardan tamamen dini bir eğitim almıştı ve anlaşılan en sevdiği yazım türü dini söylenceler ve ilahilerdi.

Bir kız çocuğunun ne kadar eğitim alacağı, büyük ölçüde aile reisine bağlıydı. Kız çocuklarının eğitimine karşıysa çocuğun cahil kalmak dışında bir seçeneği yoktu."[44]

Osmanlı toplumundaki değişim eğitimi de büyük ölçüde etkilemiştir. Yabancı hocalardan özel ders alan ailelere Anna Grosser Rilke seyahatnamesinde şöyle örnek verir:

"Yeniden müziğe başladığım için İstanbul'daki çalışma alanım giderek genişliyordu. Bana iyi para getiren piyano dersleri sayesinde, üst tabakadan pek çok Türk'ün evine de gidiyordum. Ama bu dersler aslında hiçbir zaman hoşuma gitmedi, sadece maddi nedenlerden ötürü veriyordum o kadar.

Bana sadık kalan öğrencim, bizim büyük Alman müzik üstatlarımızı anlayan ve seven Şehzade Burhanettin'di. Bach'ı bu kadar iyi çalması şaşılacak bir şeydi. Ama verdiği davetler can sıkıcı olmaya başlamıştı, müzik akşamları düzenliyor, sık sık da beni davet ediyordu."[45]

Anna Grosser Rilke seyahatnamesinde Türk halkının sabırlı olduğunu şöyle vurgular:

"Türkleri kazanabilmek için, Avrupalılardan çok farklı iç dünyalarını ve halkın karakter yapısını çok iyi bilmek, tanımak gerekiyor. Acele, telaş nedir bilmiyorlar, bunu ayıp ve yakışıksız bir şey sayıyorlar; sabırlı olmak en büyük erdem onlar için, çoğunluk bunda da başarılı oluyorlar. Bu yüzden bir diplomat Türklerin yanında başarılı olmak istiyorsa, bu müthiş sabrı herkesten önce öğrenmesi gerekiyor.

[44] Fanny Davis, **Osmanlı Hanımı**, İstanbul 2009, çev: Bahar Tırnakcı, s. 62-63.
[45] Rilke, **a. g. e.** , s. 207.

Türklere ültimatom vermek mümkün değildi, anında kaplumbağalar gibi korunaklarına çekiliyor, ulaşılamaz oluyorlardı."[46]

Zengin aileler, çocuklarına yabancı hocalardan özel ders aldırırdı. Mustafa Kemal ile evlenmeden önceki dönemlerde Anna Grosser Rilke'den müzik dersi alan Latife Hanım buna önemli bir örnek teşkil eder. Anna Grosser Rilke, seyahatnamesinde müzik dersi verdiği öğrencisi Latife Hanım'ı şöyle anlatır:

"Türkler arasında tanıdığım kayda değer olan bir kişi de, daha sonra Mustafa Kemal Paşa'yla evlenen Latife Muammer'di. Onu tanıdığımda on beş yaşında genç bir kızdı, İzmir'de multimilyoner bir tüccarın en büyük kızıydı. Ailesiyle birlikte bilinmeyen nedenlerden ötürü İzmir'i terk etmek zorunda kalmıştı, bu onun için mutlaka zor bir karar olmalıydı; çünkü İzmir'de büyük bahçesi olan muhteşem bir köşkte yaşıyormuş ve oradaki Türk tüccar çevrelerinde de tanınmış bir kişiymiş. Çocuklarına, İngiliz, Fransız ve Alman hocalardan eğitim aldırmış.

Çocukları ve bakıcılarıyla birlikte kendilerine ait İngiliz tarzında döşenmiş bir evde yaşıyorlardı. Çocuklar bu sayede yabancı dilleri esaslı bir şekilde öğreniyorlardı, ayrıca her yıl birkaç ayı Londra ya da Paris'te geçiriyorlardı, ama hiç Almanya'ya gitmemişlerdi. Latife buna rağmen Alman dili, edebiyatı ve sanatına, özellikle de müziğine büyük ilgi duyuyordu. Harikulade gözleri, anlamlı dolgun dudakları olan bu çok güzel kız, tanıştığım anda üzerimde şaşılacak bir etki bırakmıştı. Annesiyle gelmişti. Neredeyse Murillo'nun Madonna'sına benzeyen annesi hayatımda tanıdığım en güzel Türk kadınıydı. Türkçe'den başka bir dil bilmediği için konuşulanları Latife tercüme ediyordu. Latife'ye piyano dersi vermemi rica etmek üzere gelmişlerdi, beni ziyaretlerinin nedeni buydu. Kendisinden bana bir şeyler çalmasını istedim, Beethoven'ın *Ay Işığı Sonatı*'nın muhteşem adagio'sunu çalmaya başlayınca şaşkınlığım arttı. Sunumu ve kavrayışı hayret vericiydi, gerçi teknik zorlukların üstesinden gelemiyordu, ama yorumu iyiydi. Böyle yetenekli bir öğrencimin olmasına çok sevinmiştim, 1918 yılına kadar onunla yaptığım derslerden büyük zevk aldım. Akıcı ve hatasız bir Almanca konuşuyordu, büyük yazarlarımıza hayrandı; bu olağanüstü yetenekli çocuk *Faust*'un birinci bölümünü ezbere söyleyebiliyordu. Bach'ın *Fügler*'ini ne kadar net ve güzel çaldığını özellikle anımsıyorum.[47]

Vicente Blasco Ibanez, Türk kadınları ve kızlarının Avrupa kadınlarının yaşamlarına dair imgelemlerini şöyle örnekler:

---

[46] **Aynı**, s. 174-175.
[47] Rilke, **a. g. e. ,** 2009, s. 232-234.

“Kimi kişilerin modern çağın ileriliklerine olan merakı eski Osmanlı hatunlarından daha mutsuz ve acınası bir Türk kadını türü yaratmış; eski hanımlar dini bütün, hayatlarından memnun, yaptıkları ziyaretlerle, giydikleri pahalı giysilerle yetiniyor, yeni bir mücevherden, Sultan’ın pırlantalı bir nişan ihsan etmesinden başka idealleri, Asya yakasının tepelerinden başka ufukları, yeni Türkler doğurmaktan başka görevleri yok.

Oğullarını Avrupa’ya dolaşmaya yollayan büyük paşalar kız evlatları için de İngiliz ve Fransız mürebbiyeler getirtmişler. Arabalara binmiş geçen, Doğulu feracelerinin altında pek genç vücutların kıvrak tazeliğini sezdiren, yeni yetişmekte olan bir kadının inceliğini sergileyen örtülü kadınların çoğu tatlılara burun kıvırıyor, gülyağını adi bularak nefret ediyor, nakış işlemeyi köle işi sayıyor, şişko annelerinin kendilerine gururla gösterdikleri gençlik işlemelerine gülüyor. Doğdukları haremin bir köşesinde kuyruklu piyanoları var, Chopin’in ünlü valslerini ya da Paris’te en son moda olan şarkıyı çalıyorlar ve piyanolarının yanında İngiliz ve Fransız romanlarıyla dolu bir kitaplıkları var. Hatta bazılarını soylarının canlıları resimlemeyi yasaklayan dinsel kaygılardan sıyrılmış, suluboya güvercinler, çiçekler, kayıklar resmediyorlar.

Yaşlı bir Fransız Hanım tanıdım, uzun yıllardır İstanbul’u mesken tutmuş ve kendi dilini öğretmekle geçiniyor, her gün zengin haremlere giriyormuş. II. Mehmet çağındaki gibi yaşamak zorunda olan ve babalarının ihtiyatsızlığından ötürü Doğulu giysilerinin altında Parisli ya da Londralı bir kızın ruhunu taşıyan o zavallı genç kızlar ona içlerini açıp neler neler anlatıyorlarmış!...

Yaşlı sırdaşlarına diyorlarmış ki:

-Fransızca biliyoruz, İngilizce biliyoruz, piyano çalıyor, şarkı söylüyoruz. Ama bütün bunlar ne için?.. Bir kadının bir şeyler öğrenmesi bilgisini göstermek, toplum hayatına karışmak… erkeklerle konuşmak içindir.

Oysa modern usule göre yetiştirilmiş zavallı Türk kadını yalnızca bir tek erkekle konuşabilecektir, babasının ona koca olarak uygun göreceği erkekle. Günün birinde onu allayıp pullayacak, mücevherlerle süsleyecekler, ancak uzaktan, kafes arkasından gördüğü biriyle baş göz edeceklerdir, onunla ilk kez eşi olduğu gün konuşabilecektir. Kendisini yeni bir eve götüreceklerdir, eğer kocası eski göreneklere düşkün değilse orada tek hanım olarak yaşayacaktır, yoksa kendisininkilere eş haklara sahip, ama ruhları sanki başka gezegenden gelmişler gibi onunkinden farklı olan başka kadınların arasına karışacaktır. Annesi onun gözyaşlarına, melankoli krizlerine şaşıp kalacaktır. Doğru ya kendisi öyle yaşamıştır, büyükanneleri ve Allah korkusu olan bütün namuslu hatunlar da öyle yaşamışlardır. Ne var ki anne mübarek cahilliğiyle korunarak, o hayatta mutlu olmuştur elbette, çünkü ona Batı kültürünün sarhoş eden meyvesini tattırmamışlardır ki… Böylece halkının geleneklerine hapsedilmiş, geleceğe korkuyla bakan o mutsuz genç kız evlenme zamanı gelinceye değin okuyarak avunur, büyük Pera caddesinin kitapçı vitrinlerini dolduran Fransız romanlarını yutarcasına okur.

Sevdiği yazarlar Avrupalı hanımlarının sevdikleridir; Tanrı'ya inanan ve yalnız yüksek gelirleri olan, işsiz güçsüz, hayatlarını aşka adamış kişileri anlatan zarif, saygılı romancılar. Zavallı Türk kızı romanın her bölümünde Paquin ya da Doucet'nin yeni bir giysisini sırtında taşıyan sarışın ve 'esprili' düşese hayran kalır; onun kontla ya da moda sanatçıyla yaptığı tatlı konuşmaları okudukça heyecanlanır; soylu hanımefendiyi yılda bir aşık değiştirmeye zorlayan 'ruhsal bunalımlarla' duygulanır; akşam olup da düşes yüzünü kalın bir tülle –şu 'ihanet duvağı' dedikleri- örtüp, ihtiyatla yeni sevgilisinin stüdyosuna ya da *garsoniyer*ine gittiğinde yüreciği heyecanla çarparak izler onu; bir şöminenin hafifçe ısıttığı ufak salondaki ustalıklı öpücükleri oldukça bayım bayım olur, şöminenin üstünde de güller vardır elbette, saygıdeğer şahısları anlatan tüm romanlarda olduğu gibi, çok, ama çok güller… Ve zavallı Türk kızı sonunda kitabı dizlerinin üstüne bırakır, ceylan gözleri yaşlarla dolu, düşüncelere dalar.

Hiç kuşkusu yoktur, Avrupalı kadınların hayatı odur: Başka türlü olamaz ki, bütün kitaplarda öyle yazılıdır. Kendisi Fransızca ve İngilizce biliyordur; piyanoda duygusal parçalar çalıyordur; kendisi de o düşes gibi güzel konuşabilir, o esrarlı akşamüstü tülü kendisine de onun kadar, hatta daha çok yakışır. Oysa kendisine ömrünü bir haremde, kaba saba cariyelerle çocuksu gülüşlü haremağasıyla fısıldaşarak geçirmek düşecektir! Yapacağı bütün yolculukları Boğaz'ın Asya yakasına ya da en fazlası, Marmara'nın ötesindeki Bursa'ya olacaktır! Ve düşlerin kontu, karmaşık tutkuların sanatçısı, başından fesini çıkarmayan bir efendi olacaktır: Kocası onunla aynı evin öteki yarısında oturacak, girip çıkarken başka bir kapıyı kullanacak, sanki evde konukmuş gibi ayrı hizmetkarları olacak, sonra haftada ancak bir-iki kez onunla minnacık fincanlarda kahve içmeye gelecek, sigara üstüne sigara tüttürecek, bu arada aklı Zat-ı Şahanelerinde ve Yıldız Köşkü'nün entrikalarında olacaktır!..

Müslüman bakire yüreğinin isyanla dolduğunu duyar, Doğulu uysallığının kabuğunu kırar, derin bir bunalımın üzüntüsüyle kollarını sanki Peygamber'in lanetli toprağını *gâvurların* yaşadıkları cennete benzetecek esrarlı bir gücü çağırır gibi uzatır:

-Ah! Avrupa! Paris! Paris!

İçlerinden bazıları, en cüretkâr ya da şanslı olanlar, isyanlarına bir çıkış yolu buluyor. Ancak pasaportla girilip çıkılabilen bu topraktan romanları aratmayan serüvenlerle kurtulanlar var. Düşledikleri cennette, Paris'te yaşıyorlar ve atalarının çokeşlilik merakını tersine tekrarlıyorlar. İstanbul'da kimse bundan söz etmek istemiyor, olsa olsa reddetmek için ağızlarını açıyorlar. O firarlar Padişah Hazretlerinin büyük üzüntülerine yol açıyormuş.

Bundan kısa bir süre önce, İsviçre'de tüm uluslardan kadınların katıldıkları bir feministler mitinginde, kürsüye Doğulu gözleriyle genç bir kadın çıkmış, birkaç dili

rahatlıkla konuşuyormuş ve erkeklerin despotluğuna karşı birikmiş olanca hıncını dile getirmiş. Meğer Sultan'ın imparatorluk hareminden kaçmış bir akrabasıymış."[48]

A. de Rochebrune, Dilber Kethy'nin Bursa ve İstanbul Hatıratı'nda Türk kadınının eğitim mahrumiyetinden şöyle bahseder:

"Kadınlar umumiyetle tahsilden mahrumdurlar… Tahsilleri ise onları ancak malumat-ı füruş edecek bir derecededir. Tahsilleri, Türk kadınları, asar-ı felsefiye ve âlimane tedkik ve mütalaaya sevk edecek yerde Avrupa'nın romanlarını okumaya alıştırıyor."[49]

4.5.2. Evlilik

Türklerde evlilik, düğün kına gibi merasimler seyyahların yoğun ilgisini çekmiştir. Paul. R. Krause, Türkiye 1915 seyahatnamesinde Osmanlı'da evliliği şöyle anlatır:

"Eskilere dayanan adetlerle çepeçevre sarılı olan bir Türk evliliği, oldukça karmaşık bir olgudur. Gelin, damat onu tanıma fırsatı bulamadan, onun kadın akrabaları tarafından seçilir. Bu seçimi, her iki taraf arasında sonu gelmez törenler izler. Buna karşılık yasalara uygun gerçek dini evlilik töreni (nikâh) oldukça sadedir. Damat tarafından boşanma durumunda ödenecek olan tazminatı belirleyen evlilik anlaşmasının, mahalle imamı tarafından saygın iki şahit huzurunda onaylanmasından ibarettir."[50]

A.de Rochebrune, Dilber Kethy'nin Bursa ve İstanbul Hatıratı'nda Osmanlılarda düğünü şöyle anlatmaktadır:

"Perşembe sabahları bazen Çekirge'de davullar, zurnalar çalınıyor. Güveyi, yanında bir takım atlılarla gelinin hanesine gidiyor. Gelin o vakte kadar tanımadığı zevcini kapının önünde yüzü duvaklı olarak bekliyor. Davul ve zurna sesleri Avrupalıların kulağına hazin geliyor. Atlılar geçit resmi yaparken at koşturuyorlar."[51]

Yine Dilber Kethy'nin Bursa ve İstanbul Hatıratı'nda Türklerde kına ve evlilik merasimine bir örnek şöyle anlatılır:

---

[48] Vicente Blasco Ibanez, **Fırtınadan Önce Şark İstanbul 1907**, çev: Neyyire Gül Işık, İstanbul 2007, s. 113-117.
[49] Rochebrune**, a. g. e. ,** 2007, s. 138.
[50] Krause, **a. g. e. ,** 2005, s. 43.
[51] Rochebrune**, a. g. e. ,** 2007, s. 28.

“Kethy, büyük bir kapının kanadını itti. Avluya girdi. Avluda, bir tarafta bir saban ile köhne usulde birkaç parça alet-i ziraiye duruyordu. Diğer cihetteki ahırda, çamurdan tüyleri kirlenmiş beyaz ve zayıf bir inek vardı… Tahta merdivenin ilk basamağı önünde çift çift kunduralar dizilmiş idi. Üst kattan kahkahalar işitiliyordu. Ayşe ihtiyata riayetle hanımın ayakkabılarını sakladı. Büyük bir salonda bayramlık libaslarıyla yüz kadar kadın ve çocuk toplanmıştı.

Pembe ipek entariler, yeşil, kırmızı, mor kadifeden hırkalar giyiyorlardı. Libasların renkleri, Avrupa’da döşeme yaptıkları kumaşların renklerine benziyor, göz kamaştırıyordu. Kadınlar olsun, kızlar olsun, saçlarına rengârenk kurdeleler bağlamışlardı. Gelin, duvağının tellerini omzundan aşağı sarkıtmış idi… Bu içtimagahı tenvir eden birkaç kuvvetsiz lambanın ziyaları aks ettikçe gelinin telleri parıldıyordu. İki ihtiyarca ve şişman Türk kadın daire çalarak şarkı çağırıyorlardı. Gelin beyazlı, maili boncuklu bir libas giyiyordu. Salonun köşesinde yüksekçe bir yerde oturmuş idi. Kadınlar duvar kenarlarında uzatılmış olan minderlerde, bir kısmı yerde oturmakta idiler… Belli başlı davetliler fark olunamıyordu. Kına gecesine isteyen gelebiliyordu. Kethy aşinalarından birkaçını selamladı; bunların yanına oturdu. Bir iki genç hanım tefe para attılar, kalkıp raks etmeye başladılar… Bunların raksları Kethy’ye yorgunluk verdi, yalnız on yaşlarında çapkınca bir kızın raksı beğenildi… Vaz-ı haml etmek üzre bulunan bir kadının evcaını, harekâtını, çocuk dünyaya gelince aile efradının aheng-i sururunu taklid etmiş idi. Avrupalılar bu hali muayebattan görürlerdi; Türk hanımları ise, bu kızın vakitsiz inkişaf etmiş olan zekâsını alkışlıyorlardı…

Kahkahalar ve şarkılar arasında birkaç ihtiyar kadın gelinin ellerine kına koymakla meşgul oluyorlardı… Gece, vakit ilerledi… Kadınlardan biri erkek kıyafetine girdi, bir hanım ile ismi malum olmayan bir tuhaf oyun oynadı. Köylü kadınlar, gözlerinden yaş gelecek derecede gülüyorlardı. Bu manzarayı görmemek için çocuklar dışarı çıkarılmamış idiler, hazır idiler… Madam Brown hem bu oyuna bakıyor, hem de yanındaki hanımın Türkiye’de bir izdivac ne surette akd edildiğine dair verdiği malumatı dinliyordu.

İbtida görücüler, almak istedikleri kızın validesini ziyarete gelirler. Görücüler, kızı almak isteyen erkeğin validesi, hemşireleri yahut ailenin bir muhibbesidir. Küçük hanım süslenerek bunların karşısına çıkar. Ziyaretçilere kahve getirilir, kahveler içilince ve fincanlar verilince görücüye çıkan küçük hanım da çekilir.

Eğer genç kız beğenilmiş ise, müstakbel kaynanası bir defa daha ziyarete gelir; bazen erkeğin de fotoğrafını getirir. Eski bir adet vardır: Ya güveyi olacak adamın validesi yahut kızın validesi bu gece istihareye yatarlar. Görecekleri rüyaya göre izdivacın hayırlı olup olmayacağını bu suretle denerler… Bundan sonra teşebbüsü ya terk ederler yahut netice vermek isterler; fakat bundan sonra hesap meselesi gelir… Ailelerin şerait-i içtimaiyyesine göre gelin takımını ya nişanlı yapar yahut kız tarafı hazırlar. Düğün evi nerede ise, düğünden birkaç gün evvel, kırmızı gaz boyamalarına

paket paket bağlanarak, gelinin cihazı, her paket bir adamın başında taşınmakta olduğu halde gönderilir. Cihazın götürülmesi bir resm-i mahsustur. Önde bir musika çalar.

Türkiye'de izdiva, ale'l-ekser iki resm-i mahsus icab eder. Nikâh ve düğün… Nikâh da başlıca vazife imamındır; Avrupa'daki mukavelat muharrirleri yerini tutar. İki tarafın birer vekili ve ikişer şahidi bulunur. Vekil intihabı şayan-ı dikkat bir tarzdadır. Bir gün, hatta bir ay evvel bile, kızın vekili olacak olan adam bir kapının diğer tarafında durur, kızdan vekâletini alır. Kızın üç defa evet, demesi lazımdır.

Nikâh günü, imam iki vekil ve şahidleri evvelce kararlaştırılmış olan menfaat meselesini neticelendirir. Zevc, zevcesine, karara göre, bir miktar para taahhüd eder, bu paranın bir kısmı peşin verilir; diğer kısmı da talak vukuunda kadına te'diye olunur. Zengin ailelerde bu mesele daha sadedir. Evvelden para verilmez, yalnız mihr-i müeccel tesmiye ve tahrir olunur.

İmam, her iki tarafın vekillerine falan beyi kabul ediyor musunuz, falan hanımı istiyor musunuz? Diye sorarak akd-i nikâh eder, diğerleri de buna şahid olurlar. Bu saatten itibaren genç kız izdivaç etmiş demektir ve zevcine aittir. Fakat birlikte ikamet etmezler ve görüşmezler… Mukaddemleri on sekiz yaşında erkek çocuklarla on yaşında kızlar birbirine tezviç edilirdi… Gitgide izdivaç zamanını geri bırakıyorlar. Şimdi on beş ile yirmi beş yaşları arasında vuku buluyor. Köylerde kadınlar başörtüsü ile gezdikleri için, bir delikanlının izdivaçtan evvel alacağı kızın yüzünü görebilmekte suhuleti vardır. Kasaba ve şehirlerde bu suhulet yoktur. Bazı delikanlılar hamamcılara bahşiş vererek alacakları kızları duvarın öbür tarafından ve gizlice açılan bir delikten görebiliyorlarmış. İstanbul'da bazı müterakki ailelerde talip olan delikanlının kızı görüp onunla görüşmesine müsaade ediyorlar. Fakat efkâr-ı umumiyeden itiraz ettikleri için bu hal nadirdir.

Gelin, gürültülere karşı lakayd bir halde, sanki donmuş, kalmış gibi oturuyordu. Üzerinde taşlar dizili, kâğıt parçalarını yanaklarına, alnına yağıştırmıştı. Kınalı ellerini de karnının üstüne koymuş, Mısr-ı kadim heykellerinden birine benzemişti.

Ertesi gün alaturka saat altında, Madam Brown, tekrar gelinin evine gitti. Gelinin saçları alafranga toplanmış, başına komşulardan istiare olunan elmaslar dizilmişti. Omuzlarının üstünde telli duvağı sarkıyordu. Çarşaflı birçok ziyaretçi kadınlar, peçelerini kaldırmış oldukları halde gelini seyr u temaşa ediyorlardı.

Birden davul sesleri işitildi. Kadınlar kafeslere üşüştüler: Sokakta birçok erkekler toplanmış idi… Gelinin evine gelen erkeklerden bir kısmı daha gelmeden sarhoş olmuşlardı. İki polis bu köylülere bakıyorlardı. Caminin imamı, mektebin hocaları, müezzinler de bu halk ile birlikte idi.

Duvar dibinde birkaç kadın oğullarının yahut zevclerinin bu hallerine gülüyorlardı. Erkeklerden bir takımı bir şişeyi aralarında dolaştırarak bu şişeden içki içiyorlardı. Davullar, tefler çaldıkça ortada hora tepiyorlardı. Güveyinin hediyelerini bir hizmetkâr getirdi. Davulcuya bir kumaş parçası, zurnacıya bir tavuk, şarkı çağırana bir ipekli

mendil… Nihayet gelin giyindi, her tarafı kapalı bir landoya bindirildi… Kız, gelin gittiği evin önünde yine gürültülerle landodan indirildi. Kaynanası kızı zevcinin koluna verdi. Gelin, güveyi iki sıra kadınların arasından geçerek gelin odasına gittiler. Birkaç dakika yalnız kaldıktan sonra odanın kapısına kadınlar vurdular. Güveyiye çabuk çıkmasını ihtar ettiler. Güveyi çıkınca ana, kaynana gelinin yanına gittiler. Başından aşağı paralar serptiler. Gelin akşama kadar ziyaretçilerle kalıyor.

Yatsı ezanı okununca güveyi, arkadaşlarıyla camiye gidiyor, namazı eda ettikten sonra düğün evine geliyor… Zevce nişane-i ihtiram olarak, zevcini oda kapısının yanında ve ayakta bekliyor. Erkek güveyi namazını kılıyor; zevce için yeni bir hayat başlıyor.[52]

Marcelle Tinayre, Edirne'de gözlemlediği bir evlilik şölenini gezi notlarında şöyle anlatır:

"Kaldığımız yerin çok yakınında bir evlilik şöleni var; Marika ile birlikte, gelin kızı görmeye gittik. Düğün günlerinden birinde, kapılar tüm gelen geçenlere açık oluyor. Bol ve sade ev giysilerimizin üzerine, adeta 'alaturka' bir davranışla, sadece mantolarımızı alıyoruz. "Bu önemsiz bir evlilik –bir yoksul evliliği…" diyor Marika Avlunun dibinde yer alan ev, alçak tavanlı, loş ve havasız. Yalnızca iki odalı. Avlu ve iki oda, kara çarşaflı kalabalıkla tıka basa dolu.

Başlıca odada taht gibi yapılmış bir koltukta ve muslin fistolar, kâğıttan güllerle süslü, kraliyet sayasına benzetilmiş tavanın altında gelin oturtulmuş. Duvarda gümüş payetler, ipek iplikle çiçekler işli satenden bir pano gerilmiş. Odanın içinde akrabalar ve misafirler iki basamaklı bir set üzerinde sıralanmış; ortadaki boşlukta –bir iki metrekare- çalgıcılar dizlerinin üstüne çökmüşler.

Çalgıcıların bu mesleği yapan körlerden, -hadım edilmemiş kişiler- hareme girmesi uygun görülen kişilerden seçilmesi gerekiyor. Ama yeteri kadar kör yoksa uygulamada çok genç oğlan çocuklarının alınmasına izin veriliyor. Bunlar, bana öyle geliyor ki pek genç değil. Onbeş ile on sekiz yaşlarında ve görmez sayılmaktan sıkıntılı görünüyorlar; gözleri ise fıldır fıldır dönüyor!..

Sayvan ve setin dışında oda, Charonne, ya da Grenelle'deki işçi evleri gibi döşeli. Ceviz ağacından konsol, gaz lambaları, basma jütten örtüsü olan sahte maundan tek ayaklı bir masa!

Ve genç gelin kız güzel değil, 'sopa yemiş köpek' görünüşünde; tığ işi saten entarisinin ve sert korsesinin içinde, bana kenar mahallelerde, ya da Vincennes kırsalında rastlanan mutsuz toy gelinleri anımsatıyor. Onu, paltolu ve fesli bir damatla, yanındaki siyah kukuletalı mantosuyla bir anne ve sağdıcı hırpani bir oğlan çocuğuyla çok iyi hayal ediyorum. Ama yoksul olduğu anlaşılan – elleri çalışmaktan

[52] Rochebrune**, a. g. e. ,** 2007, s. 106-111.

yıpranmış- bu Türk gelinin saçlarının üzerinde elmaslardan bir taç, göğsünde elmas bir gerdanlık ve yanaklarına yapıştırılmış elmas gül bezekler bulunuyor.

Davetliler de mücevherleri hayranlıkla seyrediyor. Marika, bana bu üç günlük düğün şenliği için takı kiralamanın geleneksel olduğunu söylüyor bununla beraber, diyor Marika, çok mütevazı koşullu kadınlar, bazen miras yoluyla kalan ve ailenin asla satılmayan ortak malı, görkemli incilere sahip oluyorlar. Arkamızda oturan iki yaşlı kadın, siyah sıkma başörtülerinin iki yanında parıldayan sallantılı zarif elmas küpeleri "herhalde kiralamış değil. Buna karşın, gelinin görümceleri ile arkadaşları –tombul, irikıyım, içtenlikle alaturka mavi ve pembe bol bluzlar giymiş, bedeni bol, ama ne yazık ki içi korseli dört, ya da beş genç kadın- görüntülerine pırıltılar katan altın takıları ödünç almışlar.

Bazı ayrıntıları soruyoruz… Marika aracılığıyla bize, gelinin kırsal bölgeden, yetim ve kocasından yaşlı olduğu anlatılıyor. Gelin yirmi dört, damat ise on dokuz yaşında. Bu evliliği, bir teyze kotarmış. Eşler birbirini ilk kez dün görmüş –sabahleyin on dakika- genç adam kızı beğenmiş ve kabul işareti olarak alnından öpmüş. Sonra kendi başlarına eğlenen arkadaşlarıyla birlikte bir kenara çekilerek, ancak akşam vakti geri gelmiş…"[53]

Türk düğünlerinden bir örneği Anna Grosser Rilke seyahatnamesinde şöyle anlatır:

"Biz Avrupalılar için Türk düğünleri oldukça garip, çoğu kez de eğlencelidir. Türkler eski adetlerine göre çocuklarını çok erken yaşta nişanlıyorlar; hatta yaşıtı arkadaşlarıyla oyun oynamalarına izin vermiyorlardı. Her iki tarafta da ebeveynler, nişan ve evlenmeyi ciddi bir alışveriş olarak görüyorlar. Kızlar 14-15 yaşında evlilik çağına geldiler mi, nişan yapılıyor, damat müstakbel karısını düğün gününden önce göremiyor. Pek çok Türk düğününde bulundum, küçük burjuva denilen çevrelerde de törenler hep birbirinin aynı oluyor.

Burada üst düzey diyebileceğimiz kibar bir düğünü aktarmak istiyorum… Bir tahtın üzerinde solgun, ürkek, brokar tuvalet giymiş bir yavrucak oturuyordu; minik başının etrafındaki alınlığına sıra sıra mücevherler diziliydi, zavallıcığın kollarına neredeyse boğazına kadar bilezikler takılmıştı, boynundan da bir sıra inci kolye sallanıyordu, kısacası mücevherci dükkânı gibiydi. Alınlığından yere kadar gümüş teller sarkıyordu, konuklar şans getirsin diye bu tellerden bir parça koparıp alabiliyordu. En fazla on altısında olan çocukcağız, elinde ağır bir yelpaze tutuyordu. Sırtındaki ağır tuvaletin altında adeta ezilmiş, tahta kımıldamadan oturuyordu, bu haliyle yürek burkan bir görünüm vardı, protokol sırasına göre önünden geçen her kadına minik elini uzatıyordu. Bu merasim iki saat sürdü. Sonra tokmakla kapıya üç kez vuruldu. Damat gelmişti, gelini ilk kez görebilecekti. Bizi acele yan salona aldılar.

[53] Tinayre, **Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı,** çev: Engin Sunar, s. 82-83.

Bu arada sütannenin, zavallı kızcağızı tahtından indirip, müstakbel eşini karşılamak üzere kapıya götürdüğünü ancak görebildik. İster istemez minik kurbana içim acıdı, gözlerim dolu dolu oldu.

Damat, arkasında kalabalık maiyetiyle geldi, bizi selamlayarak önümüzden geçerek gelinin odasına girdi. Soluklar kesildi, etrafı derin bir sessizlik kapladı. Az sonra kapı yine açıldı ve önümüzde inanılmaz komik bir sahne sergilendi. Damadın önünde bir harem ağası, elinde altın ve gümüş sikke ile dolu bir kese ile göründü, damat keseden bir avuç parayı alıyor, kalabalığın önüne saçıyordu. Herkes yere dökülen paraların üzerine saldırdı, yerde sürünmeler, birbirini itelemelerle bir karmaşadır başladı. Kadınlarsa, şans getiren bir sikke bulmak umuduyla nerdeyse yerlerde yuvarlanıyorlardı. Halkın toplaştığı bahçeye, merdivenlerden aşağıya her yere sikkeler yağıyordu. Masalar, iskemleler, madeni parayla dolmuştu kadınlar koşuşmaktan perişan bir haldeydiler –bu amansız mücadeleden sonra zavallı yavrucak yine tahtına geçti, şimdi insanlar yine şans getirsin diye duvaktan sarkan gelin telini almak üzere tahta gelmeye başladılar. Bu arada sütanne, genç çiftin geceyi geçireceği muhteşem yatağı göstermek üzere yanımıza geldi… Bu üst düzey bir düğündü gerçi basit halk arasındaki adetlerle törenlerde aynıydı."[54]

4.5.2.1.Harem

Evlenme olayından sonra gelin harem yaşamına başlar. Harem 'evde bulunan bütün kadınlar anlamına gelir'. Fanny Davis Osmanlı Hanımı adlı eserinde harem dairelerindeki hiyerarşiden şöyle bahseder:

"Saray haremi, *harem-i hümayun* sıkı bir hiyerarşiye göre düzenlenmiştir. Bununla birlikte, inceleme konusu olan dönemde, yani yaklaşık 1700 yılından Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna değin bu kurumda, batılılaşmanın Osmanlı sarayında etkisini göstermesi ile birlikte bir takım değişiklikler gerçekleşti…

Haremin üst noktasında *valide sultan* yani sultanın annesi bulunuyordu. Resmen bütün hareme yayılan, kimileyin de gayri resmi olarak harem sınırlarını aşan bir güce sahipti. İkinci sırada, *sultan* diye anılan padişah kızları geliyordu. Onları sultanın resmen odalık olarak seçtiği, harem içerisinde ayrı birer daire tahsis ettiği ve yasal olmasa da toplumsal anlamda eş statüsündeki *kadınlar* izliyordu. Bir sultanın, genelde meşru sayılan dört sayısına bağlı kalınmışsa da, kadınlarından birinin ölmesi veya Eski Saraya çekilmesi nedeniyle yaşamı boyunca daha çok sayıda kadını olabiliyordu kuşkusuz. Sultanın kadınları, kadınlık konumuna yükselme sırasına göre birinci, ikinci, üçüncü veya dördüncü olarak belirtiliyordu… Sultanın odalıklarının *haseki* veya *haseki sultan* diye bir unvanı daha vardı; sultanın yatağına giren her

[54] Anna Grosser Rilke, **Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada,** İstanbul 2009, çev: Deniz Banoğlu, s.214,215,216.

kadın bu unvanla anılıyordu. Arapçadan gelen *haseki* sözcüğü (bir kimseye özel olan) anlamındadır. Dolayısıyla haseki, her zaman sultana ait olan kişidir."[55]

Paul R. Krause ye göre:

"Çok eşlilik gibi harem kavramı hakkında da yanıltıcı fikirler vardır. Kelimenin tam anlamıyla harem, "yasak olan" demektir, yani evin kadınlara ait bölümüdür. Burada erkeklerin kabalıklarından ve saldırganlıklarından korunabilmek için yalnızca kadınlar bulunabilirler ve buraya giren yabancı erkeklere çok ağır cezalar uygulanır. Harem, ortaçağ Almanya'sındaki kadınlar bölümünden daha farklı bir yer değildir. Aile fertleri üzerinde hâkimlik işlevlerini de üstlenen, hatta onlara ölüm cezası bile verebilen aile reisi, ataerkil bakış açısına göre haremde doğan bütün çocukların babası olduğu kabul edilirdi. Bu gelenek günümüzde geçerli değildir."[56]

Bir kadın gezgin olarak, evlerin içine rahatlıkla kabul edilen ve kadınlarla konuşma fırsatını bulan Marcelle Tinayre, gezi notlarında Yıldız Sarayı'ndaki haremi ve bir zenginin haremini şöyle anlatır:

"Bu saltanatın hurileri, gizli inci taneleri, kapalı çeşmeler, mühürlü vazolar, dev siyahîlerden kurulu ordunun korumasında, efendinin isteğini, ya da hevesini bekler."[57]

"Bir başka harem daha… Burası bir zengin evi; hanım yüksek rütbeli bir subayın, Jöntürk ve özgürlükçü bir paşanın eşi.

Ne sade bir kişi! Çok geniş salonu yeni sanatın belirsiz sitilinde döşeli; geleneksel tek ayaklı masanın üzerinde, vazgeçilemeyen avize sallanıyor… Ev sahibesi, görünüşü ve konuşmasıyla Avrupalılaşma iradesini sergiliyor.

Kadın artık genç sayılmaz; hiçbir zaman da narin olmamış; ama güzellik izleri taşıyor. Yanakları düzgün; kızıla boyalı saçları alnının çevresinin kabarık bir hale gibi dolanıyor ve iyice aşağıda, ensesine yakın bir topuz halinde toplanıyor. Bu kızıl ve ipeksi kütle, her an çözülecekmiş gibi duruyor… Göğsü dantelli, beyaz patiskadan pilili bir bluz ve yeşil satenden saçaklı yumuşak bir eşarpla –sıkıcı ayrıntılar- süslü, İngiliz yünlüsünden kısa bir 'yürüyüş' eteği giyiyor.

Komik mi? Belki… Ama durun biraz… Karağaç'ın rahibelerinden genç bir Rum kızı, bana bazı defterler ve kitaplar getiriyor… Kitaplar, altı yaşındaki yumurcakların Fransız okullarında yararlandıkları türden; defterlere ise iri, çocuksu bir yazıyla problemler, dilbilgisi kurallı Tarih özetleri kaydedilmiş…

---

[55] Davis, **a. g. e. ,** 2009, çev: Bahar Tırnakcı, s. 15.
[56] Krause, **a. g. e. ,** 2005, s. 42.
[57] Tinayre, **Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı,** çev: Engin Sunar, s. 40.

-Bunların hepsini hanım yazdı… Kızının evlenmesinden beri epeyce boş zamanı oluyor; eski okulunun programına göre birlikte ders çalışıyoruz… Her gün bahçedeki küçük barakaya kapanıp üç saat boyunca çalışıyor… Bir hayli ilerleme kaydetti… Altı ay önce, bir tek kelime Fransızca bilmiyordu… Şimdi biraz konuşuyor; hemen hemen her söyleneni anlıyor. Hanım cahil olmaktan utandığını, Avrupalılardan daha akılsız olmadığını ve kesinlikle kendini yetiştirmek istediğini söylüyor... Özgürlük istediği yok; peçeden vazgeçmeyi de düşünmüyor; tek istediği öğrenmek…

Hayranlık verici güç, dokunaklı arzu, saygı uyandırıcı; bana zevk yoksunluğunu, korkunç mobilyaları, giyim kuşamın ortanın altında oluşunu unutturuyor… Kadın, ussal yaşama doğuşu amaç edinmesinin, onu günlük, bıktırıcı ve zor bir çalışmaya zorlayışıyla basit bir yaratık değil artık.

Yaşamdan bıkkın mı? Hayır. İsyankâr mı? Hayır. Kocası, onu sevmekte; ona zorbalık yapmıyor. Kadın, çocuklarına çok iyi bakmış; onları çok iyi yetiştirmiş. Kadın varlıklı. Kadın mutlu olduğuna inanıyor. Kadın özgürlüğü istemiyor bile. O, peçesini atmayı da istemiyor…

Ama genç ilkokul öğretmeni kadınlar gibi, o da düşünme, anlama, zekâsını geliştirme hakkını ilan ediyor?

Ve kadın bu hakkın kendisine bağışlandığında, tüm ender şeyleri, tüm özlemleri, tüm umutları, tüm istekleri de birlikte sürükleyeceğini bilmiyor."[58]

Marcelle Tinayre, seyahatnamesinde "Haremde Yaşam" ı anlatırken, kadının Türk ailesindeki ve eşinin yaşamındaki yerini kadınlardan dinlediği yaşam öyküleriyle ortaya koyar:

"… On üç yaşında, büyükannemin seçtiği çok genç bir oğlanla evlendim. Bu oğlan budalanın biriydi; üstelik de uygar değildi. Bana 'Neden okuyorsun?' diyordu, 'Bunca şeyi nerden öğreniyorsun?'… Bunlar benim kafamı yoruyor… Sadece gökyüzünde nelerin olduğunu ve ayın nasıl ortaya çıktığını öğrenmeyi isterdim… Astronomi de biliyordum. Ona ayı, dağları, karı ve dünyanın nasıl döndüğünü anlattım. Bana yanıtı şöyle oldu: 'Benimle alay ediyorsun. Baksana, ay çok ufacık'. Kocam teleskopu hiç anlayamadı. Uygarlaşmamıştı ki!

"O zaman dedim ki: Boşanmak zorundayız…" Kabul etti. Kötü değildi oğlan; biraz aptal, ama kötü değil. Ve birkaç yıl sonra, Cavit Paşa'yı tanıdım. Ben zengindim: o ise, yoksuldu. Ben köklü bir ailedendim; o ise küçük bir memur. Pek zeki, çok namuslu ve yakışıklıydı o. Ah! Sevgili dostum, Cavit Paşa ne kadar yakışıklıydı!

"Onunla evlendim. Üç yıl boyunca büyük ihtiras… Cavit Paşa dizlerimde… Onun benden önce bir metresi vardı; çok güzel saçlara sahip bir çingene kızı. Benim saçlarım, onunkilerden daha güzeldi, sevgili dostum! Bu kız, yeniden elde etmek için

[58] Marcelle Tinayre, **Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı,** çev: Engin Sunar, s. 90-91.

kocamı rahat bırakmıyordu. Kocam bana dedi ki: 'Bu kız canımı sıkıyor. Onu polise şikâyet edip, hapse attıracağım.' O zaman şöyle dedim: 'Hayır. Bu kız seni sevdi. Acı çekiyor olmalı. Ona kötülük yapman gerekmez.' Sonunda, Çingene kızı bizi rahatsız etmedi.

"Üç yılın sonunda, artık o büyük ihtiras yoktu; ama hala büyük aşk yaşıyorduk. Cavit Paşa'nın beni Kolotte adlı bir Hıristiyan kadınla aldattığı söyleniyordu. Ben ise hiçbir şey bilmiyordum. Mutluydum. Ve durmadan hamile kalıyordum. Hastalandım; ameliyat için Avrupa'ya gitmek zorunda kaldım. Ama orada kentleri değil, sadece sağlık kuruluşlarını gördüm.

"Evime, sağlığıma tümüyle kavuşmuş olarak döndüm. Ama Cavit Paşa çok değişmişti. Kendi kızım gibi yetiştirmiş olduğum bir halayığa, çok güzel bir halayığa âşıktı. Bir zamanlar yaşadığımız aşk nedeniyle bu çok kötüydü; üstelik ben iyi bir eştim ve ona bütün paramı vermiştim. Cavit Paşa, böylece, yüksek bir memur, bir vali olmuştu. Bu anayasa'dan önceydi. Çok acı çekiyor, gece gündüz ağlıyordum; her akşam kocamla ağız dalaşı yapıyordum… Kocamın artık beni sevmediğini de görüyordum. Hiç memnun olmuyordu. Masaya çiçek koyacak olsam, 'bu alafranga sofra kurma neden? Ben Türk'üm, yemeği Türkler gibi yemek isterim…' diyordu. Ona felsefeden söz etsem, bana şöyle karşılık veriyordu: 'Bir Frenk kadınıyla mı evlendim ben? Eğer onlardan birini isteseydim, seni almazdım.' Ve gözümün önünde, pek de uygar olmayan bir hizmetçi kızı okşuyordu… - Beni boşamak istiyorsun; çünkü şu halayığın, şu sefilin, o orospunun aşığısın… -Pekâlâ! O bana aittir; onu nikâhlayacağım, kendisini bir daha göremeyeceksin… - Onunla nikâhlanmadan önce ikinizi de öldüreceğim… -Sen ha, defol… Seni üç kez boşuyorum.' Bitmişti. Boşanmıştım."[59]

Anna Grosser Rilke seyahatnamesinde haremden şöyle bahseder:

"İstanbul'daki ilk günlerimde, gerçi hala, bizim anladığımız anlamda 'haremli evler', yani çok sayıda kadının bulunduğu evler vardı. Ama bu sadece zengin evlerin bir ayrıcalığıydı; çünkü vasat bir Türk, birden fazla kadına ve çocuğa bakacak durumda değildi. Ama hangi sınıftan olursa olsun kadının konumu hep aynıydı, yani erkek istediği anda onu boşayabilirdi. Haremdeki yaşamda asılar öncesinin aynıydı. Orası kadınların altın hapishanesiydi.

Benim bütün merakım gerçek bir Türk haremini görmekti. *Bin bir Gece Masalları*'nı okuyanlar genelde hep mucizeler bekler. Ama gerçek hiç de öyle değildi. Gerçi kafesli pencereler vardı; ama haremdeki köleler *cariye* dedikleri, kötü giyimli kadınlardı ve bu kadınlar ne genç ne de güzeldiler. Belli başlı tuvaletleri; renkli pamuklu bir etekle beyaz bir pijamadan ibaretti, bana en çok itici gelen de boyalı tırnaklarıydı. Her şeyi de merak ediyorlardı. Gelen ziyaretçileri üzerlerini yokluyorlar,

[59] Marcelle Tinayre, **Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı,** çev: Engin Sunar, s. 130-132.

elbiselerin kumaşlarına hatta çoraplarına, iç çamaşırlarına varıncaya kadar ne varsa elliyorlardı. Haremin baş kadını, yani gözdesi, hep en son ortaya çıkıyordu, bu kibarlık gösterisiydi. Her dakikada bir yeni biri, elinde minik bir fincan kahve ya da güllü lokum, yanında da bir bardak su ve tabii ki sigaralarla içeri geliyordu, artık her şeyinizle bu kadınlara teslim oluyordunuz.

Sonunda, yanında harem ağalarıyla evin sahibesi görünüyordu; bu adamlar bana feci itici geliyordu, çünkü insanı taciz eden ve kendilerini müthiş beğenmiş bir halleri vardı. Evin hanımı, çoğu kez sırtında zevksiz bir Avrupai tuvalet, yüzü boyalı ve pudralı ortalıkta dolaşıyordu. Sonra divana kuruluyordu, yanına oturmamıza izin vardı. Anlaşmamız zor oluyordu, çünkü Türkçe bilmiyordum, o tarihlerde Türk kadınları da Avrupa dillerini pek ender konuşabiliyordu, birinin devamlı tercüme etmesi gerekiyordu. Sohbet genelde aynı minvaldeydi, kaç çocuğunuz var diye soruluyordu, benim bir çocuğumun olmasını küçümsüyorlardı. Sonra, bizim alışık olmadığımız hassa konulara geçiliyordu. Eğer mevsimlerden kışsa donuyorduk, çünkü böyle bir konakta her taraf pencereydi, büyük geniş odalar da mangalda odun ateşiyle ısıtılıyordu. Neyse ki hep sıcak nefis bir çay içiyorduk. Usulen haremde iki saatten fazla kalamıyorduk.

Çok kibar ve aristokrat birinin, örneğin saray erkânından bir prensin ya da vezirin harеminde de teşrifat yönünden pek büyük bir farklılık göremezdiniz. Sadece kadınların sayısı artıyor ve hepsi de daha güzel oluyordu; bilhassa Çerkez kadınlar çok güzeldi. Salonlar daha zengin ve zarif döşenmişti, yerdeki halılar sıcak bir hava veriyordu; ama bütün eşya sadece duvar boylarınca uzanan divanlardan ibaretti. Burada harem ağalarının daha özel bir görevi vardı, ziyaretçileri aşağıda kapının önünde karşılıyorlardı. Her biri bir yanınızdan kollarınıza giriyor, sizi nezaketle yukarı çıkarıyorlardı. Bu çirkin adamları her defasında bu kadar yakınımda görmekten doğrusu hiç hoşlanmıyordum."[60]

Vicente Blasco Ibanez, seyahatnamesinde haremden bahseder:

"Kimi zaman bir bütün harem Asya yakasına, kendi efendilerinin ahbabı olan bir başka önemli beyin haremini görmeye gidiyor. Ziyaret üç dört gün sürüyor, zevceler ve cariyeler, örtülerinden ve tasalarından kurtulmuş, özel odaların esrarında, tatlısı bol bebek yiyeceklerini birlikte yiyorlar, birlikte uyuyorlar, çalgılar çalıyor, şarkılar söylüyorlar, bol bol konuşuyorlar… Durmadan konuşuyorlar, tutsakların ya da rahibelerin konuşkanlığıyla, suskun İstanbul'un dedikodularını tekrarlıyorlar. Burada evler her zaman duran kapalı kapılarıyla hapishaneye benziyor; İstanbul ölü bir taşra şehri gibi, kafesli pencerelerinin ardında her saat kötü niyetli bir merak, iftiracı bir kuşku gözetlemekte.

[60] Anna Grosser Rilke, **Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada,** İstanbul 2009, s. 179-181.

On altısına vardıklarında dolgun birer kadın olan bu hanımefendiler, yanaklarına allık sürmeyi, gözlerine sürme çekmeyi, tırnaklarını kırmızıya boyamayı pek güzel biliyor ve günlerinin büyük bölümünü o uğraşla harcıyor. Ayrıca, en iyi eğitim almış olanlar gülsuyu, çeşit çeşit tatlılar yapmasını biliyor, hatta bazen ipek kumaşlar üstüne kocaman sırma çiçekler bile işliyorlar.

Sonu gelmez bir çılgın kuş gevezeliğini sürdürmek, kendi sözleriyle sarhoş olarak, kendileri hakkında iyi, ahbapları hakkında kötü şeyler söylemek en büyük keyifleri. Türk efendisinin, hayatının kalanını bu güzel, bu boş beyinli, dilli dilazar oyuncak bebeklerden tek bir tanesiyle karşı karşıya geçirmekten korkarak, biraz olsun soluk alabilmek için onların sayısını arttırması anlaşılır bir şey. Gel gör ki o bolluk, yeniliğin büyüsü haremden uçup gittiğinde, yalnızca cefayı arttırmaya yarıyor."[61]

4.5.2.1.2.Çok Eşlilik

Fanny Davis'in seyahatnamesine göre çok eşliliğe karşıt fikirler şöyle açıklanır:

"20. yüzyıla gelindiğinde çok eşliliğe karşı seslerini yükseltenler oldu. Bu kişiler arasında bulunan Celal Nuri, odalık ve çok eşlilik kurumunun, uygarlığın en temel birimi olan aileyi zayıf düşürdüğünü düşünüyordu. Bu günün gereksinimlerinin tek eşliliği gerekli bir hale getirdiğini yazıyordu. Çok eşlilik göreneğinin, masraflılığının yanı sıra kadınların giderek daha olgunlaşmasından dolayı da ortadan kalkmakta olduğu kanısındaydı. İslamiyet'in temelde çok eşliliğe karşı olduğunun ve düpedüz yanlış yorumlandığını düşünüyordu.

İnceleme konusu olan dönemde toplumun üst kesiminde bile erekleri çok eşlilikten caydıran bazı etkenler vardı. Tek eşlilik yasal düzlemde de güvence altına alınabilirdi. İslam hukukuna göre bir koca boşanma hakkından vazgeçebilir ve evlilik sözleşmesine karısının onayı olmaksızın ikinci bir kadınla evlenmesi durumunda karısına boşanma yetkisi veren bir madde ekleyerek kendisini tek eşle sınırlandırabilirdi. 1917 yılında Aile Kanunu'nun Jön Türkler tarafından yürürlüğe geçirilmesi ile birlikte, kadının tek eş olma hakkı sözleşmeyle güvence altına alınmış oldu. Böylece, uzun süredir faal olan bir uygulama yasalaşmıştı.

Türkiye'de çok eşlilik, batılılaşmayla birlikte bakış açısının değişmesi, imparatorluk topraklarının yitirilmesi ve buna bağlı olarak zenginliğin azalması sonucunda ortadan kalktı. Subhi Paşa gibi biri seçimini on eş ve odalıklardan yana yapabilmiş ve hepsine bakabilmişse de, çocukları tek eşliliği seçtiler."[62]

---

[61] Ibanez, **a. g. e. ,** 2007, s. 110-111.
[62] Davis, **a. g. e. ,** l 2009, çev: Bahar Tırnakcı, s. 110-111.

Paul R. Krause, çok eşliliğin nedenlerinden seyahatnamesinde bahseder:

> "Eski zamanlarda her inançlı Müslüman, cihat savaşlarında ölenlerin yerini alabilecek gerçek müminlerin sayısını arttırabilmek için kendini bakabildiği kadar çok eş aşmaya zorunlu hissederdi. Şimdilerde ancak birkaç varlıklı kişi dinin bu emrine uyabilmekte, günümüzde sayısı zaten dört ile sınırlanmış çok eşlilik (diğer kadınlar yasa önünde cariye olarak kabul edilmektedir), şehirlerde neredeyse tümüyle yok olmaktadır ve zaten de hoş karşılanmamaktadır. Yalnızca kırsal kesimde göçebe aşiretlerin (Kürtler ve Bedeviler) reislerinde sıkça rastlanmaktadır."[63]

Marcelle Tinayre, gezi notlarında 31 Mart ayaklanmasından sonra tahttan indirilerek, ailesiyle birlikte yurt dışına gönderilen Sultan Abdülhamit'in eşlerinin trendeki durumunu şöyle anlatır:

> "Lokomotifin kazanı ısındığı sırada, dantel mantolu hanımlar haremlik haline getirilmiş vagonda coşkunca eğleniyordu. Bu kadınlar çok küçük yaşlarında Çerkezistan'dan satın alınmışlardı; evrende sarayın özel korumalı bahçelerin, hazinelerle ve Alman yapımı ıvır zıvırla dolu köşklerin, hayvanat bahçesinin ve göldeki teknelerin ötesinde bir şey bilmiyorlardı. Bazıları, sarayın iyice gözetim altındaki yollarında bisikletle ya da otomobille dolaşıyordu, ama aralarında hiçbiri İstanbul'a geçmemişti; hiçbiri bir garın, vagonların ve bu acayip hayvanın, yani lokomotifin olabileceğini aklına getirmemişti."[64]

Vicente Blasco Ibanez, seyahatnamesinde çok eşlilikten bahseder:

> "Avrupa'ya gitmiş, bizim alışkanlıklarımıza uymuş olan modern Türklerin yalnız bir eşi var, kendilerine haremden söz açtığınızda gülümsüyorlar. Çok eşliliğin ne demek olduğunu biliyorlar ve görenekleri izleyerek birkaç eş edinen eski usul, geleneksel Türklere acıyorlar.
>
> Ancak eski rejimin, tükenmez bir sabrı olan ya da dedikodu ve vıdı vıdıya kadın gibi meraklı bir paşası, bütün ömrü boyunca haremdeki kadın sürüsüyle ilişkiye dayanabilir.
>
> Avrupa'da yaygınlaşmış bir hata vardır, Türk kadını, çoğu zaman satın alındığından ötürü, bir köle, bir mal, hakkı ve özgürlüğü olmayan, yasaların dışında kalmış bir yaratıktır sanılır. Oysa Peygamber'in dini kadından asla küçümsemeyle söz etmez, Hıristiyan Kilisesi'nin kurucularının yaptığı gibi, onu saf olmayan bir yaratık, şeytanın başarısız eseri olarak görmez. Gerçi erkeğin ruhunun üstün olduğu

---

[63] Krause, **a. g. e. ,** 2005, s. 42.

[64] Marcelle Tinayre, **Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı,** çev: Engin Sunar, s. 53.

tartışma götürmez, çünkü o savaşçıdır ve hayatın en çetin zorlukları onun omuzlarına yüklenmiştir, ama kadın her hakkında ona eşittir. Müslüman yasası yalnız kocaya ihanet durumunda amansızdır. Bu dünya şirini, bu beyinsiz yaratıkların pek sağlam bir ruh yapısı olmadığını bilir ve farkındadır ki, eğer kendini dehşet uyandırarak dayatmasa, sarığını alnının üstünde öyle rahat rahat taşımak hiçbir Müslüman'ın harcı değildir.

Türkiye'nin eski haremlerinin kapısı üstünde şöyle bir şey yazılıymış:

Kadının fendi Erkeği yendi.

Eve kapatılmak – ki aslında eve kapatılmış da değiller, Türk kadınları günün her saatinde sokağa çıkıyor, haremağalarıyla ortak çıkarların yarattığı kardeşçe dayanışmayı kumuş onlar- ve erkeklerle konuşma yasağı üst sınıftan kadınları ezen tek baskı. Ama buna karşılık, eski Türkiye'nin şanının coşkusuyla, bir yurtseverlik gösterisi olarak, ille de bir haremi geçindirmek isteyen bahtsız Osmanlı'nın omuzlarına kadın alınganlığının abarttığı ne dayanılmaz haklar yüklenmiş!..

Eşlerinden birine bir hediye vermeye kalkışsa, ne denli pahalı olursa olsun, öbürlerinin de aynısına hakları varmış, ille de alsın diye kocalarını mahkemeye bile götürebilirlermiş. Eş diğer eşlerle kavga eder de artık o haremde yaşayamayacağını bildirirse, Türk yasaları kocanın karısının gönlünü edene kadar ona ayrı ev açmasını buyuruyormuş, hem de birinci evin aynı, tıpkısı olan bir ev. Yıllar ve yıllarca süren davalar görülmüş, çünkü davacı kendine açılan yeni evi görünce beğenmez, yok pencerelerinin sayısı eski evinkinin aynı değil, yok avize sayısı daha az, yok mobilyaların yüzü aynı ipekten değil, yok halılar antika değil diye itiraz eder, kadınların rekabetiyle büsbütün azan kaprisli bir histeri böyle sonsuza değin uzayıp gidermiş.

Üstüne üstlük, eşlerle cariyelerin sayısının iki düzineyi bulduğu zengin bir haremde birkaç yıl içinde yığılan oğul uşak bolluğu; onların sahibi olan güçlü şahıs ise işi gücü olmadığından, soğuk kış günlerinde evinde kalır, yalnız Cuma günleri Selamlığa, Sultan'ı görmeye gidermiş.

Ben geleneklere canla başlı bağlı ihtiyar bir paşa tanıdım, üç yüz kırk iki tane evladı varmış. Kendini din bilim çalışmalarına vermiş, maddi günahlardan hazzetmeyen faziletli bir zattı, kadınlardan başka şey düşünmeyen daha alt düzeyde yaratıklar olduklarından Avrupalıları küçümsüyordu. Ahfadının o bolluğuna rağmen kendisinin bir şehvet düşkünü olduğunu sanmıyorum. Ne var ki harem hayatında hiçbir darbe boşa gitmiyor, kimse fazilet yolundan pek ayrılmadığı halde, katılımcıların çeşitliliği ve çokluğu sayesinde, her girişimin meyvesi alınıyor, sonuçta muhterem baba bazen aynı damın altında yaşadıkları halde, evlatlarının ne sayısını, ne de adlarını bilemiyor.

Çokeşlilik ancak önemli kişilerin harcı, onu kaldırabilecek zenginlikte pek az bütçe var. Evlatlar eşlerden daha da pahalıya patlıyor, çünkü onlara bir de iş bulmak gerek. Her sultan tek başına imparatorluğunun vali, general ve yüksek görevli

kadrolarının büyük bölümünü doldurmaya yetiyor, eksik kalanları da yanında yaşayan zevat kendi üreme gücüyle tamamlıyor.

İmparatorluk haremiyle büyük paşaların haremleri üst düzey görevliler üreten kuluçka makineleri gibi, öyle ki daha aşağı kökenden gelme Türkler yer bırakmıyor. Türkiye İmparatorluğu'nun Avrupa monarşilerinde olduğu gibi babadan oğla değil de kardeşten kardeşe geçiyor olması boşuna değil. Eğer veraset düzeni öyle olsaydı, Türkiye'de iç savaşların ardı alınmazdı, çünkü tahtın yüzlerce talibi, her biri bir başka anneden olma kardeşlerin amansız hıncıyla kendi aralarında savaşırlardı.

Modern, genç Türkler eski haremlere kahkahalarla gülüyor. Çokeşlilik! Geçmişten kalma, aptalca ve gereksiz adet!... Onlar insan gereksinimlerini karşılamak açısından en mükemmeli saydıkları Avrupa uygarlığının büyük ilerlemelerine hayranlar, yalnızca bir tek kadınla yaşıyorlar, hatta bazen onu da almıyorlar; gönülleri çeşit istedi miydi, köprüleri aşıp Pera'ya çıkıyorlar, orada, sokaklarda, Romanyalı, İtalyan, Avusturyalı, Musevi kadınlarla dolu açık bir haremi birkaç saatliğine buluveriyor.[65]

4.5.2.1.3. Boşanma

Paul R. Krause, Türklerde boşanmayı, evlenmeden daha kolay olarak seyahatnamesinde şöyle anlatır:

"Boşanma (talak) ise, daha da basittir. Kocanın şahitler önünde üç kez: "Seni tatlık ettim" (senden ayrıldım) demesi yeterlidir, çünkü İslam geleneklerine göre her mümin evinde mutlak hâkim ve ilahi adaletin temsilcisi sayılır ve aile işlerinde verdiği kararlar geçerlidir. Düşüncesizce verilen boşanma kararlarını engellemek için yasalar, eğer tazminat evlilik anlaşmasıyla belirlenmemişse, erkeğin gelirinin dörtte birinin kadına ödenmesini öngörür. Bu durum, kadın bir başkasıyla evlenene kadar sürer. Bir erkek, boşadığı karısıyla, kadın bir başka erkekle evlenip boşanmadan, yeniden evlenemez. Boşanma kolay olduğu için, genç evliler arasında sık sık görülebilir ve çoğunlukla da pişman olunur. Bu yüzden kadın ilk kocasıyla yeniden evlenebilmek için sakat ya da çok yaşlı bir erkekle sözde bir evlilik yapar ve daha ertesi sabah boşanır."[66]

Fanny Davis, boşanmayı şöyle anlatır:

"Osmanlı'da evlilik İslam hukukuna göre çeşitli yollarla sona erdirilebilirdi. En sık başvurulan yöntem, *talak* denilen ve boşama yoluyla gerçekleşen boşanmaydı. İki çeşit *talak* vardı: sünnet uyarınca boşama ki bu hem onay görüyor hem de yasaldı; *bid'at* (yenilik) uyarınca boşama ki bu onaylanmamakla birlikte yasaldı. Onaylanan

[65] Ibanez, **a. g. e. ,** 2007, s. 111.112.113.

[66] Krause, **a. g. e. ,** 2005, s. 43.

talak, Ahsen (çok güzel) ve *hasen* (güzel) olarak sınıflandırılabiliyordu. *Ahsen* bir boşama için kocanın karısına, dini esaslar gereğince temiz sayıldığı dönemde boşanma kararını bildirmesi ve *iddet* denilen sonraki üç aylık dönemde onunla karı-koca ilişkisine girmemesi yeterliydi. Bu üç ay içinde karar değiştirebilir ve onu geri alabilirdi; yoksa *iddet* döneminin sonunda boşanma kesin bir biçimde gerçekleşiyordu. *Hasen* bir boşanma için kocanın, art arda üç temizlik döneminin her birinde karısına boşanma kararını bildirmesi gerekiyordu. Koca boşama kararını yalnızca bir veya iki kez bildirmişse, *iddet* dönemi içinde hiçbir formaliteye gerek kalmaksızın evliliğine geri dönebiliyordu. *İddet* süresinin dolaması durumunda, yeniden nikâh yapmak zorundaydı. Bir nikâh, boşanma kararının üçüncü kez bildirilmesiyle birlikte dönüşsüz olarak bozuluyordu. Kocanın bundan sonra eski karısı ile yeniden evlenmesi, ancak karısı başka bir erkekle evlenip evliliğin gereğini yerine getirdikten ve bu erkek o nu boşadıktan ve üç aylık *iddet* süresi dolduktan sonra mümkündü. *İddet* dönemi içinde kadının hamile olduğu görülürse, boşanma bebeğin doğumundan önce gerçekleşmiyordu.

Boşanma kararı basitçe dile getiriliyordu. Kocanın, iki Müslüman erkek tanığın huzurunda karısına '*seni boşadım' veya 'boşsun'* demesi yeterliydi. Bu açıklıkta söylendiğinde, boşanma niyetiyle ilgili bir açılama yapılması gerekmiyordu. Ne var ki, 'yüzünü ört, nikâhın senin ellerinde' gibi daha belirsiz bir ifade kullanmayı da seçebilirdi; bu durumda, niyetini de bildirmesi gerekiyordu. Bu sözcüklerin yüz yüze dile getirilmesi şart değildi. Posta veya telgrafla bir *boş kâğıdı* alınması üzerine de boşanma aynı şekilde yasal olarak gerçekleşiyordu."[67]

4.5.3. Aile İçi İlişkiler

4.5.3.1. Kadın- Erkek İlişkileri

Pierre Loti, Doğu Düşleri Sona Ererken seyahatnamesinde, gece kadının belli bir saatten sokağa çıkmamasını şöyle ifade eder:

"Gündüz gizemli halleriyle sokaklarda dolaşan, hepsi hemen hemen hayalet görünüşlü kadınlar, akşam yakışık almadığı için evlerine kapanır, alacakaranlıkla birlikte ortadan yiterler; hiçbir yerde kadın görülmez, alışkın olmayan Avrupalılar için kadınların ortadan çekildiği bir kent anormal bir havaya bürünür, derhal bir manastır katılığı sergiler. Ama bu sayede tütün içerek yatsı ezanını bekleyenlerin binlercesi sonsuz hülyalarında dünyadan daha çok kopar, iç âlemlerinde daha derine dalar."[68]

Kadının erkeğe itaat etmesi gelenekseldir. Bu davranış biçimi okullarda da öğretilir. Edirne'de bir Müslüman Türk kız okulunu ziyaret eden, Marcelle Tinayre, günlüğünde bunu anlatır:

---

[67] Davis, **a. g. e. ,** 2009, çev: Bahar Tırnakcı, s. 137.
[68] Pierre Loti, **a.g.e.**., 2002,s.59.

"…-Ama onlar da bir tür ahlaki eğitim görmez mi? Kendi değerlerini, meziyetlerini, hatta kadın ve anne doğasını oluşturacakları özel kadınsı niteliklerini geliştirmeye çalışmıyor musunuz?

Öğretmenler karşılıklı bakıştılar; esmer odalık konuştu:

Önce babalarına, sonra da kocalarına itaat etmelerini söylüyoruz onlara; kendilerine özgü düşünceleri ve kendi iradeleri olamaz, ülküsel erdemleri; yumuşak başlılık, tevekkül ve itaattir…"[69]

Marcelle Tinayre gezi notlarında erkeğin, kadınını yabancılardan kıskanması şöyle anlatılır:

"…boşuna zahmet! Jön Türklerin çoğu sıra evdeki işlerine gelince Yaşlı Türkler'dir; kendilerini çok çağdaşlaşmış sanan bu ateşli devrimciler, bir yabancının elli yaşına gelmiş ve çirkinleşmiş eşinin yüzünü göreceği düşüncesi ile çılgına döner!"[70]

Yine Türk erkeğinin kıskançlığından, Dilber Kethy'nin Bursa ve İstanbul Hatıratı'nda şöyle bahsedilir:

"…Havassın arzularından daha kuvvetli anasır-ı hayatiye bulunacağını avam sınıfına mensub bir Türk anlayamaz. Kıskançtır; kadınları zabt ve hıfz etmeleri bunu isbat eder; zabt ve hıfztan sonra evvelki kıskançlık tadil olunur. Güzelliğe maildir. Zengin beylerin, paşaların güzel cariyelerle izdivaclarında aranan meziyet yalnız güzelliktir. Türkler pınar başlarında, tabiatın latif yerlerinde bir kahve, bir baraka yaparlar. Zekidirler; fakat tembel oldukları için Avrupalılar onları mahdudu'l-fikr sanırlar."[71]

Marcelle Tinayre'nin seyahatnamesinde Türklerde karı- koca ilişkilerinden şöyle bahsedilir:

"Kadına gelince… 1909'un Türklerinin, çok ender birden fazla eşi var; tek eşlilik genel kural halinde… Aynı sizdeki, iyi Avrupalılardaki gibi ölçülü bir tek eşlilik. Peygamber tarafından izin verilen dört kadın pahalı bir lüks oluşturuyor. Koca, köleleri, mücevheratı, giysileri ve… sevgi belirtilerini bunların arasında paylaştırmak zorunda. Erkek, daha az gereksinimi bulunan tek eşi ve ona karşılıksız, evin huzurunu bozmadan zevk sunan Rum, Ermeni, hatta Batılı bazı gizli kadın dostlara

---

[69] Marcelle Tinayre, **Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı,** çev: Engin Sunar, s. 73.

[70] **Aynı**, s. 11.

[71] Rochebrune**, a. g. e. ,** İstanbul 2007, s. 106.

sahip olmayı yeğliyor. Böylesi onun özgürce bir hava takınmasına ve konuşmasına olanak sağlıyor:

-Çok eşlilik barbarlara göredir. Bense uygar bir kişiyim.

Bununla beraber Türk kocaların, öteki kocalardan daha kötü olduklarını da sanmayın. Her şey görecelidir. Bunlar karılarını severler, özellikle de çocuklarını severler. İtaatkâr kadın eş, dindar bir ailede yetişmiş size tarifini yapmış olduğum okulda öğrenim görmüştür; dinin ve geleneklerin ona hazırladığı kadere boyun eğer. Aile büyüklerinin kendisine efendi ve koruyucu olarak seçtiği adamla, isteksizlik göstermeksizin evlenir. Adam iyiyse, kadın onu sevmeye tümüyle hazırdır. Adam ve katı adaletsizse, kadın mutsuzdur. Ama Fransa'da da kötü evlilik yapmış kadınlar, gelişi güzel birliktelikler, düğünden sonra ortaya çıkan sıkıntılar yok mudur?"[72]

Vicente Blasco Ibanez, Türk kadınının görenekler altındaki durumunu şöyle anlatır:

"Türk hanımları Pera sokaklarında örtüler altında yürüyor, peçelerinin ardından kendilerini aç gözlerle izleyen Avrupalıları seyrediyor. Haremin yalnızlığından, bolluktan ötürü doymuş, sevgisi körelmiş ve kendilerini umursamayan bir efendinin kayıtsızlığından sıkılmış olan bu kadınların ancak üstünkörü eğitim görmüş ufacık beyinleri, bu Hıristiyan semtinde, ta Avrupa'nın bir ucundan yalnız gelmiş, zorunlu bekârlığın aç kurt cüreti ve havası verdiği erkek bolluğunu görünce kaç kez arzunun sarhoşluğunu duyuyordur kim bilir…

Özgür yaşıyorlar, kocalarını ancak akşamdan akşama görüyorlar; evlerine rüşvetle kolayca kandırabildikleri haremağasınınkinden başka gözetim olmaksızın girip çıkabiliyorlar; zamanlarına bir Avrupalı kadından daha çok sahipler, yine de bir aşk macerasına girişmeleri imkansız değilse de son derece güç.

Peçelerini birazcık kaldırıp yüzlerini yoldan geçen bir erkeğin görmesine izin versinler, kaldırımın orta yerinde dalgın, hava alıyor gibi görünen bir Osmanlı erkeği anında ihtiyatla peşlerine düşüp, o alışılmadık cüretin nereye kadar varacağını öğrenmek ister. Hele bir hareket yapsın kadın, şöyle bir anlamlı baksın ya da başını çevirsin, bekçi aynı gün kocasına ya da babasına gammazlayacaktır.

Hem polis, hem göreneklerin geleneksel gücü Türk kadınını gözaltında tutuyor, günün her saatinde dört bir yandan kuşatıyor, her şeyi yapmasına izin var… Her şeyi, kendi gönlündeki şey dışında.

İmparatorluk bütçesinin üçte biri polis teşkilatına harcanıyor. Hükümdarın maiyetinin önemli bir kişisi jurnalcilerin başı, ayrıca jurnalcilerin de jurnalcileri var… Böyle sonsuza değin sürüp gidiyor. Türkiye'deki tüm sosyal sınıflar o muazzam jurnal ağında yerini almış. Polisler rıhtım hamallarının arasından seçildiği gibi, önemli kişiler arasından da seçilebiliyor. İçlerinden bazıları Avrupa'da bir bakanın aldığından fazla

[72] Marcelle Tinayre, **a.g.e.**., çev: Engin Sunar, s. 87.

ücret alıyor. Bu hizmetin sultana maliyeti bazı devletlerin orduya, donanmaya, idareye ve bayındırlığa harcadığından fazla. Kayıklarla gezintiye çıkan, kahvehaneleri ve Pera'daki tiyatroları dolduran, dimdik feslerinin altında "Kayzer modeli" uçları yukarı kalkık bıyıklarıyla Avrupalı terzilerin müşterileri olan Türk küçük beylerinin çoğunun çevrelerinde görüp işittiklerini polis müdürüne tekrarlamakla kazandıkları paradan başka geçim kaynakları yok.

Ayrıca, kadınlar için her Türk, ahlaklı davranılmasını gözetleyen bir bekçi. Bir Avrupalı yoldan geçen kadınlara uzun süre, açıkça dikkatle bakamıyor. Avrupa şehirlerinde olduğu gibi, bir kadının peşi sıra gitmek imkânsız. İstanbul'un saf Türk semtlerinden birindeyse taşlanarak ya da sopayla kovalanarak uyarılabilir. Pera ve Galata'nın Avrupa kesimindeyse, yanından geçen herhangi bir saygın efendi nezaketle soracaktır, ülkenin adetlerine bu kadar açıkça karşı gelindiğine göre, acaba yabancı mı diye.

Polisin ve her yurttaşın ulusal bağnazlığının gözetimiyle kuşatılan, evdekinin dışında hiçbir erkekle konuşmasına izin verilmeyen kadın o inzivasının acısını çıkarmak için hınç dolu bir gurura sığınıyor, bu da onu çoğu zaman asık suratlı yapıyor. Erkeklere tepeden bakıp küçümseyerek kaldırımlarda yol versinler diye itekliyor. Arabaya binmiş giderlerken yoldan geçen Avrupalının haline serbest kalmış okullu kızların saygısızlığıyla gülüşüyorlar."[73]

Marcelle Tinayre, karı- koca ilişkilerine kayınvalide müdahalesinin anlatıldığı bir örneği şöyle verir:

"Türklerin en Fransız olanı İ… bey, bana itirafta bulunuyor:

Evlilik yaşamı, ha! Bu yaşam, haremin kayınvalide musibeti olmasa, sevimli, en azından daha kolay bir hal alırdı. Bizim kadın düşmanı Karagözümüz, kadına 'evcil düşman2 ya da 'Akrep hazretleri' der… Kaynana olan kadına, acaba ne demeli? Paris'teki büyükelçilikte çalışırken, Fransız kayınvalideler gördüm; çok korkunç olanlarını da. Ama onlar Türk kaynanalara bakılırsa, zehirsiz yılan gibi kalıyor.

İrkildim. Bu adam içinden pazarlıklı yumuşaklığı, ciddi gülümseyişi, muziplik okunan bakışıyla en azından benimle alay etmiyorsa, yaşamda çok acı çekmiş olmalıydı.

İ… bey sözüne devam etti:

Evlendiğimiz zaman, işlerimizin gereği köprüyü geçip Pera'ya gitmek zorunda olduğumuzu, eşlerimize anlatırız. Bankalar, büyükelçilikler vb. Pera'dadır. Sokaklarında şapkalı kadınların, salonlarında dekolte bayanların bulunduğu bu özgürlük ve sefahat kenti Pera'ya karşı eşlerimizin peşin yargısı vardır. Yine de, boyun eğerler… İş, iştir… Ama bedeniyle ve ruhuyla 'alaturka' yaşlı hanım, günün birinde çıkagelir: "Kocan nerede kızım? Seni ihmal ediyor mu? –Pera'da, anne. –Pera'da ha! Bunu bir de sakince söylüyorsun… Pera'daymış! –Evet, anne, işleri

[73] Ibanez, **a. g. e. , 1907**, çev: Neyyire Gül Işık, İstanbul 2007, s. 108-109.

için… -Sen bir aptalsın, kızım; kocan ise bir ahlaksız. Bir erkek Pera'ya gitti mi, orada ne yaptığı bilinir. O, seni aldatıyor, zavallı yavrum! Seni dikişçi kızlarla, şarkıcılarla aldatıyor. Koca öğlende eve döner: "Pera'ya mı gittin? –Evet, Pera'ya gittim. –İş için mi? – İş için… -Sefil adam! Annem bana her şeyi anlattı. Bir erkek Pera'ya gidiyorsa, bu demektir ki… Gözyaşları, bayılmalar, ayılmalar… Kadın teselli edilir; onunla gerektiği gibi uzlaşılır.

"Ne olursa olsun, beni aldatmış olamaz, diya düşünür genç kadın. Çünkü böyle ateşli oluşu, bana güven veriyor." Aynı gün, koca yine Pera'ya gider… Akşam aynı sahne, aynı çözüm. "Anne, der ertesi gün genç kadın, kocamın sadakatsiz olduğuna inanmıyorum; çünkü… -Vah, kızım! Diye yanıt verir Akrep Hazretleri; bu, kocanın marifetli biri olduğunu gösteriyor, Pera'ya gitmese bile kesinlikle başka bir şey vardır…"

- Ve işte bir evin yaşamı böyle bozulur, diyor İ… bey."[74]

A.de Rochebrune, Dilber Kethy'nin Bursa ve İstanbul Hatıratı'nda bir Türk erkeği ile Türk kadınları hakkında yaptığı konuşmasını aktarır:

"…Kethy düşündüğünü izhar edercesine dedi ki:

-Ben sizin kadınlarınıza acıyorum, yüzbaşı.

Sükûtun letafeti ihlal olundu. Bu ilk darbede Midhat'ın tatlı ve hazin bakışlı nazarında bir şule-i gurur göründü. Müteazzimane cevap verdi:

-Madam Hıristiyan kadınları kadar acınmaya layık değildirler.

Amerikalı, acı bir tebessüm ile mukabelede bulundu. Bu söz haysiyet-i milliyesini rencide etmiş idi. Zabit sözünde devam ediyordu:

-Bizim kadınlarımız sizden daha bahtiyardırlar; hâlbuki siz, kendi kanunlarınıza göre bunları biçare addedersiniz. İslamiyette kadınlara verilmiş olan mevki ne derecede tasevvur ve arzu olunursa, o derecede menfaatlidir. İzdivac etmiş olan bir kadın bütün hukuk-ı medeniyyesine sahibtir. Zevcinin yahut bir mahkemenin muvafakat ve kararına asla muhtac olmaksızın emvalini istediği gibi idareye, bey ve feraga selahiyattardır… bir iktidar-ı şahsiye maliktir. Hayat-ı izdivacın kadın üzerinde tesiri ancak manevidir; kadın muamelat-ı hayatiyyede serbesti-i tam sahibidir. Hâlbuki siz, esireler gibisiniz.

-Yüzbaşı, yalnız şurası var ki, hakikat-i hal bunun büsbütün zıddıdır… Evet, pekiyi biliyorum; dininiz size badi-i hayat olan kadınlara riayeti emrediyor. Fakat hal-i hazırda, cemiyet-i İslamiyede kadının pek aşağı bir mevkide bırakılmış olduğu ap-aşikardır. Ben bundan dolayı İslamiyet'i mesul tutmuyorum. Erkeklerin hod-pesendliği, enaniyeti bu hale meydan vermiştir… siz kadınlarınızı cehalete bırakıyorsunuz; çünkü size daha ziyade muti olmalarını istiyorsunuz.

---

[74] Marcelle Tinayre, **Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı,** çev: Engin Sunar, s. 126-127.

-Biz kadınlarımızın bize sadık bulunmalarını isteriz, Avrupa'da olduğu gibi biz onları başları serbest bırakamayız.

-Siz fuhuş olmamasından emin olmak için, kadın ile erkek arasına peçeyi, selamlık ile haremi bir hail olmak üzere koyuyorsunuz.

-İyi ya, biz kadınlarımıza bu suretle hürmet göstermiş oluyoruz. İhtiyar ve çirkin kadınları istihzalı nazarlardan sinayet ediyoruz.

-Beyefendi, samimiyet ve halisiyyet-i kalb ile söz söyleyiniz bu hal ve hareketi ecdadınıza telkin etmiş olan kıskançlık ve emniyetsizliktir. Sizin şahıslarınıza has olan kadınlara başka bir arzu gelmesin diye onları biçimsiz kıyafetlere sokuyorsunuz. Kadınların tabayii hakkında öyle kötü fikirleriniz var ki akıl ve kudretten nasipsiz zevk ve şehvet aletleri makamında gördüğünüz kadınları, ancak kendiniz için saklamak maksadıyla onları hapsetmeyi elzem addediyorsunuz. Kadınlarınızı sokakta serbestçe koşup sıçramasın diye yular ve tasma vurulan hayvanlara benzetiyorsunuz ve böyle kullanıyorsunuz.

-Sebebi ne olursa olsun, kadın ile erkeğin ayrı bulunması akilâne bir tedbirdir. Ancak bu surette haremin safveti muhafaza olunabilir.

-Yüzbaşı, gücünüze gitmesin, fakat bu söylediğiniz doğru değildir. Bu kasabada ikamet etmeye başladığım zamandan beri, Türk kadınlarının hayat-ı hususiyesini yakından görebilmek için bana birçok fırsatlar düştü. Birçok kadınlar bana tevhid-i esrar ettiler. Bir takım genç kadınlar biliyorum ki, kaba bir hizmetçi çarşafına bürünerek bila-perva dostlarının evlerine giriyorlar… ve peçe yüzlerini o kadar güzel sarıyor ki!... Bir aşık da, maşukasıyla geziyor… Hanımın yüzü sımsıkı kapalı. Kim olduğunu kim bilecek?... Peçe iffet ve ismetini muhafaza etmedikten başka fuhşiyatı himaye ve teşvik ediyor… Eğer harem daireleri olmazsa, ihtimal Türkiye'de daha çok alüfteler olacak, fakat bugün mevcud olanlara sebebiyet vermiş olan harem daireleridir. Sizin memleketinizde, hemşireler, dullar, mutallakalar, kimsesi olmayan ve akrabadan bulunan kadınlar ailelerine iltica ederler… İzdivaçlarına yahut vefatlarına kadar yanlarında kalacak olan bu misafirler, küçük ve fakir aileler için ne büyük ıztırardır. Bazen bir tek erkek altı kadının ihtiyacatına yetişmek, onları beslemek, giydirmek mecburiyetinde kalır… Bu halde kalan ailelerdeki kadınlar arasında gizlice fuhşiyatta bulunanlar olduğunu bana haber verdiler. Her pazartesi günü buraya otuz yaşlarında bir dul kadın geliyor. Dört çocuk anasıdır. Çocuklarıyla bir fakir amcasının yanına sığınmıştır. Bu zavallı kadın çocuklarını besleyebilmek için kapı kapı dolaşıyor. Merak ettim. Halini sordum. Verdiği cevap beni mütehayyir bıraktı? Bana dedi ki:

-Efendim, ne yapayım? Elimde hiçbir sanatım yok, beni hizmetçiliğe de alan yok, zenginlere hizmet edebilmek için onların adetlerini bilmiyorum… Ben köylü bir kadınım. Tarlada çalışmasını bilirim. Fakat "al bunu ek, biç" diye, bana bir parça yer kim verecek? Eğer teseül etmesem, çocuklarım açlıktan ölecekler… Türkiye'de fukaraya ekmek verirler. Fakat ne çare? Çocuklarım Çingene olacak. İşte yüzbaşı,

bütün bu sefaletlere sebep olan sizin peçelerinizdir. Kadın, guşe-i ihtifada yaşatılmak istenilince bihakkın himaye olunmalıdır… Eğer kadınları besleyecek erkek tahammül fersa bir yük altında ezilir kalırsa yahut kadın kendine istinadgah olacak bir erkek bulamazsa kadına ekmeğini kazanmak için yapacak iki şeyi kalır. Ya fuhşiyyata atılmak, yahut dilencilik etmek!... Bu biçarelere sizin kayıdsızlığınız, ne tahsil veriyor, ne de bir sanat öğretiyor… Ben dünyada hiçbir memleket görmedim ki orada kadın ihtiyac-ı hayat ile bu derekeye inmiş olsun. Zavallı Türk kadınları, izzet-i nefisten, vakardan mahrum bırakılmışlardır. Efendilerine muti birer hizmetçi menzilesine konulmuşlardır, bunun için kendi kendilerini geçindirebilmek kudreti onlardan nez edilmiştir. İzdivaclarınız da garip bir şekle girmiştir.[75]

Yine Dilber Kethy'nin Bursa ve İstanbul Hatıratı'nda kadının erkeklerle görüşmesinin sınırı şöyle anlatılır:

"Müslüman kadınlar, nazariyyat itibariyle, erkek olarak, en yakın akrabasını görebilirler. Zevc, peder, birader amca, amcazade gibi… Terbiye-i hazıranın baskı makinası mevcut değildir."[76]

4.5.3.2. Çocuklar ve Ebeveynler Arasındaki İlişki

Marcelle Tinayre, Türklerin çocuk sevgisini, çocuğa bağlılığını şöyle açıklar:

"… 1908 Temmuz ayının güzel bir günü, subaylar ordu komutanının sarayını işgal edip, ondan Anayasa'ya bağlılığı konusunda Kur'an ve kılıç üzerine yemin etmesini istediler… Zavallı general o kadar korktu ki, küçük çocuğunu kalkan gibi kollarının arasına aldı… Adet budur… Sultan Abdülhamit de bunu ihmal etmez, sıkıntılı günlerde en küçük oğlunu arabasında yanına alırdı. Türkler çocukların yaşamına ve çocukları taşıyan kişilere saygı gösterir… Yani, general çocuğunu kollarında tutarak, istenen yemini verir ve halk bayram yapmaya davet edilir."[77]

Yine Türklerin çocuk sevgisini Anna Grosser Rilke, seyahatnamesinde şu şekilde aktarır:

"Türklerin bizim hayat görüşümüze hiç uymayan çok farklı bir ahlak anlayışları var. Bir Avrupalı'nın aldırış bile etmediği bir şeyi ciddiye alıyorlar. Örneğin, sevgililerin ıssız yerlerde gezintiye çıkmaları Türklerin asla kabul bile etmediği tehlikeli bir şey, bunun adliyede biten pek çok ürkütücü örneği var. Onlar için en güvenli olan,

---

[75] Rochebrune**, a. g. e. ,** 2007, s. 72,73,74.
[76] **Aynı**, s. 138.
[77] Marcelle Tinayre, **Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı,** çev: Engin Sunar, s. 59.

çocuklarının daima yanında olması; inanılmaz derecede çocuk seviyorlar, onlara karşı son derece müşfik ve iyiler. Bazen oğlumla gezintiye çıktığım günlerde, Müslümanların çocuğuma gösterdiği ilgi karşısında epey duygulu anlar yaşadığımı söyleyebilirim, özellikle de sarışın çocukları çok seviyorlar."[78]

Marcelle Tinayre, gezi notlarında Edirne'deki Eski Saray'ı ziyaretinde gözlemlediği kadın ve çocukları şöyle anlatır:

"Eski Saray bu; Edirneliler'in gözdesi, Cuma ve Pazar günleri, Türk hanımları buraya doluşuyor. Türk hanımları… Sanırım çevremizde bunlardan birçoğu bulunuyor… Mezarlık tepesinde çok sayıda çömelmiş, oturmuş, ayakta duran kara şekiller, iç karartıcı bir kuş sürüsü gibi… Hayır bunlar 'hanımlar' değil, kadınlar. Uzaktan bakınca, gerçek demokratik üniforma zorunlu çarşaf altında onlar aynı görüntüye sahip.

Askerler açıkta duruyor, kadınlara bakmaktan kaçınıyor; önümüzde yürüyen kavas da, namuslu bir Müslüman olarak gözlerini yere eğiyor. Ama kadınlar, hiç çekinmeden bizi dostça, belki de biraz alaylı gözden geçiriyor. Mavi boncuk kolyeleri bulunan –bunlar mutluluk getirici olup, mandaların alınlarına, atların boyunlarına kadar her yere takılıyor- çıplak ayaklı, koyu renk gözlü, yuvarlak yüzlü güzel çocuklar, biz yaklaşırken kendilerini annelerinin kollarına atıyorlar. En küçük, en güzel olan, güçlükle yürüyen birini okşamak istiyorum; ama annesi onun başını çarşafının altına saklayarak, Hüseyin'e bir şeyler bağırıyor. Hüseyin'in güçlükle çevirdiği bu sözler aşağı yukarı şöyle: "O hasta değil… Bakmayın ona, yaşaması ve büyümesi gerek!.."

Doğu ülkelerinde tüm anneler, çok küçük bebeklerini tanımadıkları kişilerin gözlerinden kaçırıyor. Kem bakış korkutuyor onları…

Tepeden inerek çayırı geçtik. Yamacın üzerinde, taşlar arasındaki kadınlar, ayakları görünmeyen yere konmuş, sıçramayan ve gaklamayan kargalara daha fazla benziyorlar…"[79]

Anna Grosser Rilke, seyahatnamesinde, çocukların oynadıkları uçurtma savaşını şöyle aktarır:

"…Düz damın üzerindeki teras, benim oğlan için ideal bir oyun alanı olmuştu, evin bütün çocukları orada toplanıyordu. Özellikle de uçurtma zamanları için ideal bir yerdi. İstanbul'da uçurtma oyunları bizdekinden çok farklıydı, önemli olan uçurtmayı havaya salıvermek değildi, karşılıklı müthiş bir uçurtma savaşı veriliyordu, amaç karşısındakinin uçurtmasını düşürmekti. Oyun sırasında damlarda gerilimli sahneler yaşanıyordu, bu amansız mücadelenin hırsıyla oğlan çocukların yanakları alev alev yanıyor, hepsinin yüzlerinde meraklı bir soru okunuyordu: "Acaba benimki daha

[78] Rilke, **a. g. e. ,** 2009, s. 217.
[79] Marcelle Tinayre, **a.g.e.,** çev: Engin Sunar, s. 67.

> çabuk yükselip, diğerininkini aşağıya indirebilecek mi?" O tarihlerde uçurtma uçurtmak Osmanlı İmparatorluğu'nda neredeyse milli bir spor haline gelmişti; sadece çocuklar değil, yetişkinler de bu oyuna katılıyorlardı, havanın rüzgârlı olduğu günlerde, gökyüzü gözleri kamaştıran rengârenk uçurtmalarla dolardı. Hükümet daha sonra bu eğlenceli sporu kent sınırları içinde yasakladı, yarış sırasında çıkan kavgaların tehlikeli boyutlarda artması, uçurtmaların yere düşmesiyle meydana gelen kazalar nedeniyle olmalıydı."[80]

4.6. Günlük Hayat, Sosyal Yaşam ve Tüketim Alışkanlıkları

4.6.1. Günlük Hayat

4.6.1.1. Ev İçinde

Pierre Loti'nin seyahatnamesine göre, Türk geleneklerine göre hanımların birbirlerini ziyaretleri sırasında evde erkek bulunmamalıdır. Bunu şöyle örneklemektedir:

Bugün kimseye görünmeden orada uzun süre pusuya yattım, çünkü yüksek duvarla çevrili bahçeler içinde rengi griye çalan büyük bir köşkte bize komşu oturan prenses, kaldığım evin sahibesine ziyarete geleceğini bildirmişti; denizden geleceğini tahmin ediyor, bizim evin beyaz parmaklıklı, eski, küçük rıhtımında kayıktan inerken genel çizgileriyle halini şöyle bir göreyim istiyordum. İlkten, ipek çarşaflar içinde üç siyah narin hayaletle bize doğru gelen bir kayık göründü. Ama bu benim beklediğim değildi, hayır, sevimli ziyaretçilerin kim olduklarını hemen çıkardım; yakınımızda, eski tarz büyük bir köşkte oturan dostum Yüzbaşı Tevfik Bey'in kız kardeşleriydi. Altı yıl önce Türkiye'de eğleştiğim sıralar eşim ve o sıralar hareme alınacak kadar çocuk sayılan oğlum ara sıra onları ziyaret ederdi ve ben de onları dış görünüşlerinden tanırdım. Bir saat sonra ikinci kayık göründü. İçinde yine siyah ipekten bir hayalet var; son derece zarif, bezgin bir tavırla arka tarafta yatıyor, soylu bir kadın olduğunu simgeleyen küçük, eldivenli elinde bir şemsiye tutmakta, ayakucunda çömelmiş diğer iki hayalet sessizce duruyor, kürekçilerse iyi ve güzel giyimli. Bu gelen mutlaka odur. Çok genç olduğunu, hiçbir şeyle dinmeyen ruhundaki keder ve yalnızlığın, anlaşılmaz bir derdin

[80] Anna Grosser Rilke, **Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada,** İstanbul 2009, s. 195.

onu ölüme sürüklediğini, durumunun kötüye gittiğini bana söylemişlerdi. İşte şimdi çok yakınımda, tam gözümün önünde; muslin storun arasından ona, bakı yorum. Çok rüzgâr var, kıpır kıpır küçük dalgalar ayak basacağı rıhtımın taşlarına sıçrıyor; her zaman yanaşan teknelere bakan uşağı içeri sokmuşlar, çünkü bir Türk hanımı, özellikle çok üst tabakadan bir Türk hanımı geldiğinde, erkeklerin ortalıkta görünmesi yakışık almaz. Prenses o güzel kayığından daha rahat inmek için bir iki saniyeliğine kalın peçesini hafifçe kaldırıyor. Şimşek çakması gibi kısa bir sürede, sarı perçemler, insanı hayran bırakan soluk yanaklı bir yüz, benden yana çevrili, ama beni göremeyen bir çift çakır göz görüyorum. Unutulmaz bakışında çare bulunmaz bir hüzün, sonsuz ümitsizliğe alabildiğine bir boyun eğmişlik var... Sonra küçük eliyle peçesini indiriyor, hepsi bu kadar, artık içerde. Şimdi kayığıma binip, o farkına varmadan evden uzaklaşabilmem için temkinli olmam ve yardım edecek birilerini bulmam gerekiyor, alt kattaki bu odadan bir erkeğin kendisini gözetlediğini öğrenirse kuşkusuz çok gücenir ve bir daha buraya gelmez."[81]

Marcelle Tinayre'nin gezi notlarında 1908 darbesinden sonra ev içindeki kadın ve kızların kafes ardında gözlem yaparken ruh hallerini şöyle anlatır:

> "…Dar sokaklarda yan yana dizili, çaprazlama hatları birbirinin benzeri küçük tahta evler, gizliliklerin üzerinde yaşlı, sağır, kör, kapalı görünüşlerini koruyor. Ama kafes arkasında beyaz perdeler, bazen göz kapakları gibi kırpıştırılıyor. İstanbul'un bütün kadınlarının kulakları kirişte. Gören, ama görmeyen gözleriyle, onları araştıran ve algılayan gözlerimi mıknatıs gibi çekiyorlar. Müslüman anneler, eşler ve kızlar, Konstantinopl'un tüm öteki kadınlarından fazla büyük milli dramın acı veren yansımalarını duyumsuyor. Onlar sevdikleri varlıkları yitirdiler; çok değerlileri olan sorumlu kişilere içleri titriyor."[82]

Marcelle Tinayre seyahatnamesinde kadınların evdeki günlük yaşamını şöyle anlatır:

> "Gelinin ve iki kaynananın saygıyla, hatta dostlukla geçindikleri gerçek. Onlarla sohbet etmeye çalışıyoruz. Günlerini nasıl geçirdiklerini, biraz daha özgürlük isteyip istemediklerini ve Avrupalı kadınlar konusunda ne düşündüklerini soruyorum.

---

[81] Loti, **a.g.e.,** çev: Faruk Ersöz, İstanbul, Kitap yay., 2002,s.35-36.
[82] Marcelle Tinayre, **Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı,** çev: Engin Sunar, s. 37.

Gerçek gibi görünen bir içtenlikle yanıt veriyorlar… Ne mi yapıyorlar?.. Sabahları beyin, yani oğlun, üvey oğlun ve kocanın kahvaltısını birlikte hazırlıyorlar; onun tuvaleti ile ilgilenip, giysilerini fırçalıyor, kravatını bağlıyorlar. Öğleden sonra, evin işleri düzene konulunca, kadınlar ziyaretleri kabul ediyor. Cuma ve Pazar günleri, Eski Saray'a gezmeye gidiyor, çimenlerin üzerinde halayıklarla birlikte ikindi kahvaltısı yapıyorlar… Bu kadınlar, hiç çıkarılmayan peçenin ve erkeklerinin dostlarıyla görüşmemenin dışında, aşağı yukarı bizim taşralı küçük burjuva kadınlarımız gibi yaşıyor. Ama birbirlerini davet ediyor, evlilikleri düzenliyor, haberleri yayıyor, her şeyi ve herkesi, kendileri görünmeksizin görüyorlar. Marquerite'i kocasını, güzel küçük kızını çok iyi tanıyorlar. Oldukça cahil olmalarına ve hemen hemen hiç gazete okumamalarına rağmen canları sıkılmıyor."[83]

4.6.1.2. Ev Dışında

4.6.1.2.1. Sokak

Pierre Loti, Osmanlı ülkesine yaptığı son seyahatindeki notlarında kendi söylemiyle "Doğu İnsanı"nın ev dışındaki yaşamından bir kesiti şöyle anlatmaktadır:

"Bu akşam hava çok güzel, o yüzden açık havada oyalanmasını seven Doğu insanları geç saatlere kadar kahvelerin, kapıların önünde kalacak. Geçerken eski tarzda sayısız lambanın aydınlığında uzun bıyıklı, kırmızı fesli, renk renk ceketleriyle öbek öbek Rumeli ya da Anadolu köylülerini görüyoruz; dışarıda masalara oturmuşlar, önlerinde nargileler, yalnızca su dolu bardaklar var. Küçük manav dükkânları tıka basa dolu. Sımsıkı kapalı büyük bey konaklarının girişlerinde ise siyahî haremağaları çıkmış, tepeden tırnağa sırmalar içindeki kavasların eşliğinde şöyle bir hava alıyorlar."[84]

Pierre Loti yine Kandilli'de Sokak gözlemlerinden bir kesiti şöyle ifade etmektedir:

"Doğu yazının bu sabah göğü altında gördüğüm her şey gönlümce; çevremde aksakalları yeşil ya da kırmızı güzelim cüppelerinin üstüne dökülen başı sarıklı yaşlı adamlar, zihinleri sonsuzluk düşüyle meşgul, oturmuş tütün içiyorlar; az ötemde berber açık havada güneşin

[83] Marcelle Tinayre, **Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı,** çev: Engin Sunar, s. 89
[84] Loti, **a. g. e. ,** çev: Faruk Ersöz, 2002, s. 19.

altında işini yapıyor, Anadolu köylüleri getirdikleri altın sarısı üzümlerle dolu büyük sepetlerin yanı başında çömelmiş, ellerinde bakır teraziler siyah çarşaflı kadınlara sesleniyorlar.**"**[85]

Pierre Loti, yine son seyahatnamesinde, sokaktaki kadınların, akşam ezanından önce eve dönmeleri gerektiğini şöyle örneklemektedir:

"Az önce ayrıldığım kıyıdaki tepelerin arkasında güneş şimdi batıyor olmalı. Yüzü olmayan kara hayaletleri andıran kadınlar sessizce geçiyorlar, birazdan göze çarpmayan evlerinde gözden yitecekler, çünkü az sonra eve dönmemelerinin yakışık almayacağı saat gelecek**."**[86]

Paul R. Krause, seyahatnamesinde, Türklerde insan ilişkilerindeki saygınlığa şöyle dikkat çekmektedir:

"Halk arasına sıkça ve uzun müddet giren yabancıların dikkatini, en basit halktan kişilerde bile görülen ikinci bir kişilik haline gelmiş büyük kişisel saygınlık ve ağırbaşlılık çekecektir. Bu aşırı ve hatta bazen köleleşme derecesine varan, Doğululara özgü saygı gösterileri herkesin hoşuna gitmeyebilir, ancak aşağı sınıfların bile birbirlerine gösterdikleri bu saygı, şaşkınlık ve hayranlığı hak etmektedir. Bir konuşmada hiçbir zaman kaba, terbiyesiz sözler duyulmaz. Yabancı bir elçi bir zamanlar şöyle demişti: En basit bir köylü bile öyle doğal bir saygınlık ve terbiye sahibidir ki, onu baş vezir koltuğuna oturtmak için üzerine bir İstanbulin (memur ceketi) giydirmek yeterlidir. O, hiç açık vermeyecektir, görevini tam bir uzmanlıkla olmasa da eksiksiz bir saygınlıkla yerine getirebilir. Osmanlıların kendi aralarındaki ilişkilerde uyguladıkları ağırbaşlı ve hatta aşırı biçimsel saygıyı yabancılarda da beklerler. Bu konuda çok duyarlıdırlar ama ne yazık ki yabancılar ve hatta bizim vatandaşlarımız bile buna yeterince dikkat etmezler."[87]

Marcelle Tinayre günlüğünde 1908 devriminden sonra özgürlük bilincine varan kadınların davranış değişikliğinden, erkeklerinin kadınlar üzerindeki koruyucu tutumundan şöyle bahseder:

"…Başka değişiklikler de ortaya çıktı. Yürekli hanımlar, kocaları ya da babalarıyla sokağa çıkmayı göze aldı. Birkaç tanesi geminin, tramvayın ya da kayışlı tünelin kadınlara ayrılmış bölümüne girmekten yakındı… Sonunda en kültürlüleri – en saf olanları da – eğitim ve özgürlük haklarını ilan etmek için çeşitli gazetelerde makaleler yayınladı. Boşuna zahmet! Jöntürklerin çoğu, sıra evdeki işlerine gelince Yaşlı Türkler'dir; kendilerini çok çağdaşlaşmış sanan bu ateşli devrimciler, bir

[85] **Aynı**, s. 24,-25.
[86] **Aynı**,s.38.
[87] Krause, **a. g. e. ,** 2005, s. 131-132.

yabancının elli yaşına gelmiş ve çirkinleşmiş eşinin yüzünü göreceği düşüncesiyle çılgına döner!"[88]

"Bu sokaklar pek kalabalık değil; çömelmiş kadınlar, hareketsiz, yüzleri beyaz peçelerinin üçgeninde ceviz kadar; içine kapanık körler, bir ayak sesi ile uyandıklarında ellerini uzatıyor; solgun benizli güzel çocuklar bana dillerini çıkarıyor ve anlama geldiğini bilmediğim, kuşkusuz çok çirkin şeyler söylüyor… sonra, tavuklar, köpekler, boz mandaların koşulu olduğu bir araba; bunlar kıvrık boynuzlu, uzun sert kıllı, sersem ve heykel yapılı mandalar."[89]

Marcelle Tinayre gezi notlarında 1908 darbesinden sonra İstanbul sokaklarındaki izlenimlerini şöyle anlatır:

"Mavili, ya da grili askerler, kavrulmuş fındık satıcıları, sabun yüzü görmemiş bez çarşaflarıyla yoksul kadınlar, Napolyon devri tarzının bedenlerini sımsıkı saran giysileriyle Rum bayanları, muslin entarileriyle küçük kızlar, bebek arabalarını iten hizmetçiler, hepsi bir an burunlarını havaya kaldırarak uzaklaşıyor; sonra da amaçsız gezintilerine dönüyor. Bazı kişiler, ellerindeki dürbünlerle, Boğaziçi'nin öteki yakasında beyaz kubbelerin ve karanlık servilerin yükseldiği dağın yamacına bakıyor… Selimiye Kışlası, Taksim'deki gibi sarı renkli kocaman yapısıyla, Üsküdar'a hâkim duruyor. Gerici birliklerin son barınağı bu."[90]

Marcelle Tinayre'nin, darbe sonrası sokak izlenimlerinden bir kesit de şöyledir:

"Mezarlığın dik yokuşunu tırmanarak, dönüş yolunu kısaltıyoruz. Eğik bir ışık demetinin sızdığı ulu selvilerin altında, tozların ve çakılların arasında, yeşil ısırganlarla, boylu otlarla çevrili küçük bir pınar şırıldıyor. Kadınlar, kahverengi giysilerinin ve beyaz başörtülerinin içinde çömelmiş hayal kuruyor; tatlı görünüşlü bir sürü çocuk 'evcilik' oynuyor. Dört yaşında bir kız çocuğu yıkık bir evin basamağına taht gibi kurulmakta; saçlarının arasında gümüş teller niyetine saman parçacıkları, yanaklarına yapıştırılmış kâğıt yuvarlaklar var. Onun çevresinde fes giymiş minik oğlanlar, saçları örtülü küçük kızlar, minyatür Müslümanlar dans ediyor, bağrışıyor, itişip kakışıyorlar. En büyükleri olan kız –dokuz yaşında- diğerlerini gözetiyor, kucağında tuttuğu kiraz kırmızısı takkeli süt bebeğini, amber sarısı yanağına bastırarak, şimdiden analık duygusu içinde, yumuşak kadifemsi bir bakışla seviyor."[91]

---

[88] Marcelle Tinayre, **Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı,** çev: Engin Sunar, s. 11.
[89] **Aynı**, s. 21.
[90] Marcelle Tinayre, **Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı,** çev: Engin Sunar, s. 35.
[91] **Aynı**, s. 103.

Ağustos 1907'de İstanbul'a gelen İspanyol gezgin Vicente Blasco Ibanez Türk kadınlarının dışarıdaki görünümlerinin şöyle anlatır.

"Türk kadınları!.. Her yanda görüyorsunuz onları; bahçe gibi yeşillikler içindeki mezarlıklarda dolaşıyor; üstlerinde çarşaflarıyla Avrupa usulü lüks mağazalara alışverişe giriyor; mevsiminde Boğaz kıyısında moda bir mekân olan Göksu'ya, eğlenmeye gidiyor; Galata Köprüsü'nü yürüyerek geçiyor; birbirlerine ziyarete yollanıyorlar; Avrupalı kadınlardan daha çok özgürlükleri var; sokağa onlar kadar çok çıkıyor, ama yine de İstanbul'da kadınlardan daha esrarlı ve yanına yanaşılmaz şey yok."[92]

Osmanlı çarşı esnafının davranışlarına aile eğitiminin ve kültürünün yansımasını Aubrey Herbert'in Ben Kendim Osmanlı Ülkesine Son Seyahatler adlı seyahatnamesinde şöyle görmekteyiz:

"Çarşı, değişik kokuları, satıcıların nameli haykırışları ve içindeki zıt görüntüleri ile zevk veren yerdi. Dışarıda geveze Rumlar, belagatlı Suriyeliler ve ısrarcı Ermeniler mallarını birçok laf kalabalığı içinde satmaya uğraşırken içerde baharatçılar çarşısının sessizliği içinde uzun sakallı ihtiyar Türkler kayıtsız ve sakin bir şekilde otururlar ve namazlarını bozacak bir harekette bulunmazlardı. Bildiğim tek bir olayda namaz vakti ibadetlerini bozmak zorunda kaldılar. Kız kardeşim bir gün İngiliz arkadaşlarıyla beraber Bedestene (baharat pazarına) gitmişti. Rıza da onlara refakat ediyordu. Uzun boylu üç Osmanlı askeri İngiliz hanımları özellikle de kız kardeşimi ittirmiş. Rıza elindeki porselen ve cam eşyayı bir kenara koyarak askerlerin en uzununa küfürlerle tekmelerle saldırarak, özür dileyen kadar o nu dövmeye başlamış. Bu sırada ihtiyar tüccarlar namazlarını bozarak bu yabancı hanımları korumak ve rahatlatmak için vakarlarının el verdiği ölçüde acele ile dükkânlarından çıkmışlar.[93]

Le Corbuiser sokaktaki kadın izlenimlerini şöyle anlatır:

"…İstanbul'un kiraz kırmızısı ipekler bürünmüş gizli hazinesi, şarabi ipeklere bürünmüş gizli hazinesi, abanoz rengi ipekler bürünmüş gizli hazinesi, o bildiğimiz daracık sokaklarda kaçıveren, Kâğıthane kıyısında ya da Beykoz çınarlarının altında oturan küçük hanımların İran işleri kadar, kediler kadar güzel olduklarını iddia ediyorum: sizlere yüzlerinden söz etmeye koyulsam (keşfedebiliriz yüzlerini) gene Uzakdoğu'dan dem vurmam gerekecek, siyaha ve zincifreye boyalı kaymaktaşı heykelleri tuhaf bir etki uyandıran, biraz daha sağlıksız ve daha uygun bir

[92] Ibanez, **a. g. e. ,** 1907, çev: Neyyire Gül Işık, İstanbul 2007, s.107.
[93] Herbert, **a. g. e. ,** 1999, çev: Yılmaz Tezkan, s. 41.

Kamboçya'dan dem vurmam gerekecek. Şiva'nın gönül çelen çizgilerini, dostlarım, küçük eşeklere saklıyorum.

İlk anda fethettiler kalbimi –basit şeylerle başlar hep. Küçük kadınlardansa, tam üç hafta nefret ettim, tek bir şey bile vermek istemedim. Tek bir şey bile. Bugün düşünüce. Ne vardı ki lanetleyecek diyorum kendime! Sonra bir gün, bembeyaz camilerden yayılan şahane neşeyi gördüm; eve döndüğümde de Klip'e: 'güneş var oralarda! Ve de canım Auguste, siyah peçelerinin esrarı içindeki, hepsi tıpa tıp aynı ipeklere bürünmüş birbirinden ayırt edilemeyen, birbirini andıran ufarak maymun tavırlı küçük kadınlar insanın gönlünü çelen birer gizli hazine. Bir de başlarının üstüne attıkları, hiçbir bakışın sızmasına izin vermeye, bir siperlik oluşturan yeldirme var ki, aslında bu da gönlünü çeliyor insanın. Bütün bunların altında bir sürü zarif kadın yatıyor; yaşlı kemik torbası fakirin, sana yemin ederim, nerdeyse hepsi de genç, hoş kadınlar, biraz yanakları dolgun ama fildişi rengindeler, ceylan gözlüler – ağızlara layık! Peçelerinin esrarına sızmak ne mümkün! Binlercesinin güzelleşmek peşinde koştuğunu hissediyorum ve de insanın içine bir girdi mi bu şeytan, her kuralı aşmanın bir yolunu bulur. Bir noktada zekiler: kötü ve aşağılayıcı bulduğumuz, zorbaca (beklide bilgece) bir âdetin kölesi oldukları halde, bir mucize yaratır ve aralarında tek bir dikiş farkı bile olmayan, tek bir nakışı, tek bir düzenlenişi bile

fark etmeyen bir kıyafet kuşanıp, kumaşa düşkün o enfes zekâlarını kendi kişiliklerini yansıtmada kullanırlar. Bunu nasıl beceriyorlar acaba? Ve güzel olmak istiyorlar ve de en başta gelen kadınlık görevlerinin bu olduğuna inanıyorlar da ondan…"[94]

Anna Grosser Rilke seyahatnamesinde Türklerin çocuk sevgisinden şöyle bahseder:

"Aşçımızın tavsiyesi üzerine Kaethe ve çocuk arabasıyla yola çıktık, küçüğüm pusetinde, bir elinde oyuncağıyla beyazlar giymiş mutlu mesut gülüyordu, sokakta hemen herkesin dikkatini çekiyorduk. Türkler çocukları çok seviyorlardı, küçüğü onların okşamalarından korumak için epey zorlanıyordum. Özelliklede kırmızı fesli erkeklere bayılıyordu, onlara sevimli sevimli gülümsüyordu. Aşçı bizi parkın kapısına kadar götürmüştü. Giriş ücreti ödedik, ne ki çok güzel denilen park beni müthiş hayal kırıklığına uğrattı. Kocaman bir meydana kumlar serpiştirilmişti, etrafta birkaç da cılız ağaç vardı, hepsi buydu, yine de çevresine banklarla oturacak yerler sıralanmıştı. Hava güneşliydi, park ise boştu, çünkü giriş ücretini herkes ödeyemiyordu. Tüm bunlara rağmen çocuk için ideal bir yerdi."[95]

Anna Grosser Rilke İstanbul sokaklarında gezerken yaptığı gözlemleri seyahatnamesinde şöyle açıklar:

---

[94] Corbusier, **a. g. e. ,** 2009, çev: Alp Tümertekin, s. 92.
[95] Anna Grosser Rilke, **Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada,** İstanbul 2009, s. 140.

"Kentin Avrupa yakası olan Galata'dan İstanbul yakasına insanların çoğu kayıkla geçiyordu. Bense her zaman köprünün üzerinden yürümeyi yeğliyordum, bazen 'eski' , çoğu kez de 'yeni' dedikleri köprülerden. Aslında ikisi de köhneydi ya. Köprü üzerinde her ırktan insana rastlamak mümkündü. Şurada tablo gibi işlenmiş kostümleriyle bir grup Hintli, biraz ileride süslü etekleri ve bluzlarıyla Rumenler, Bulgarlar, Rumlar, hepsi de milli kıyafetleriyleydiler, aralarında her zamanki sakin halleri ile yürüyen Türkler ve yabanıl görünümleriyle Arnavutlarla Kürtler… Muhteşem renkli bir tabloydu! Bakmaktan yorulduğunuz zaman Köprünün parmaklıklarına dayanıp solda süslü kıyılarıyla Boğazı ya da sağda Altın Boynuzun sularında seyreden irili ufaklı vapurları, arkasında sayısız camileri ve saraylarıyla İstanbul yakasının harika görünümü seyredip mest olabilirdiniz. Önünüzden kara çarşaflara sarınmış tepeden tırnağa örtülü Türk kadınlarıyla –kibar kadınlar ipek, yoksullarsa pamuklu kumaştan yapılmış çarşaf giyerdi- eşeklerin, atların ve hamalların taşıdıklar tahtırevan üzerinde adamlar geçerdi. Her an çökecek izlenimi veren köprünün üzerindeki bu yoğun hareketlilik sürerken, başıboş dolaşan hayvanlarla insanların gürültüsüne iskelelere demirli boğaz gemilerinin tiz düdük sesleri karışırdı. Bu keşmekeşte bir de, görünce dehşete düştüğünüz çoğu cüzamlı sefil dilenciler vardı.

Bu karmaşadan ve renkli dünyadan sonra Yeni Valide Camii'nin mimarisindeki vakurlu sükûnet insana bir mucize gibi geliyor. Artık kentin öte yakasındasınız. Burada da her birinin altıda birer küçük dükkân olan ahşap evleriyle daracık sokaklardan geçiyorsunuz. İnsanlara işlerini dükkânın dışında sokakta yapıyor, aynı zamanda yemek de pişiriyor…

Geniş gövdeli bir çınar ağacının altında bir kahvecinin mekân edindiği küçük bir meydana geldim. Meydana, küçük taburelerle minik masalar konmuştu. Şarktaki bütün kahveler gibi geleni çoktu, ama hep erkekti. Çünkü çınarın altındaki bahçeli meydan aynı zamanda bir berber dükkânıydı da. Bir tabureye iliştim, şekerli bir kahve ısmarladım, sigaramı yaktım, bayağı keyiflenmiştim. Bana merakla bakıyorlardı, ama rahatsız edici bir durum yoktu; bir anda etrafımı dilencilerle köpekler sarıverdi, dilencilere Osmanlı parasıyla birkaç kuruş uzattım, köpeklere de ekmek parçaları attım. O kadar çok görecek, gözlemleyecek şey vardı ki bu küçük kahveden bir türlü ayrılmak istemiyordum. Ne yazık ki Türklerle konuşamıyordum; bana bir yığın soru soruyorlardı, ama yanıt veremiyordum. Artık son hedefim olan çarşıya gitme zamanım gelmişti.

Yol beni mis kokularının yayıldığı baharat çarşısına götürdü. Daha içeri girer girmez insanı mistik bir hava sarmalıyordu, içerinin etkileyici, pitoresk bir aydınlatması vardı. Işık tavandaki pencerelerden geliyordu, dışarıdaki feci sıcağa karşın burası serindi. Türkler dükkânlarının önünde bilgece, vakur, sakin, yere çömelmiş oturuyorlardı; ne bir bağırtı, gürültü ne telaş vardı. Bu kutsal mekânda olmaktan sonsuz hoşnuttum, gerçek şark burasıydı. Hemen hepsi Türk olan satıcılardan yaşlı olanların başlarındaki fesleri, beyaz yumuşak bir bezle

sarmalanmıştı. Ne güzel insanlar görmüştüm orda, uzun aksakallarıyla nasıl da saygı uyandırıyorlardı! Dünyanın bütün baharatları burada satılıyordu.En kıymetlisiyse gül suyuydu."[96]

Anna Grosser Rilke, sokakta günlük hayatı seyahatnamesindeki bir kesitte şöyle anlatır:

"Deve kervanlarının gelişini de sık sık yaşadım. İnsanlar da camiye gelişleriyle gidişlerinde, bütün doğallığıyla eski Türk yaşamını sergiliyorlardı. Dev çınarların altındaki kahvede saatlerce otururdum; halkın bu canlı hareketliliğini seyretmek her defasında beni büyülerdi. Her şey bir erdem ve sükûnet içinde olurdu. O tarihlerde halkın okuması yazması yoktu; bu yüzden caminin önünde, minik bir masanın başında bir arzuhalci oturmuş olurdu, aralarında kadınların da bulunduğu bir dizi müşteri, mektuplarını yazması için arzuhalcinin etrafını alırdı, tıpkı Babıâli'deki gibi, herkes fısıldayarak yazılacakları söylerdi. Cami duvarının dibinde, birkaç kuruşa çizmeleri pırıl pırıl boyayan henüz çocuk yaşta küçük ayakkabı boyacıları sıralanmış otururdu, elleri boş kalınca becerilerini ve mesleklerini öven sözlerle yüksek sesle bağırarak müşteri çekmeye çalışırlardı, arada bir de ellerindeki tahta fırçalarla boyacı kasasına ritmik hareketlerle vururlardı. Bütün bu hararetli alışverişte bile doğuştan gelen bir vakar sezilirdi. Arada bir de, mallarını, ya başlarının üzerinde ya da küçük bir eşek ya da yaşlı bir atın sırtında taşıyan sokak satıcıları geçerdi. Bir şey almak istemediniz mi asla ısrar etmezler, malını etrafa duyurmak için, arada bir tekdüze bir sesle seslenerek yollarına devam ederlerdi. Akşama doğru müezzin, yüzü göğe dönük, caminin minaresinden ezanı okurdu. Seslenişi rüzgarın geldiği her yönde aynı anda çınlarken, uzaklardan yakınlardan binlerce kez aynı sözler yansılanırdı: 'Tanrı uludur, Tanrı'dan başka tanrı yoktur ve Muhammed onun peygamberidir.'

Güneş batımında artık kervanlar gelmeye başlardı. Develerin, başları yukarıda, vakur adımlarla yük taşırken gelişlerini izlemek muhteşemdi. En ufak bir gürültü çıkarmayan, sessiz, vakur, insanlarla hayvanlar, bu tablonun birer parçasıydılar. En çok da akşamları develerin Göksu çayırındaki geçidi beni etkilerdi. Gördüğüm her şey bir şölendi sanki: batan güneşten çevreye yayılan ışınların ihtişamı ve suskun, sessiz, huzur dolu doğa. Ve birden geniş çayırı çevreleyen hafif meyilli tepelerden, korlaşmış gökyüzüne karşı birer siluet gibi haşmetle süzülen deve kervanı hayran bakışlarımın önünden geçerdi. İnanılmaz bir görüntüydü bu."[97]

---

[96] Anna Grosser Rilke, **Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada,** İstanbul 2009, s. 166-169.

[97] Anna Grosser Rilke, **Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada,** İstanbul 2009, s. 213-214.

Vicente Blasco Ibanez, seyahatnamesinde İstanbul sokaklarında günlük yaşamdan şöyle bahseder:

"Galata Köprüsü'nde her gün dolaşan tüm o kozmopolit kalabalığın içinde en sevimli ve nazik olanlar Türkler. Dillerini anlamıyorum, ama konuşma olanağı bulamayınca onları daha da büyük bir dikkatle gözlemleyen bir yabancı için el kol hareketleri de açık seçik bir dil yerine geçiyor. Zaten Türk insanını tanıyan herkes bu ağırbaşlı, biraz hüzünlü, ama iyi yürekli ve cömert halkın efendiliğiyle ölçülü davranışlarını coşkuyla övüyor. Diyorlar ki, onlarınkine eş sevgi sözcükleri hiçbir dilde yokmuş. Türk anneler çocuklarıyla konuşurken onları çiçeklerin ya da şirin hayvancıkların adlarıyla severlermiş; erkekler yabancılara ya da dostlarına en büyük övgüleri yağdırdıkları gibi, konukseverliklerini ve himayelerini de eksik etmezlermiş.

Batı ülkelerinde sokakları dilencilerle dolduran, yığınla biçareyi açlıktan ölüme terk eden Hıristiyan hayırseverliği İstanbul'dan bakıldığında pek kıt kanaat kalıyor. Burada yoksullar tümen tümen, yine de dilenciye ancak Galata Köprüsü'nde ve bazı camilerin çevresinde rastlanıyor, onlar da Türk değil, Rum ya da Yahudi. Türk insanı fukarayı kutsal sayıyor, öyle eline birkaç kuruş sıkıştırıp, vicdanını rahatlatıp salıvermekle yetinmiyor, ona evini de açıyor ve ne ihtiyacı varsa sağlıyor. Yüreğinde soylu bir koruma saplantısı barındıran bu gönlü gani millet sayesinde, bütün fukaralar 'kapılanmış' durumda, hepsinin kendi evi bildiği bir kapısı var.

Osmanlı insanının davranışları arasında, en çok hayranlığımı çeken, en yüce soyluluk ifadesi, selam veriş tarzı. Biz Avrupalılar selam vermeyi bilmiyoruz. Şapkamıza bir el atıyoruz, şöyle az çok kabaca bir indirip kaldırıyoruz, bir de gülümsedik mi oldu bitti. Türk insanı nezaketi sanat düzeyine yükseltmiş. Kırmızı fesi yerinden hiç kıpırdamıyor. Onu sabah kalktığında başına geçiriyor, gece yatıncaya değin, bir an olsun çıkarmıyor. Başını açmak büyük nezaketsizlik sayılıyor, handiyse kutsal şeylere küfretmek gibi bir şey. Selam vermek için başındakini çıkarmak Avrupalının bir hanıma hoş geldiniz demek için pabucunu çıkarması gibi bir şey olur. Fesini böyle sanki tornavidayla sıkıştırılmış gibi kafasında dimdik, kıpırtısız taşıma gereği yüzünden, tüm selam görevi ele ve gözlere yüklenmiş.

Ah bu Türklerin karşılaştıkları andaki soylu Doğulu vakarı!... Elleri konuşuyor sanki ilkin dizlerine kadar iniyor, sonra yüreğine, oradan alnına yükseliyor, aynı zamanda bedeni haşmetle eğiliyor, gözleri ise, saygıyla birlikte, karşılaşmanın verdiği sevinci öyle bir sanat ve zarafetle dile getiriyor ki, bunu taklit etmek hiçbir Avrupalının harcı değildir."[98]

[98] Ibanez, **a. g. e. , 1907**, çev: Neyyire Gül Işık, İstanbul 2007, s. 32-33.

Dilber Kethy'nin hatıratında, Bursa'da ipek fabrikalarında çalışan işçi kızlar şöyle anlatılır:

"Havada ihtizazlar hâsıl eden düdükler iki üç defa, iş başına davet için, öttü. Setbaşı'ndan Muradiye'ye kadar, ipek fabrikaları işçi kızları çağırıyordu.

Mukaddema, Bursa'da Bizans prensesleri için ipekli kumaşlar nesc olunurdu. Yarım asır evvel bu sanat yeni bir hayat buldu. Bursa'da yüz elliden ziyade ipek fabrikası vardır. Şehrin başlıca menba-ı varidat ve hayatıdır… İş mevsiminde, civar köylerden, kasabalardan işçi kızlar kervanlar teşkil ederek Bursa'yagelirler. Bunların kısm- ı azamı Rum kızlarıdır. Ermeni ve Musevi kızları bunlardan sonra gelir. Müslüman kızlar da, terakkiye doğru bu tahavvülat-ı içtimaiyyeye bigâne kalmamışlardır. İşçiler arasında İslam kızları da bulunmaktadır. Avrupalılarca tembel addolunan bu kızların ve kadınların bu faaliyeti lehlerine bir delil teşkil edebilir… İşçi kızlar, köylerine, mevsimin hitamında avdet ederler. Yalnız Bursa'nın kızları akşamları hanelerine giderler. Evli kadınlar tezgâhlarda nadiren çalışırlar. Uzun günler işçi kızlar, fabrikalarda yatarlar.

İpek çeken kızlardan başka, Bursa'da, bunlardan daha serbest oldukları için daha bahtiyar olan kadınlar ve kızlar vardır ki bunlar da hanelerindeki tezgâhlarda çalışırlar; mensucat yaparlar. Bunların kısm-ı azamı Ermeni kadınlardır; bir kısmı da Türk kadınlar ve kızlardır.

Bursa kadınlarının ve kızlarının bir takımı da yün kumaş veya kadife üzerine işleme işlerler… Bu sanatlar vaktiyle makbul iken gitgide itibardan düşmüştür. Bu sanatkârların yaptıkları işlerden bir kısmı, fena değilse bile hüsn-ı tabiata muvafık değildir… Kadınlar cahil oldukları için tertip ve tanzimleri maharetkarane olamıyor… Kadife üzerine, kesme mukavva şekiller dikilerek bunların üstüne sırma işlenir…

İşçiler içinde Müslüman kızlar, başörtülerinden tefrik olunuyor. Bu fabrikalarda hay u huy, say u amel varsa da taharet yok idi…

İşçi kızların ekseri solgun çehreli ve zayıf idi. Libaslarına, işlemekte oldukları ipek kozalarının kokusu siniyordu. Kethy, bu şark kızlarını medeniyetin kurbanları makamında görerek onlara acıyordu. Şarkta Avrupa'yı taklit etmek arzusu var ise de bu taklidi gözü kapalı yapıyordu.

Kadınlar çalışmalıdır.

Bursa'da çalışan kızlar gösterilerek, işte kadın çalışıyor, deniliyordu. İpekçi, hasta bakıcı, muallime, ebe böyle böyle Türk kadını, esaretten hizmetçiliğe, hizmetçilikten gündelikçiliğe geçerek hürriyetine yaklaşıyordu. Fakat her şey gibi terakki ve tekâmül de tertip ve tanzim edilmiş olmak gerektirir… İşçi kızları himaye eden kanunlar nerede? Bunları fabrikacıların taaddisinden sirayet edebilecek tedbirler var mı?

Zavallı mini mini Türk kızları, bütün memalik-i mütemeddinede, kendi sinlerinde olan hemşireleri gülüp oynadıkları halde, bunlar, sararıp soluyorlar ve sonra da tembellik ile itham ediliyorlar… Türk kızları himaye ve sahabetten mahrum bir halde, her cihetle müsibetzededirler… Mesaib-i cihan sanki bunların üzerine yüklenmiştir; henüz hükümet, sermayedardan işçiyi müdafaa etmek tasavvurunda bulunmuyor… İstikbalde, tarik-i istikamet ve necatı bulup gösterecek olan yine kadınlar olacaktır ve bunlar tazim edileceklerdir."[99]

4.6.1.2.2. Alışveriş

Pierre Loti son seyahatnamesinde Türklerin Cuma pazarını anlatmaktadır:

"Bugün cuma, Türklerin pazarı; yaz boyu cuma Göksu'da gezme günüdür, oraya gitmekten geri duramam."[100]

Anna Grosser Rilke seyahatnamesinde İstanbul'da yaptığı bir alışveriş anısını şöyle aktarırı:

"…buranın alışveriş adabına henüz yabancıydım. Kurnaz satıcı –Spickbock diye bir komik bir adı vardı ve üzerine basa basa dükkânın sahibi olduğunu söylüyordu-benim sadece işlemelerle ilgilendiğimi fark etmişti, ama yine de bıkıp usanmadan bana değerli antikaları gösteriyor, durmadan da çay ikram ediyordu. Semaverle fokurduyordu, çay da çok lezzetliydi. Sonunda divanın üzerindeki işlemeli örtünün fiyatını sormaya cesaret ettim, 'satılık değil, dün bir Osmanlı prensesi satın aldı' dedi. Bütün saflığımla ona inandım, dönüp gitmek üzereydim ki dehşetle yerinden fırlayıp arkamdan gelerek, 'prenses 20 lira ödedi, sen 21 ver bu kıymetli parça senin olsun' dedi. Aldatıldığımı anlamıştım, bu kez pazarlık başladı. Gülmekten kırılıyordum, pazarlıkta giderek cüretimi artırıyordum. Son olarak 1,5 lira teklif ettim. Ahlayıp puflayarak parçayı bana 1 liraya bıraktı, muzaffer bir edayla, ucuz alışverişimden gururlanarak evin yolunu tuttum.

Bay ve bayan v. E ve v. H. Kocamla çay masasındaydılar, o harikulade parçayı açıp gösterince, benimle bir güzel alay ettiler, aldatılmıştım, örtü, makine işiydi ve 'Made in Germany' damgalıydı. Üzerine kahve sürülüp, birkaç yeri de yıpratılarak eski görünümü verilmişti. Bir yarım lira fazladan ödemiştim. İnsan zarar ettikçe akıllanıyor, bu ilk *Leçon Pour Marchander'den* (alış veriş yapma, pazarlık etme dersi) çok şey öğrenmiştim.

Alışverişlerde bu tür kandırmacalar burada insan aldatmaktan sayılmıyordu, satıcıların yabancılara uyguladıklar alışılagelmiş bir satış yöntemiydi. Ticaretin püf

[99] Rochebrune**, a. g. e. ,** 2007, s. 100-102.
[100] Loti, **Doğu Düşleri Sona Ererken,** çev: Faruk Ersöz, İstanbul, Kitap yay., 2002,s.40.

noktalarıydı. Sakin, kibar ve mesafeli olanlar sadece yaşlı Türklerdi, ama onlar da yabancıların deneyimsizliklerinden yararlanmayı fırsat biliyorlardı. Bu konuda en hararetli ve becerikli olanlar Ermenilerle Rumlardı; tam anlamıyla laf ebesiydiler, kurnazdılar, müthiş bir ikna etme yetenekleri vardı. Ama en kurnazları Musevilerdi. Bu kent turlarında, sadece Kapalıçarşıyı görmekle kalmıyordum, Bizans döneminin olduğu kadar orta çağın Venedik tacirlerinin izlerini taşıyan bütün İstanbul yakasını da tanımış oluyordum, Türklere ait sayısız cami, saray ve suru da tanıma fırsatını buluyordum."[101]

Türk kadınlarının alış-verişini A. De Rochebrune, Dilber Kethy'nin Bursa ve İstanbul Hatıratı'nda şöyle anlatır:

"Mukaddema, bu da beş sene evveline aid: Bir Türk hanım eşya ve levazımını satın almak için Beyoğlu mağazalarına serbestane giremiyordu. Hanımların ikametgâhlarına bir takım eşya satan kadınlar giderdi. Şimdi kadınların mağazalarda Avrupalı satıcılarla lakırdı edip eşya beğendikleri, dikişçilerin, terzilerin yerlerine gittikleri görülüyor. Buralarda, Beyoğlu kadınları gibi, bir kumaş intihab etmek yahut bir tuvalet beğenmek için saatlerce münakaşa ediyorlar. Pazarda, dükkânda birçokları alacakları eşyayı iyice görmek için peçelerini kaldırıyorlar… Bu harekette tahlis-i hürriyet arzusu da mündemiçtir… Bazıları peçelerini muhafaza ediyorlar, fakat bu peçeler o kadar seyrek ki simayı güzelleştiriyor. Genç Türk kadınların evsaf-ı mümeyyizesinden olan solgun çehreye başka bir letafet veriyor."[102]

4.6.1.2.3. Hamam ve Temizlik İşleri

Osmanlı ailelerinde ev içi eşyaların temizliğinden kadınlar sorumluydu. Hizmetçi tutmak pek tercih edilmiyordu. "Şehirde yaşamın zorlukları var tabii. Mesela 15-18 bin haneli bir şehirde, 19. yüzyılda bile ancak üç tane büyük çeşme var ve bunlardan insanlar suyu ya kendi taşıyor, ya eşeklere yükletip sakalara taşıtıyorlar ve evin içinde bir rezervuara biriktiriyorlar. Çamaşırlar falan çayda yıkanıyor. (muhtemelen İncesu'da ve Bentderesi'nde o zaman)… O tarihte bunlar tabii temiz akan sular nisbeten. Oralarda çamaşır yıkanıyor ve bunu da kadınlar yapıyordu ve kadının çalışması lazımdı. Eski Ankaralıların eli sıkıydı ve öyle kolay kolay hizmetçiye falan para vermedikleri görülüyor, gayet Protestan tarzda mütevazı, muktesit bir hayat tarzı vardı."[103]

---

[101] Anna Grosser Rilke, **Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada,** İstanbul 2009, s. 170-171.
[102] Rochebrune**, a. g. e. ,** 2007, s. 137-138.
[103] İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul 2009, s. 154.

A.de Rochebrune, Dilber Kethy'nin Bursa ve İstanbul Hatıratı'nda, Dilber Kethy Bursa Çekirge'de hamama gider ve gözlemlerinden bir kısmını şöyle anlatır:

"…Bir kadın yüzünü duvara çevirmiş, önüyle meşgul. Daha ileride, lahm-ı beşeri takdir etmekte salâhiyettar addolunan bir görücü kadın, zengin bir beyin hesabına, taht-ı izdivacına almak istediği bir genç kızın vücudunu muayene ediyor. Bir köylü kadın, çocuk doğurmak ümidiyle, bir natır kadının önünde karnını ovdururken vaveyla koparıyor… Hamamın bir köşesinde yeni bir loğusa, muhibbeleriyle şerbet içerken, kırk günlük çocuk boğulma raddesinde feryat ediyor. Türkiye'de kadın hayatının mühim bir zamanı hamamda geçer."[104]

"Hamamdan çıkanlar dudaklarında sigaralarla geliyorlardı. Bir takım kadınlar da ağızlarını şapırdatarak çiy soğan ile ekmek yiyorlar, birbirine "afiyet olsun" diyorlardı.

Kunduraların tozları nalınlardan akan sularla karışarak mermerler üzerinde siyah bir çamur hâsıl ediyordu. Çocuklar bir soğan kabuğu üzerine basarak kayıyorlardı. Köylü kadınlar da bir ağızdan şarkı söylüyorlardı. Bursa'nın hanımları, yüzlerini gözlerini kapamak üzere çarşaf giyiyorlar, köylü kadınları da şalvarlarıyla geziyorlardı. Çekirge'nin kadınları başlarını beyaz örtülerle sarıyorlardı… Bohçaları koltuklarında hamama gelip giden kadınlar, daima bir cereyan-ı iyab ü zihab teşkil ediyordu."[105]

"Şarkta mermerler ve çinilerle hamamların tezyini, mabedin tezyini gibi, mutad olmuştur."[106]

Anna Grosser Rilke, Türk usulü halı temizliğini ve hamam sefasını seyahatnamesinde şöyle aktarır:

"Göksu'nun bir başka özelliği daha vardı. İlkbahar aylarında İstanbul'daki halıların yıkanma yeriydi, adeta bir fabrika işini görüyordu. Kilimler, halılar çimlerin üzerine seriliyor, hamallar tarafından su ve sabunla iyice fırçalanıyor, minik derenin suyunda durulandıktan sonra güneşe kurumaya bırakılıyordu –halıları yıkamak için ideal bir yöntemdi! Her ilkbahar ben de halılarımı Göksu'ya gönderiyordum, çoğu değerli olan bu parçalar da Türk usulüyle yerinden alınıyordu. Bizim semtin hamalları katırlarıyla kapıya kadar geliyorlardı, ellerinden herhangi yazılı bir kâğıt almadan, sadece ücreti ödeyip, güvenerek halılar teslim ediliyordu. Sekiz gün sonra, malınız

[104] A.de Rochebrune**, Dilber Kethy'nin Bursa ve İstanbul Hatıratı,** İstanbul 2007, s. 18.
[105] **Aynı**, s. 20.
[106] **Aynı**, s. 28.

aynı şekilde, harika temizlenmiş olarak elinize ulaşıyordu. Türk dürüsttü ve asla çalmıyordu.

Türk ailelerinin bir eğlencesi de çarşı hamamlarını ziyaret etmekti. Haftanın iki günü hamamlar kadınlara ayrılmıştı; sabahın erken saatlerinde çocukları, haremağalarıyla, yanlarına yiyecek ve içeceklerini, yastık ve örtülerini de alarak büyük hamamlara gidiyorlardı. İyice yerleştikten sonra, çıplak vaziyette, sıcak buharda öylesine bir ter döküyorlardı ki, sudan çıkmış gibi pırıl pırıl oluyorlardı. Ardından masaj geliyordu, sonra biraz dinleniliyor, sigara ve kahve içiliyordu. Çocuklar kendi aralarında neşeyle oynuyorlar ve durmadan şeker yiyorlardı. Türk kadınlarını bu özel aile yaşamlarında seyretmek çok eğlenceliydi. Anneler, kaynanalar, büyükanneler, kız kardeşler, teyzeler herkes orada oluyordu, pek ender güzel kadına rastlıyordunuz, bizim ölçülerimize göre fazlaca tombuldular. Türk kadınlarının bu şekildeki hamam sefası güneş batana kadar sürüyordu."[107]

4.6.1.2.4. İbadet

Pierre Loti son seyahatnamesinde, Türklerin namaza çağrı olan ezanı bekleyişleri ve kendisinde uyanan ezan tutkusunu, İstanbul'daki bir köyde bulunan yatıra olan inancı ve kendisinin de bu inanca saygı duyuşunu şöyle anlatmaktadır:

"Kendi iç dünyasına dalmış, namaz vaktini bekleyen bu küçük kalabalığın üstünde birdenbire müezzinin berrak sesi yükseliyor, akşam ezanı Türkiye'nin kırlık yörelerinde, bizde akşam duasını haber veren çan sesi gibidir. Bu ezgili sesten havaya yayılan ürpertici gücü nasıl dile getirmeli? İslam dünyasının akşamlarındaki erinci hangi sözlerle anlatmalı? Ben de az önce düş kırıklığına uğradım diye bu ülkeden biraz koptuğumu sanıyordum! Nasıl da bağlıyım hâlâ gönülden, ama neden, açıklamak mümkün değil...

Köyü koruyan bir yatır var. Onu hâlâ inançla anan köy insanları, haddi hesabı olmayan yıllardan beri, ara sıra akşam vakti biraz uzakta, yol kenarındaki mezarına gidip bir mum yakıyorlar; bu akşam kendimi öyles i n e buranın bir insanı gibi duyumsuyorum ki -isterse çocukluk olsun, a m a daha çok geçmiş zamana ait şeylere saygımdan ötürü- kayığıma binip buradan ayrılmadan önce oraya gitmek düşüncesi aklıma takılıyor. Az sonra çevreyi görmek güçleşiyor. Mezara giden yol, önce cumbaları başımın üstünden çıkıntı yapan koyu renkli eski küçük evlerin, sonra bahçe duvarlarının arasından geçiyor; bu duvarlar da çok eski, yıkık dökük, aralarından incir ağaçlarının, asmaların dalları uzanıyor; ayağımın altında ezilen otlardan bizim oralardaki gibi hoş bir kuru ot kokusu geliyor, sayd a m ve tatlı bir karanlık var, cırcırböceklerinin müziği işitiliyor ve insanın hepten kendini bir yaz akşamı Fransa'da kırlara çıkmış sanacağı geliyor. Köydeki küçük bir dükkândan yatırın mezarına dikmek için âdet olduğu üzere on paralık

[107] Anna Grosser Rilke, **Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada,** İstanbul 2009, s. 212-213.

bir mum aldım, mumu yakıp mezar taşının yanı başındaki bir oymağa koyuyorum, gecenin karanlığında yatırı bekleyen iki üç küçük mum daha yanıyor orada saygıyla, sevgiyle dolu; bu güzel ılık gecede alevlerin çevresinde halka olup dans etmek için her yandan gece kelebekleri geliyor."[108]

Marcelle Tinayre, ziyaret ettiği Rüstem Paşa Camii'ni ve buradaki izlenimlerini şu şekilde açıklar:

"Rüstem Paşa Camii çok büyük değil, ama oldukça güzel! Kışı bulunmayan bir bahçesi var, bin bir mineden çiçekli bir bahçe. Kubbeye kadar yükselen sütunlar, üzerinde geometrik çiçekli sarmaşıkların dolandığı İran çinileri ile kaplı. Aralarında karanfiller, laleler, hurma ağaçları ve tavus tüyleri; hepsi yeşil, hepsi mavi, zümrüt, safir ve turkuaz renkleriyle birbirine kavuşuyor.

Saf yarı gün aydınlığı, dingin bir tan ışığı soğuk ve parlak çiçek kümelerini okşuyor. Aşağıdaki sahanda haki, mavi renklere bürünmüş bir asker kalabalığı, gül renkli kadife tonları taşıyan halıların üzerine çömelmiş, ya da secde etmiş.

Yalnızca fes giymiş başlar ve çıplak, ya da çoraplı çapraz ayaklar görüyorum. Birkaç yeşil sarık, birkaç askeri olmayan fes, şurada burada göze çarpıyor, ama askerler çoğunlukta; çünkü kışlaları çok yakın bir yerde. Yarın belki de, kendi vatandaşlarına, kendi silah arkadaşlarına karşı savaşacak bu adamlar, mihrap önünde oturan bir vaizin sözlerini dinliyor.

Bir sütun arkasına gizlenmiş, onlara tutkulu bir merakla bakıyorum. Tutucularla özgü, karanlık vicdanlarından neler geçiyor? Bu vaiz, hangi öğrenimle, aldığı hangi emirle onlara kutsal kitaptan ders çıkarıyor?"[109]

Marcelle Tinayre, Edirne'de bir dergâhı ziyaret eder ve gözlemlerini notlarında şöyle aktarır:

"Edirne'nin dervişleri, barışçıl aydınlığın, sessizliğin hâkim olduğu bir dergâhta toplanıyor. Toplanma salonu, parke döşeli ve cilalı; sandalet ayakkabıların altında ayna gibi kaygan, yuvarlak büyük bir alan üzerinde, din yolunda bulunmak üzere– çoğu asker- sofu kişiler bulunuyor. Çalgıcılar, yüksekteki bir galeride yer almış; biz de onların gerisindeki bir yere usulca sokuluyoruz.

Kahverengi, yeşil kalın çuha giysiler içinde, keçe külahlar giymiş tüm yaştan dervişler –aralarında küçük çocuklar bile var- gözleri yere eğik, Buda gibi belli belirsiz gülümseyişle, hareketsiz duran üstadın önünden tek sıra geçiyor. Her biri onun önünde eğiliyor, imamın kolunun yenini öpüyor ve kollar göğüste kavuşmuş biçimde ilerliyor. Galeride, uzun kamış ney inlemeye başlıyor. Kudüm, tempolu aralıklarla ortalığı titretiyor; keskin, tiz, hüzünlü ve tutkulu bir hava, dayanılmaz bir akım gibi dinsel alayı sürüklüyor. Dervişler, etekleri çan gibi açılıncaya kadar ayaklarının

[108] Loti, **a. g. e. ,** 2002,s.39.
[109] Marcelle Tinayre, **Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı,** çev: Engin Sunar, s. 26.

üstünde dönerek hareketlenirken, kollarını yavaşça iki yana kaldırıyorlar. Sonra, gözlerini yumup, başı yana sarkıtarak, bir yüzücünün çevik hareketleriyle, kendilerini akan bir nehrin içinde esrimeyle dönmeye bırakıyorlar.

Hızlı, sürekli biraz daha hızlı, birbirlerine çarpmaksızın, yeşil ya da kahverengi eteklerinin çiçek gibi açılışı içinde, bu dervişler yıldız kümelerinin şekillerini çiziyorlar; dalga, rüzgâr, gezegen oluyorlar. Tanrı'nın gizemli ekseni çevresinde, evrenin ezeli dönüşüne katılıyorlar. Ney onları çağırıyor, Kudüm'ün sesi coşturuyor, insan sesleri itiyor ve sonsuz mutluluk, yüzlerine ölmüş kişilerin dinginliği gibi çöküyor.

Kutsal dans bittiği zaman; yürüyüşler, selamlar, saygı duruşları yeniden başladığında, o ana kadar yerinden kımıldamayan üstad kollarını göğe doğru kaldırıyor. Güzel bir dinsel mezmurun, bizim Tanrı'ya yakarış ilahilerimize benzeyen sözlerini dile getiriyor; sonra da birdenbire 'Ah!' diye yükselen, gitgide zayıflayan ve mırıltıyla sonuçlanan bir tür iç çekişle sesleniyor…

Bu yardım dileme, bu güçlü uzun yakarış sessizliği böldü. Böylece, yıldız, çıktığı doruktan aşağıya doğru bir kıvrımla göğün boşluğuna düşüyor. Müzik susuyor. Bahçenin yeşilinin aksettiği pencerelerden, kırlangıçların cıvıldayan uçuşları geçiyor. Baş döndürücü bir burgaca çekilen maddesel beden, ağır ağır yere iniyor. Soluk benizli, gözleri kararmış ve mahmur dervişler yeryüzündeki eşyanın bilincine yeniden varıyor."[110]

Vicente Blasco Ibanez seyahatnamesinde Türklerin dini inancını şöyle anlatır:

"Türk, insanların en dindarıdır. Sarsılmaz bir imana sahiptir: inancına en ufak bir kuşkunun bile gölgesi düşmemiştir. Hakikate erdim bulunduğundan emindir; ancak hakikati batılılar gibi, komşusunun düşüncelerini küçümseyerek ya da aşağılayarak başkalarına dayatma ihtiyacını duymaz. Müslüman olduğundan ötürü kendilerini başkalarından üstün kabul etse de, kendi dininin tek hak dini olduğuna inansa da, o nu başkalarına dayatmak için en küçük bir zorlamada bulunmaz. Afrikalı Müslüman'ın bağnazlığını bilmez Türk. Şehirlerinde farklı dinlere tapınılır, din adamları ve ibadethaneler tanrıya inancı temsil eden her şeyin Osmanlılara esinlediği titizlikle saygı görür.

Sessiz ve biraz kibirli ihtiyatı, İstanbul'da büyük hoşgörü örnekleri sergilemesine yol açmıştır. Türkler Katolik kiliselerine, Protestan şapellerine, havralara ya da Rum kiliselerine asla ayak atıp da inanç sahiplerinin ibadetini rahatsız etmez. Buna karşılık dini bütün Müslümanlar dua edebilmek için kenar mahallelerin camilerine gitmek zorunda kalır, çünkü merkezdeki ünlü camilere sürüler halinde akın eden Avrupalı kadın ve erkekler onları tedirgin eder; gezginler ellerinde Baedecker, grubun başında rehberleri ile içeriye dalar, her şeye el sürer her

[110] Marcelle Tinayre, **Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı,** çev: Engin Sunar, s. 81- 82.

şeyi ille de görmek ister, ibadet tarzlarına ve müminlerin vecd içindeki yüzlerine güler, hatta kimi zaman kendi babalarının inançlarını takip ediyorlar da,başkalarının babalarının keşfetmiş oldukları gerçeği öğrenmek istemiyorlar diye paylarlar onları."[111]

Yine Vicente Blasco Ibanez, seyahatnamesinde Ramazan ayını ve Kadir Gecesi'ni anlatır:

"Ramazan geldiğinde, Pera ve Galata'da her zamanki gece hayatı sürüp gidiyor, ama eski İstanbul, Üsküdar ve bütün Türk semtleri gece boyunca ışıklandırmada ve harekette Avrupa mahallerini geride bırakıyor. Güneşin battığını haber veren top atışı işitilir işitilmez, bütün günü ağzına bir şey koymadan, tütün kullanmadan, su bile içmeden geçirmiş olan Müslüman koşa koşa lokantalara ve aşevlerine hücum ediyor… Türk ağzına şarap koymuyor, ama yemekle neredeyse sarhoş…yukarda camilerin ateşten taçları pırıldıyor, Müslüman halkın simgesi olan hilal, göğün ttalı maviliğinde kayarken, dostlarının gürültülü patırtılı alemini gülümseyen bir çehreyle seyrediyor.

Her dini bütün Müslüman dünyadan uzaklaşmış, evine kapanmış. Büyük gece bu… Kadir Gecesi!… Aydınlatılmış sessiz sokaklardan yalnız adımlarımın sesinin eşliğinde ilerliyorum. Kimsecikler yok! Gözlerimin önünde hep parıltılar saçan kızıl yalnızlık. Beni hırsızlar soysa, öldürse, çığlıklarıma bu ışıklarla donatılmış konakların pencerelerinden ya da kapılarından biri bile açılmaz. Hane halkı sokakta olup bitenle uğraşamayacak kadar meşgul.

Kibar semtin derin sessizliğini bu gece bekçinin taşlara vuran asası bile bozmuyor. Coşkulu bir Müslüman olduğundan bu gece onun için de Kadir Gecesi. Hırsızlar, berduşlar da kendilerini kutsal ibadete kapatmış olmalı. Uzaklarda, Altın Boynuz'un sularının aktığı çukurlukta, gökyüzünde yangın parıltıları var, bir dev arı kovanının uğultusu işitiliyor. Ayaktakımı İstanbul ve Galata'da eğlencesini sürdürmede."[112]

Aubrey Herbert'in Ben Kendim Osmanlı Ülkesine Son Seyahatler adlı seyahatnamesinde Türklerde ibadet izlenimlerini şöyle anlatır:

"… Bir başka gün Mevlevihane'ye gittik ve dans eden dervişleri gördük.Doğuya doğru dönüyorlardı. Çünkü Allah oradaydı. Batıya doğru dönüyorlardı. Çünkü O'nun varlığı da oradaydı. Kuzeye ve güneye doğru dönüyorlardı. Çünkü O aynı zamanda oralardaydı. Ayinin sonunda içeri hasta ve ağlayan bir bebek getirdiler. Bebeği yere koydular. Bebeğin başına karalar giymiş, biri, tahminen yüz kilo

[111] Ibanez, **a. g. e. ,** 1907, çev: Neyyire Gül Işık, İstanbul 2007, s.7-9.
[112] **Aynı**, s. 152,157-158.

ağırlığında bir adam o nu tedavi etmek için dikildi. Kız kardeşim çok hiddetlendi, hayrettir bebek ağlamayı kesmişti.

'Leyli-i Kudret' Kudret Gecesi'nde Aya Sofya'ya gittik. İslam inancına göre bu gecede dualar kabul olunuyordu. Üst kattaki karanlık galeriden camiyi aydınlatan ışık denizi içinde ibadet edenlere yukarıdan baktık. Ritmik bir şekilde yere kapanıyor, okyanus dalgalarının sahilde kırılmasını andıran bir gürleme ile hep birlikte Allah'ın rahmeti için dua ediyorlardı. Herkes kımıldamadan bu manzarayı seyrediyordu. Fakat ben camideki havada dini iştiyaktan daha başka bir şey hissettim. Gördüklerim ve hissettiklerim bana Japonya'da hasta yattığım bir bahar günümü hatırlattı. Aniden askeri borazanlar, sanki Rus- Japon Harbinin habercisi imiş gibi havaya korku veren ateşlendiren ve kargaşa yaratan nameler yayarak çalmaya başlamıştı. Aya Sofya'daki o kudret gecesinde benimle beraber olanlar da benzer şeyler hissetiler. Misk kokusu camiyi sarmıştı. Bu koku bana hala o geceyi hatırlatır.

Kız kardeşimle beraber Acemlerin bir anma törenine de gittik. Tören, İstanbul'da 'Valide Khan'ında Hasan ve Hüseyin'in şahadetlerini anmak için yapılıyordu. Törene katılanlar yarı çıplak bir şekilde önlerinde birinin üzerine beyaz güvercinler konmuş diğerine bir çocuk binmiş iki kırat olduğu halde meydana geldiler. Meydan meşalelerle aydınlatılmıştı. İnsanlar ellerinde zincirlerle sırtlarını dövüyor, kılıçlarla kendilerini kesiyorlardı. Haykırışları onlar için bir dürtü oluyor, sesleri yükseldikçe, iştiyakları da artıyordu. Bu manzara bana süvari hücumunda kendi nal sesleri ile coşan atları hatırlatmıştı. Adamın biri elindeki kılıç ile başına vuruyordu. Üçüncü vuruşta alnında bir yara açmayı başardı. Atlar, beyaz güvercinler, çocuk ve kaldırımlar kandan kıpkırmızı olmuştu. Kanın kokusu, çılgın haykırışlılarla beraber bize kadar ulaşıyordu. Kalabalığın akışına kapılıp dışarı çıkarken kanlı çarşaflarla örtünmüş iki beden gördük. Ya ölmüş ya da baygındılar. İnançlarındaki ve kendilerine yaptıkları eziyetteki samimiyet yaralarına merhem etkisi yaptığı ve ıstırap çekmedikleri söyleniyordu. Gerçektende biz o gece hiçbirinde bir acı belirtisi göremedik. Esmer yüzlerinde parıldayan gözlerini, ucundan hala kan damlayan kılıçları tutan asabi ellerini ve derin yaralarını gördük; fakat gözlerimizin önünde yeteri kadar ıstırap nedeni varken, tavırlarında gurur ve övünmeden başka bir şey görünmüyordu. O günden sonra bu töreni pek çok kere gördüm fakat aynı intibaı bir daha tekrar edinemedim."[113]

Le Corbuiser Şark Seyahati İstanbul 1911 adlı seyahatnamesinde Türklerin ibadet biçimini şu şekilde açıklar:

"Her camide dua edilip ilahiler okunuyor. Ağzımızı, yüzümüzü, el ve ayaklarımızı yıkadık; Allahın huzurunda secde ediyoruz, alınlarımız yerdeki yaygılara vuruyor; hoş bir ayin usulü uyarınca inişli çıkışlı, boğuk yakarışlar yükseliyor. Ova

[113] Herbert, **a. g. e. ,** 1999, çev: Yılmaz Tezkan, s.40,41.

gibi geniş sahına yüksekten bakan kürsüsüne yerleşen imam, diz çöker, ayakta duru, secde eder, ibadet eder biçimde açar ellerini, mihraptan ibadeti yöneten imama karşılık verir. Yabancıları gözünün yaşına bakmadan kapıya koydular. Duvardaki bir kovuğa yerleştim, gölgede diz çöküp, defalarca izleyebildim bunu, bekli de ne kadar mutlu olduğumu gizleyemediğimdendir. Bütün İslam âleminde, milyonlarca kişi, aynı anda Mekke'deki kara Kâbe'ye yüzlerini dönüp ellerini açarlar. Bütün alınlar ibadetin ışığıyla aydınlandığında, güneşin kan rengi kursuna dişlerinin geçirir sonsuz ufuklar. Mehtapsız gecelerin yarı şeffaflığı içinde acılar içinde kıvranan ruh, yangını haber veren telalarlın adetleri hiç eksiksiz bunu anlatır."[114]

Anna Grosser Rilke seyahatnamesinde Müslümanların ezan sesine icazetini şöyle aktarır:

"…Anadolu yakası altın rengine bulanıyor, minik pencereli yoksul ahşap evler batan güneşin yansımalarıyla ışıl ışıl parlıyorlardı. Az sonra yüzlerce minareden yükselen ezan sesi duyuluyordu. Rüzgârın estiği her yönden, yankılanan müezzinin gür sesi kentin her yerindeki bütün Müslümanlara ulaşıyordu. Günde üç kez gökyüzüne yükselen bu dua üzerimde unutulmaz bir etki bırakmıştır. Allah büyüktür!"[115]

Anna Grosser Rilke seyahatnamesinde, Mevleviler ve Rufailer'i şöyle anlatır:

"İstanbul'daki iki derviş tekkesinin müritleri, Tanrı'ya ve peygamberlerine olan sevgilerini, dini inançları gereği, her Cuma kendilerine özgü danslarıyla ya da feryad-ü figanla sergiliyorlardı.

Mevlevileri ilk seyrettiğimde beni derinden etkilemişlerdi. Gösteri çok basit bir salonda düzenlenmişti, sema alanı pek geniş değildi, tahta parmaklıklarla çevriliydi, az yüksekte bir balkon vardı, burada seyircilerle, semazenlere müzikleriyle eşlik eden dervişler yer alıyordu. Biri ney üflüyordu diğerinin elinde, biçimi bizim bildiğimizden çok farklı bir çeşit mandolin vardı, olağanüstü uzun bir sapın üzerine altı tane tel gerilmişti; üçüncü dervişse kudüm çalıyordu. Dervişler ayak bileklerine kadar inen etek ve kolları yırtmaçlı yeleklerinden oluşan kıyafetlerini giymişlerdi, her şey kahverengiydi, kafalarında galiba devetüyünden yapılmış bir başlık vardı.

Müzik çok hafif ve yumuşaktı, neyin sesi baskındı, neye aksak ritimleriyle kudüm eşlik ediyordu. Müzik epeyce bir devam ettikten sonra, semahanede bir derviş göründü. Ağır ağır semaya başladı: çıplak ayaklarıyla, avuçlarının biri yukarıya diğeri aşağıya bakar vaziyette, kolları iyice yana açık olarak, küçük bir daire de çizerek kendi ekseni etrafında durmadan dönüyordu. Sonra birer birer

[114] Corbusier, **a. g. e. , 1911**, İstanbul 2009, çev: Alp Tümertekin, s. 72.
[115] Anna Grosser Rilke, **Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada,** İstanbul 2009, s. 159.

diğer dervişler geldi; yaşlı genç erkekler, on iki yaşlarında genç oğlanlar. Hepsi birden, birbirlerine dokunmadan dönüyorlardı, müzik giderek hızlanıyor ve sesi yükseliyordu; tennureler dönüşün hızıyla şişiyor, kabarıyordu. Şimdi müzik gittikçe hızlanıyor, tennureler adeta kocaman araba lastikleri gibi şiştikçe şişiyordu, gözler iyice açılmış, kendinden geçmiş, mest olmuş yüzleri gökyüzüne dikilmiş olarak müziğin hızlı temposunda tiz sesler eşliğinde hu çekerek sema eden dervişler, nihayet sahne dışında duran kardeşleri tarafından hırkalarına sarılarak sahneden uzaklaştırılıyorlardı. Renksiz ve tekdüze olan sema, buna rağmen seyirciler üzerinde her zaman müthiş büyüleyici bir etki bırakıyordu. Ben iyice gevşemiş, adeta yorgun düşmüştüm, ter içinde kalmıştım. Bir tür Tanrı'ya ibadet olan bu gösteriden yorgun düşmüş bedenimi dinlendirmek üzere kendimi dışarıya, temiz havaya atarak, türbenin avlusunda bir banka oturdum. Beni ziyarete gelen ahbaplarımla daha sonra sık sık buraya geldim, ama zamanla, bu dansların biraz da kazanç sağlamak amacıyla yapıldığını anlamıştım. Zira yabancı ziyaretçilerin sayısı çoğaldıkça giriş ücreti de artıyordu.

'İnleyen dervişleri' de her zaman Cuma günleri görebiliyordunuz. Bunun için de Boğaz'ın karşı kıyısına, Üsküdar'a gidiliyordu. Halkın bu pek hayran olduğu ve rağbet ettiği tekke, Beyoğlu'ndaki dervişlerin sema ettiği yerden daha küçüktü. Bu dervişlerin özellikle saygı görmesinin nedeni, vecd halindeyken, daha bir güç kazanarak, dokundukları hastayı iyileştirmeleriydi.

Bu ayine hazırlıklar uzun zaman alıyordu. Müzik aynıydı; ney, tambur ve bendir ile aralıksız yarım tonlardan oluşan kısa bir tema duyuluyordu; dervişler bir halka oluşturuyor, önce yavaş daha sonra hızlanarak, başlarını sağdan sola atıyorlar, her defasında da ağızlarından hep "Allah" sözünü ayırt edebildiğimiz boğuk bir sesle bağırıyorlardı, hepsi aynı ritim ve tempoda bunu tekrarlıyordu. Sonra bedenlerinin üst kısımlarıyla sallanırken, bir yandan da birbirlerine omuz atıyorlardı. Sanki şiddetli bir fırtınaya tutulmuş gibi sallanıyorlardı. Sonra da yabani bir şekilde gömleklerini yırtıyorlardı – seyredilmesi dehşet vericiydi! Nihayet baş derviş durmalarını işaret ediyordu. Hepsi de iriyarı, katana gibi adamlar ter içinde oldukları yerde kalıyorlardı. Müzik susmuştu.

Ardından iyileşmeyi bekleyen hastalar içeriye alındı. İki felçli erkekler pek çok küçük çocuk. Müzik yeniden başladı; tekrar bağrışmalar, yabani feryatlar. İki felçli boylu boyunca yerde yatıyordu, birden bir derviş, çıplak ayaklarıyla yerde yatan hasta adamla çocukların üzerine çıkarak aşağı yukarı yürümeye başladı. Dervişler hep bir ağızdan kendilerini kaybetmişçesine feryat etmeye başladılar, bu defa dervişlerden biri vecd halinde iken yanağına bir şiş sapladı. Daha fazlasına bakamadım. Neredeyse bayılmak üzereydim, beni acele alıp sürüklercesine dışarı götürdüler.

Bu can yakıcı ayini bir daha asla seyretmeye gitmedim."[116]

Anna Grosser Rilke, Türk bayramlarını da seyahatnamesinde şöyle anlatır:

"Müslümanların bize değişik gelen 'Ramazan'larını da yaşadım. Bütün bir gün ne sigara, ne bir meşrubat içiliyor ne de yemek yeniliyordu. Türkler için son derece eziyetli günlerdi; onları sigaradan mahrum etmekten daha büyük bir ceza olamazdı. Yük taşıyıcılarının, askerlerin ve halktan diğer insanların, ellerinde sıkı sıkıya tuttukları sigarayı yakmak için, ne büyük bir hasretle top atışını beklediklerini görmek insanı hüzünlendiriyordu. Tek açlıkları sigaraydı, yoksa yemek yemek, su içmek ikinci planda kalıyordu onlar için.

Oruç zamanı, İstanbul geceleri şenleniyordu. Bütün camiler ışıklandırılıyordu, gökyüzünün koyu laciverdinde, minarelerin arasında asılan mahyalar, büyüleyici bir görüntü veriyordu, mahyalarda, çoğunluk ayetler yazılıydı. Bütün İstanbul ışık içindeydi, Altın Boynuz ve Boğaz her gece aydınlatılıyordu, binlerce minik petrol lambasından yayılan aydınlık büyüleyici bir etki bırakıyordu. Camilerin içi de aynı şekilde ışıl ışıldı. Ramazanda, Ayasofya'da bir gece ibadetinde bulunmak olağanüstü bir duyguydu.Yabancılar camilerin üst mahfelerinden namazı seyredebiliyorlardı. Aşağıdan dua eden binlerce insanın uğultusu duyulurdu. Her birinin altında serili bir seccade, yüzleri kıbleye dönük, Prusyalı askerler gibi sıra sıra dizilmiş, inançlı bir yığın insan. Minberde duran imam, 'Tanrı uludur' diye dua ederken, binlerce insan aynı anda başını yere koyarak secde ederdi. Gök gürültüsünü andıran tok bir uğultuydu bu, öylesine etkileyiciydi. Sesleri hala kulaklarımda, unutamadığım bu görüntü de hala yüreğimdedir. Erkekler kafalarındaki feslerle secde ederlerken, adeta rüzgârdan eğilen gelinciklerden bir tarlayı andırırdı. Türk adetlerine göre, Tanrı'ya yapılan bu ibadette kadınları asla göremezdiniz; onlar ibadetlerini kafeslerinin arkasında yaparlardı.

…Oruç tutulan Ramazan ayından sonra şeker bayramı gelir. Bu bayramda herkesin birbirine şeker ikram etmesi adettendi. Yolda, kafalarının üzerindeki tepsilerde dostlarına götürmek üzere tepeleme şeker taşıyan adamlar görürdünüz. Sultan da, şeker bayramında, içi şeker dolu koca tepsileri, kışlalara, dostlarına ya da kendisini sevenlere gönderirdi. Kafalarında taşıdıkları şeker yüklü tepsilerle bu adamların kafileler halinde Yıldız Sarayı'ndan çıkıp, sırtlarındaki tatlı yükü yalpalaya yalpalaya istenilen adreslere götürmelerini seyretmek çok eğlenceliydi. Şeker bayramında, yoksul ve küçük rütbeli memurlara geçmiş aya mahsuben iki aylık maaş birden ödenirdi. Zavallı adamcağızlar diğer zamanlar, aylarca maaşlarını beklerler, nasıl geçineceklerini bilemezlerdi. Şeker bayramlarında ise yüklüce bir para almaları garantiydi.

[116] Anna Grosser Rilke, **Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada,** İstanbul 2009, s. 225-227.

Halk, Sultan'ın doğum gününü de şatafatlı bir şekilde kutlardı.İlkel olanaklarla da olsa bütün evler ışıklandırılırdı. Evlerin kapılarına Kur'an'dan bazı ayetlerle, halifenin uzun yaşaması ve sağlığı için yazılmış özdeyişler asılırdı. Evler zenginlikleri ölçüsünde aydınlatılırdı, ama en küçük kulübeler bile petrol lambalarıyla donatılırdı. Boğaz'ın aydınlatılan tepeleriyle ışıl ışıl kentin görüntüsü muhteşemdi; biz Avrupalılar, halkın, bu kadar gaddar ve merhametsiz olan halifelerine nasıl olup da böylesine muhteşem bir saygı gösterdiğine akıl erdiremezdik. Zengin ve kibar aileler kuşkusuz padişahlarının hoşuna gitmek amacıyla evlerini şenlendiriyorlardı. Çoğunun belki nefret etmesine rağmen, aşağı tabakadan halkın bu kutsal kişiye saygı duyması ise artık kemikleşmiş bir gelenek olmalıydı.

Bir ilginç dini bayram da her sene kentin İstanbul yakasındaki büyük Acem Hanı'nda İranlılar tarafından, Hz. Hüseyin'in anısına kutlanırdı. Ama o kadar acımasızcaydı ki, böyle bir kutlamaya katılıp katılmamaya bir türlü karar verememiştim; bana sadece anlatılanları biliyorum. Öldürülen Peygamberleri Hüseyin'in günahının affedilmesi için Acemler kendilerini kalın sopalarla ve ışıldayan kılıçlarla dövüyorlarmış. Böyle bir fanatizmde, insanların ağır şekilde kendini yaraladığı olurmuş."[117]

Vicente Blasco Ibanez, seyahatnamesinde "Raks Eden Dervişler" başlığıyla semazenleri şöyle anlatır:

"Eyüp'ün dışlarındaki Bahariye Mevlevihanesi'nin doğuya bakan cephesine camlı kafeslerle örtülü kocaman pencereler açılmış, ayin zamanını beklerken, onların ardında, Altın Boynuz'un masmavi, yoğun, ölü gibi sularının Kağıthane'nin sularına kavuştuğu noktada, öğle güneşinin altın yağmuru altında yakamozlanışını seyrediyorum…

Semahanenin dibine bakıyorum. Üst galerileri tutan ahşap sütunlar beyazlı-kırmızılı bir tırabzanla birleştirilmiş. O tırabzanla duvarların arasında tarikatın velilik mertebesine ulaşarak ölmüş dervişlerin mezarları var: Üzerine yüzyılların tozu çökmüş, yeşil bir örtüyle kaplı sandukalar, başuçlarında o mübarek şahısların hayattayken giydikleri koskocaman kavuklar. Mezarların arasında, serin hasırlar üstünde, törene katılan tüm müminler yere çömelmiş ya da diz çöküp vücutlarının ağırlığını topuklarına vermiş: Şişman Eyüp dükkancıları, İstanbul'dan kayıkla gelmiş orta sınıftan kentliler, havalinin bahçıvanları, Altın Boynuz'da ilelebet demirli duran zırhlıların zabitanı, hepsi ellerinde pabuçları, tepelerine çakılmış fesleriyle…

Marşın temposuna uymuş hafifçe sallanarak, kolları göğüslerinde çaprazlanmış, elleri omuzlarına uzanmış, yalınayak ilerliyorlar. Şeyh sıranın

[117] Anna Grosser Rilke, **Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada,** İstanbul 2009, s. 227-230.

başında, o ağır yürüyüşün adımlarını tempoluyor. Mihrabın önüne vardığında, topuklarının üstünde dönerek kendisini izleyen dervişe derin bir selam veriyor, bedeni öylesine teklifle eğiliyor ki, iki keçe külahın tepeleri birbirine değiyor.
Öbürleri de aynı selamı tekrarlıyorlar. Tarikatın mübarek velilerinin türbelerinin bulunduğu korkuluğun önünden geçerken, aynı tören tekrarlanıyor.

Semazen kafilesi salonun çevresinde üç kez dönüyor, bu geçit, Doğuluların gözünde ululuğun en etkileyici işareti olan kaskatı yavaşlıkla, hayli uzun bir süre öylece devam ediyor. Çıplak ayaklar, müziğin temposuyla durmadan hareket ediyor, ama belli belirsiz ilerliyor. Sonunda mihrabın önünden üç kez geçtikten sonra, Şeyh doğu duvarının ortasında, elleri göğsünde kavuşmuş, hareketsiz kalıyor, bedenin şekli büyük bir pencerenin aydınlık camları üstüne çiziliyor.

Upuzun bir sıraya dizilmiş dervişler, eksenleri çevresinde dönerek sahnenin kenarına kadar fırlamaya hazırlanan dansçıları andırıyor. Az önce, kara pelerinlerinden sıyrılıp göz kamaştırıcı giysilerini olanca görkemiyle sergilediklerinde, kimi operalardaki dansçıları aklıma getirirlerdi: Hani kulisten siyah büyücüler gibi fırladıktan sonra, birden örtülerini atıp, tüllere, pembemsi renklere bürünmüş ışık saçan yaratıklara dönüşürler ya, öyle.

Koro mahallindeki çalgılar valsi andıran bir ritim tutturuyorlar, kudüm vuruşlarına ve neylerden dökülen tatlı nağmelere duahanların sesleri katılıyor, raksa uygun, tekdüze, tiz perdeden bir ilahidir başlıyor, tek varyasyonu her dörtlünün sonundaki ton değişikliği.

Semazenlerden biri şeyhe doğru ilerliyor, hürmetle eğilerek izin ister gibi bir halle selamlıyor. Şeyh ona hafif bir el hareketiyle karşılık veriyor ve o mübarek dansçı topluluklarının üstünde giderek artan bir hızla dönmeye başlıyor. Kendi ekseni çevresindeki o baş döndürücü harekete pek hafif bir yer değiştirme hareketi de ekleniyor, böylece dervişler ağır ağır salonda çepeçevre ilerliyorlar. O ağır etekliğin katları ilkin bacaklarına dolaşıyor, ardından yavaş yavaş, hız aldıkça, havalanıyor, kabarıyor, kabarıyor dev boyutlara ulaşıyor. Önce iyice açılmamış bir muazzam irilikte bir şemsiye, sonra balon, sonra paraşüt, derken o ağır kumaş neredeyse yataylaşıyor, çıplak bacaklar üstünde çılgın bir dönüşle fır dönüyor, çılgın bir topaç gibi dönüyor da dönüyor.

Dönme hareketine başlarken derviş kollarını rahipleri andırır bir hareketle göğsünde kavuşturmuş oluyor. Derken gülümseyerek yavaş yavaş kollarını bir dansçı zerafetiyle iki yana kaldırıyor, sonunda haçvari bir biçim alarak kaskatı tutuyor, o gerilim fır dönüşünü hızlandırıyor. O dönüşün cezbesine kapıldığında gülümseyişi kayboluyor. Gözleri camlaşıyor, bakışları boşlukta kayboluyor, yüzü vecd içinde sersemlemiş, acılı bir zevk ifadesiyle kasılıyor.

Beyazlar giymiş semazenden sonra yeşilli biri dönmeye başlıyor; sonra mavili biri; sonra bir kırmızılı; böylelikle pembe, mavi, şarap rengi, sarı ve turuncu eteklikler

gürültülü bir dalgalanmayla fır dönerek ortaya çıkıyor, Doğulu boyacılara şan veren o derin renk yoğunluğuyla.

Semahane durmaksızın dönen gösterişli topaçlarla doluyor, seyredenin de başını döndürüyorlar. Müziğin ender susuşlarında havayı kesen ağır kumaşın kanatlanışı ve ayakların döşemeye sürtünüşü işitiliyor. Benzersiz, saplantılı bir gösteri bu, güzellikle acayipliği bir araya getiriyor. Tepelerinde çirkin, sakallı adamlar bulunan dev çiçekler dans ediyor. Taç yapraklarının ortasına batmış, tepelerinde keçe külahlarla haşin çehreli minik adamlar bulunan düşsel güller dönüyor ha dönüyorlar.

Duahanlar gittikçe daha yüksek sesle haykırarak ritmi hızlandırıyor; kudümün vuruşları gök gürlemesine dönüşüyor; neyler zıplayarak çılgın keçiler gibi meliyor, dansçılar şimdi öyle bir hızla dönmekte ki, kolları bacakları o hızla silikleşiyor, birer solgun gölge oluyor, eteklikler yatay hızarlar gibi havayı kesiyor…Kutsal dans ne kadar sürüyor?... Bilemiyorum. Hareketsiz durduğum halde baş dönmesinin etkilerini duyuyorum: O renklerin durmadan dönüşüyle gözlerim kamaşıyor, başım dönüyor. Hiç sonu gelmeyen bir bayırdan aşağı yuvarlandığımı sanıyorum. O ahret müziği ve dervişlerin fır dönüşü müminleri sarhoş ediyor. Yerde dertop olmuş, bedenlerini müziğin temposuyla kımıldatıyorlar ve semahane muazzam bir oyuncak kutusuna benziyor, içinde yüzlerce kurgulu oyuncak adamcık, kırmızı fesleri, sert, ifadesiz suratlarıyla, bir laternanın çalışına uyarak, öylece sallanıp duruyorlar.

Şeyh bir el hareketi yapıyor; koro susuyor; semazenler dönmeyi bırakıyor; hareketin durmasıyla eteklikler toparlanıyor, balon gibi sönüyor; şemsiyelikten çıkıp hunileşiyor; sonra daha da inceliyorlar, yerleri süpüren ağır katları beliriyor yeniden; mübarek dansçılar yine ibadethanenin bir yanında sıra oluyor. Yüzleri boncuk boncuk ter taneleriyle parlıyor; camlaşmış gözlerinde hala baş dönmesinin esrikliği. Yorgunluktan soluyorlar, göğüsleri demirci körüğü gibi inip kalkıyor. Bazıları birdenbire hareketsizleşmekten başları dönmüş, sarhoş gibi yalpalıyor. Bununla birlikte hepsinin gözleri şeyhlerinde, yeniden iznini isteyip esrik rakslarına yeniden başlamak için bir el hareketini bekliyorlar."[118]

4.6.1. 2.5. Eğlence

Anna Grosser Rilke, seyahatnamesinde Türk eğlence izlenimlerini şöyle aktarır:

"Türklerin pazarı olan Cuma günleri özellikle hareketlenen Göksu'ya, bir süre önce karadan daha rahat bir yol yapılmıştı. Buraya Galata'dan kayıkla da ulaşılabiliyordu. Cuma günleri yüzlerce uzun kayık peş peşe, gittikçe daralan Boğaz'ın kıyısını takiben, sonunda minik bir dereyi geçip sulak çayırların

[118] Ibanez, **a. g. e. , 1907**, çev: Neyyire Gül Işık, İstanbul 2007, s. 70-72.

arasından geniş yeşillik bir düzlüğe varıyorlardı. Bu dereciğin Türk aileleri için vazgeçilmez bir cazibesi vardı; ilkbahar, yaz, hatta sonbahar aylarında sabahın erken saatlerinde, kadınlar, çocuklar yanlarında haremağalarıyla, her türlü sofra ve mutfak edevatını alıp, ya deniz yoluyla ya da karadan tepeyi aşarak buraya geliyorlardı. Dere ağzına kilimler seriliyor, güneş batıncaya, çevredeki camilerden müezzinin sesi duyulana kadar, Cuma günlerini büyük bir neşeyle burada geçiriyorlardı. Her aile, yanında getirdiği ney ve davullarla kendi müziğini yapıyordu. Görülmeye değer, rengârenk canlı bir tabloydu, her şey büyüleyiciydi; burada orta tabaka Türk halkının yaşamına, eğlence biçimlerine ilişkin bir izlenim kazanıyordunuz. Böyle gezilerde her zaman yanımda olan Bayan v. H ile ben de bu cennet gibi çayırlıkta bütün bir günümü geçiriyordum; çimenlere uzanıyor, Türk yemekleri yiyor, ardı ardına Türk kahvesi ve sigara içiyor, kendimizi tatlı bir sıcaklığa koy vermiş şekilde, mavi gökyüzünün altında daha böyle nice güzel saatleri hayal ediyorduk."[119]

Anna Grosser Rilke, Türklerin Ramazan ayında iftardan sonraki eğlence durumunu şöyle aktarır:

"İbadetten sonra neşeli, eğlenceli bir gece hayatı başlardı. Zengini fakiri ile bol bol yemekler yenilir; tiyatroya, diğer eğlence yerlerine gidilirdi, bize basit gelen bu eğlencelerden Türkler büyük zevk alırdı. Bu eğlenceler, bizim Till Eulenspiegel'imiz benzeri eski halk ağzı farslarla yapılan kukla tiyatrosuyla, Abdülhamid'in huzurunda gördüğüm kötü opera temsillerine benzeyen ve kadın rollerinde sadece Ermenilerin sahne aldığı bazı küçük kabare gösterileriydi. Bütün bu eğlence curcunasında, her şey şaşılacak derecede sakin ve edepli seyrederdi; çünkü alkolün tahrip edici etkisi yoktu. Oruç zamanında kadınlar da geceleri sokağa çıkabiliyorlardı, tabii tepeden tırnağa çarşafa bürünmüş olarak; kibar harem kadınları da haremağalarının korumasında büyük gruplar halinde gezintiye çıkıyorlardı.

Bütün bunlar artık çoktan geçmişte kaldı. Jön Türkler döneminde eski adetlerden çoğunun giderek azaldığını görüyordum. Bunda halktan çok, yeniliklere açık, eğitimli Türklerin rolü olmuştur. Çünkü sıradan bir Müslüman'ın okul eğitimi yoktu, camide imamın vaazlarından ve okuduğu Kur'an ayetlerinden öğreniyordu. Camilerin ön avlusunda, yazı bilen biri otururdu, kadınlarla erkekler kendilerine gelen mektupları ona okutur yanıtlarını da ona yazdırırlardı."[120]

---

[119] Anna Grosser Rilke, **Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada,** İstanbul 2009, s. 210-211.
[120] **Aynı**, s. 228-229.

4.6.2. Giyim, Moda, Aksesuarlar ve Makyaj

Pierre Loti, Marmara sularında kayıkla gezinti yaparken, kıyıda balık tutan Türk kadınlarının giyimini şöyle tasvir eder:

> "Evler gitgide seyrekleşiyor, yerlerini bakımsız bahçelere, parklara, güneşi tutan büyük çamlar altındaki yeşillik ve çiçek yığınlarına bırakıyorlar. Şurada burada Türk hanımları suyun hemen kıyısında oturmuş oltayla balık tutuyor, doğallıkla kıra çıkmış gibi giyinmişler: Giydikleri altı üstü bir, kol yerine yarıkları olan bir çeşit üstlük, burada maşlah diyorlar, başlarında ise beyaz muslinden bir örtü var, biz geçerken acele etmeden yüzlerine çekiyorlar."[121]

Pierre Loti, yine Türk kadınının giyimini, çayırda gezinen kadınları hayalete benzeterek anlatır:

> "Bugün yine bir zamanlar olduğu gibi Türk hanımları çayırda ağır ağır dolaşıyor, sayıca azlar, küçük kadife düzlüğün üstünde birbirlerine hayli uzak iki üç grup halinde yüzleri peçeli sevimli hayaletler bunlar; baştan aşağı karalar içinde olan hayaletler çarşaflı kadınlar; maşlahlı kadınlar da var, bunlar açıklı koyulu renkleri göz alan hayaletler, başları beyaz muslinle örtülü; çayırın tekdüze yeşili renkleri canlandırırken bu gruplar görünümün sonsuz dinginliğinde biraz yitiyor gibiler…"[122]

Pierre Loti, bir Türk büyükelçi eşinin Paris usulü giyimini hoşnutsuzlukla anlatmaktadır:

"Bugün bir Avrupa başkentinde büyükelçi eşi; Paris'te onunla tekrar görüşmek fırsatını buldum, peçesi yoktu ve yazık ki, bizim "büyük terzilerimizden" birinden giyinmişti."[123]

Paul R. Krause, Türkiye 1915 seyahatnamesinde, Osmanlı halkının giyiminden şöyle bahseder:

> "Modern şehir halkı, neredeyse tümüyle Avrupa giyimini tercih etmiştir, fark olarak başında fes vardır. Gerçekte çok daha rahat ve ülke şartlarına daha uyumlu eski Doğulu giyiminden vazgeçilmiş olması bir kayıptır. Yalnızca küçük esnaf ve sanatkârlar, kayıkçılar ve hamallar şehirlerde bile eski giyimlerini korumuşlardır: Bir uçkurla bele tutturulmuş bol kesimli pantolon, yumuşak, yakasız gömlek, geniş

[121] Loti, **a. g. e. ,** çev: Faruk Ersöz, İstanbul, Kitap yay., 2002,s.29.
[122] Loti, **Doğu Düşleri Sona Ererken,** çev: Faruk Ersöz, İstanbul, Kitap yay., 2002,s.32.
[123] **Aynı**, s.32.

yün kuşak, işlemeli ceket ve ayaklarda siyah ya da renkli deriden pantufla (mest). Bu yumuşak meslerin üzerine dışlık ayakkabı giyilir ve bunlar camiye ya da evlere girerken giyilip çıkarılıp dışarıda veya taşlıkta bırakılır. Evde ve hatta bazen sokakta da Avrupa'da "kaftan" adıyla tanınan uzun "entari" giyilir ki ben bu kaftan sözünün nereden geldiğini bulamadım. Zenginler soğuk havalarda bütün bunların hepsinin üzerine parlak renkli kumaştan, uzun, hafif, önü açık kürklü bir ceket giyer. Aşağı yukarı ülke içlerinde ve küçük yerlerde de bu giyim tarzı görülebilir."[124]

"Kadınların peçe takması, asla dini bir kural değildir, çünkü Kur'an kadınların yalnızca göğüslerini ve (Yahudilerde de olduğu gibi) saçlarını örtmelerini emreder. Beyaz peçe, beyaz tenlerini güneşin karartmasından ve diğer kötü hava şartlarından korumak isteyen Bizans kadınlarından alınmış bir adettir."[125]

Marcelle Tinayre, Türk kadınının Paris modasından etkilenerek 1908 devrimiyle moda anlayışındaki değişimden şöyle bahseder:

"Avrupa'da Türklere özgürlük veren 1908 devriminin, Türk kadınlarına da en azından yarım özgürlük verdiğine inanılır. Sanılır ki, mahpus kadınlar parmaklıklarını ve kösteklerini hemen hemen kırdılar; artık onlar için peçe bir süslenme aracıdır, harem ağaları ise geçmişe aittir…

Zeki ve kültürlü kadınların –ve hatta az kültürlü olanların- devrimi sevinç ve umut sarhoşluğuyla karşıladıkları gerçektir. Aralarında birçoğu, bu barışçıl devrime, İttihat ve Terakki'nin adsız, görünmeyen ve sadık haberciler olarak hizmet ettiler. Anayasa ilan edildiği zaman, rahat bir nefes aldılar; zorunlu çarşafı değil, ama başlığın iki arasına tutturulmuş, taze yüzleri maskeleyen küçük peçeyi attılar.

Zaten çarşaf, bu bol ve zarafetten yoksun olmayan ipek domino, ilk evriminde değildi. Uzun süreden beri, modanın etkisiyle değişiklik yaşamaktaydı. Ampirik kadın elbiseleri Paris'i fethettiğinde, çarşaf etekliği İstanbul'un zarif hanımlarının adeta koltuk altlarına kadar yükseldi; bedeni sımsıkı saran giysi üzerinde durulunca, çarşaf etekliği daraldı. Başlık pelerin, ancak bir başörtüsü, kolları dirseklere, bedeni boğaza kadar açıkta bırakıncaya kadar küçüldü. Saçların kabarıklığının –hey gidi edepsizlik!- alın çatkısı ve kaldırılan tül peçe altında özgürlüğüne kavuştuğu görüldü…"[126]

Yine Türk kadınının Paris modasından etkilendiğini Dilber Kethy'nin Bursa ve İstanbul Hatıratı'nda şöyle görüyoruz:

---

[124] Paul. R. Krause, **Türkiye 1915,** İstanbul 2005, s. 133.
[125] **Aynı**, s. 43.
[126] Marcelle Tinayre, **Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı,** çev: Engin Sunar, s. 11.

"Kadınların birkaç seneden beri istifade ettikleri diğer bir cihet, Avrupa münakalatında nail oldukları suhulettir. Bu da devr-i cedidin bir nimetidir. Avrupa'dan şimdi birçok gazeteler, moda gazeteleri İstanbul'a giriyor. Türk hanımlar, Paris modalarına tamamen aşina bulunuyorlar, bunları taklid ediyorlar, bu da kadınların şekil ve kıyafetinde bir tebeddül husule getirmiştir; muhafazakârların itirazat-ı şedidesi bu cihete de matufutr.

Bursa'nın, Şam'ın şark havasıyla ahenkdar olan rengarenk kumaşları yerine şimdi Avrupa'nın siyah iplikleri, kazmirleri (kaşmir) şayakları kaim olmuştur. Bu itibarla İstanbul, şarkın diğer şehirlerine nisbetle elvan cihetiyle fakir görünmektedir.

Yazın, sayfiyelerde, rengarenk kıyafette hanımlara tesadüf olunur. Bu hanımların kümeleri, uzaktan, kırlarda, bir çiçek demetine benzer. İstanbul hanımlarının bir an evvel tekammülat ve terakkiyata erişmek arzusunda bulunduklarında şüphe yoktur. Bunlardan bir takımı, hürriyet perver zevcleriyle Avrupa'ya gitmişler, seyahat etmişler, Avrupa cemiyetleriyle, hayatıyla temasta bulunmuşlardır. Bu cereyan bütün sunuf ve tabakata sirayet etmiş değildir. Kadın artık mücadele ve mübarezeden korkmuyor. Tekvin ettiği bu tabiat diğer tabiatları da tevlid edecektir. Kadınlar bu azim ve ısrarlarıyla erkeklere bir takım tahavvülatı kabul ettirecekleri gibi hariçten gelen teceddüdat tahavvülat-ı azimeye sebeb olacaktır.

Alafranga modaları hanımlara öğretmiş olan müteşebbiseler gibi, saha-i ilim ve irfanda müteşebbiseler zuhura gelirse Türk kadınların terakki ve tealisinden şüphe edilmez."[127]

Pierre Loti Doğu Düşleri Sona Ererken isimli seyahatnamesinde, bir İstanbul hanımefendisinin takılarını anlatmaktadır:

"Üstün bir kavrama yetisine sahip bu kadın aynı zamanda İstanbul'un ünlü ozanlarından, görece bağımsızlığına karşın geçmişteki hoş şeylerin tümüne çok bağlı; siyah saçlarının üstündeki hafif muslin türbanı, uzun gülkurusu robu ve boynunda, bileklerinde, parmaklarında zümrütlerle, giyimi hâlâ biraz Doğulu."[128]

Marcelle Tinayre, ziyaret ettiği bir Müslüman Türk kız okulundaki öğretmen ve öğrencilerin giyimini günlüğünde şöyle anlatır:

"…Öteki öğretmenler istedikleri gibi yerleşiyor, ya da ayakta duruyor. Bunlardan ikisi çok genç ve oldukça güzel; biri daha yaşlıca, belki de yirmi sekiz yaşında; hayalimizdeki odalık tipini pekiyi temsil ediyor. Rastık çekilmiş kadife bakışlı gözleri, küçük kavisli burnu, kamelya gibi solgun teni var. Bir başkası çok zayıf, hırçın, güçlü, zekânın ışıldadığı –kelimenin tam anlamıyla-

[127] Rochebrune**, a. g. e. ,** 2007, s. 137-139.
[128] Loti, **a. g. e. ,** çev: Faruk Ersöz, İstanbul, Kitap yay., 2002,s.36.

çukura kaçmış, kara bir ateşin kıvılcımları gibi gözlere sahip. Hepsinin en yaşlısı, Kur'an öğreten çok yaşlı bir bayan; adeta bir deri bir kemik ve saygıdeğer, Türk biçimi uzun bir hind entarisi giyiyor. Sadece saçları çiçekli sarı bir başörtüsüyle kapalı…

Diğerleri Avrupa biçimi giyinmişler. Ne yazık! Giysileri, nerede yapıldıklarını bilmiyorum, çoktan yılların aşımına uğramış çeşitli örnekler sunuyor; kabarık kol yenleri, tek kat bol etekler, şeritler ve taşlarla süslü robalar. Çok yazık doğrusu… Bol bluz, çiçekli ince bir başörtüsü, biraz hacimli bedenlerine, yuvarlak doğulu yüzlerine uygun düşerdi… Duvarları kaplayan nakış panolarının çiğ mavi, şarap pembesi satenler üzerine batılı pazarlardaki şekillerle işlenmiş bu nakış motiflerinin, güzel Türk işlemecilik geleneğinden hiçbir şey anımsatmayışına, Avrupa gelişmesinin istilasından dolayı üzülüyorum!

Karşılıklı övgüler sıralarken, küçük bir kız gümüş kaplama bir tepsi üzerinde su dolu bardaklar ve şekerlemeler getiriyor. O da modaya uygun giyinmiş; ama uzun bedenli, kısa etekli giysisi, krem rengi damasso dokumalı satenden. Ajurlu çorapları, dansöz ayakkabıları ve saçlarında değerli taş taklidi saç tokaları var. Şekerlemelerin henüz tadına bakıp, konuşmamıza döndüğümüz sırada pembe saten giysili bir başka küçük kız, limonatalar getiriyor… On ile on iki yaşlarındaki bu esmer, solgun, ciddi kızlar o korkunç kara önlüklere rüküşçe bürünmemiş. Yoksulların pamukludan giysileri, memur ya da tüccar kızlarının işli ipekli entarileriyle bağdaşıyor. Hemen hepsinin saçları örtülü, başörtüsünün altından saç örgüleri sarkıyor; büyük dindarlık belirtisi bu."[129]

Vicente Blasco Ibanez, "Fırtınadan Önce Şark" adlı seyahatnamesinde, Türk kadınlarının giyimini şöyle anlatır:

"Haremağaları bazen lüks bir faytonun arabacı mahallinde oturuyor, içerideyse dört Türk dilberi, Paris'te Rue de la Paix'den satın alınmış giysilere bürünmüş, yüzlerinde boyalı çehrelerini büsbütün çarpıcılaştıran ipince bulutsu bir tül, gülüşerek şekerlemeler atıştırıyor. Pera'nın büyük mağazalarına giden bu paşa hanımları modern Türk kadınları, Fransızca ve İngilizce konuşuyor, piyano çalıyor, Paris'ten getirilmiş sarı kapaklı 'psikolojik' romanlar okuyor ve Avrupa yaşantısının tüm ayartıcılıklarından haberdarlar… Her şeyi biliyorlar –kocalarını aldatma dışında- çünkü burada buna olanak yok; heves eksikliğinden değil, hiç soluk aldırmayan, satın da alınamayan boğucu gözetimden ötürü: Şairlerle romancılar ne derlerde desin, ne uydururlarsa uydursun, gözetimi atlatmak kimsenin harcı değil.

İstanbul tarafında oturan, geleneklerine bağlı Müslümanların eşleri olan, daha kendi halinde hanımlar, ya da basit halk kadınları, tepeden tırnağa ağır damaskodan siyah, kırmızı, yeşil ya da lacivert giysilere bürünmüş olarak, yaya dolaşıyor. Çarşaflarının gepgeniş kollarından, içliklerinin büzgülü kurdeleli kolları seçiliyor. Eldivenli elleriyle şemsiyelerine, çantalarına sarılıyor. Çarşafın baş kısmında, yüze karşılık veren oyukta, maske görevi

[129] Marcelle Tinayre, **Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı,** çev: Engin Sunar, s. 71.

yapan bir ipek parçası var; kimi kadınların peçeleri kap kalın, ardındakini gözlerden tümüyle gizliyor, kimi kadınlar ise süs olsun diye yapılmışçasına saydam ve çekici yaşmaklar takıyorlar.

Bu maskelerin niteliği arkalarında gizlenenin değerini görmeden anlamaya olanak veriyor. Genel kural: Kalın peçeler yaşlı bir hanımın ya da Doğu'nun korkunç illetlerinden birine tutularak çirkinleşmiş bir kadının yüzünü örter. İnce peçelerin ardında ise hep bir İspanyol hizmetçisi ya da genç rahibe suratı gizlenir: Katmer katmer gerdanlar, allıkla allaştırılmış aydede yanaklar ve kapkara sürmelerle irileştirilmiş güzel gözler, sakin inek gözleri.

Ahlak ve edep gibi kavramlar iğreti insan icatlarıdır, çağlara ve halklara göre kolayca değişir. Kendi yasal efendisi olmayan bir erkeğin önünde peçesini kaldırmayı iffetsizlik sayan ve dehşetengiz Osmanlı polisinin, sakın ola bir yabancıyla tek laf etmesinler diye her yerde gözaltında tuttuğu bu Türk hanımları, yağmur yağmadığı zamanlar bile, eteklerini dizlerinin üstüne kadar kaldırıp, rengarenk çizgili çoraplar içindeki koskoca baldırlarını hiç tınmadan gözler önüne seriyor; buradaki ticaret erbabının dediğine göre, bu cart renkli çoraplar Katalonya'dan geliyormuş.

Galata Köprüsü'nün tahtalarını ısıtan güneşin ışıkları altında, bu örtülü ve esrarlı maskeli kadınlar kalabalığa, romanlara yaraşır bir çekicilik katıyor. Kalabalığın arasında büyük bir rahatlıkla dolaşıyor, çünkü kimsenin kendilerine bakmaya cesaret edemeyeceğini, bütün Müslümanların sanki utanılacak bir şeymiş gibi onları görmemek için gözlerini yere indireceğini biliyor; o yüzden bir cüretkar Avrupalı'yla göz göze geldiklerinde, kimileri en güzelleri, biraz tedirginleşerek gülümsüyor, öbürlerinde, dinsel dürtünün mahmuzlamasıyla, çirkinlik şahlanıyor, küçümseyerek yüzlerini buruşturuyorlar."[130]

Yine Vicente Blasco Ibanez, Pera sokaklarında gezerken gözlemlediği bir Türk kadınının giyimini şöyle anlatır:

"Yoksul ya da orta halli kadın ağır Şam ipeğinden çarşafıyla, maske görevi yapan kalın ipek peçesine sadık kalıyor. Öylece, esrarlı bir karnaval maskesi gibi geçtiğini görüyorsunuz, elinde bir şemsiyesi ya da koca kafalı bir Türk çocuğunun elinden çekeliyor, öbür eliyle hışırtılı eteklerini tutmuş; eteklerin altında şalvarlarının paçalarının çorapların içine sokulmasıyla şişmiş, fil bacağına dönmüş kalın baldırları görülüyor. Oysa büyük hanımefendiler, paşaların ve zengin beylerin lüks haremlerde yaşayan zarif eşleri, epey zamandır moda bahanesiyle, kadını bilinmeyen bir karanlığa kapatan geleneksel giysilerine son vermişler. Bizde tiyatrodan çıkarken giyilen pelerinleri andıran bir Doğulu kabanının altında, pek süslü püslü ve alabildiğine gösterişli Paris elbiseleri giyiyorlar. Dini göreneğin buyruğuna uygun olarak yüzlerini örtüyorlar gerçi, ama *yaşmakla*; bulut gibi hafif, saydam bir peçe bu, nerdeyse ele gelmeyecek bir ipek soluğu, sonuçta yüzü tatlılaştırmaya yarıyor. Yüzler ise güzelce pembeye boyanmış, simsiyah bir sürme halesiyle irileştirilmiş gözlerini büsbütün belirtmek için sahte

[130] Ibanez, **a. g. e. , 1907**, çev: Neyyire Gül Işık, İstanbul 2007, s. 30-31.

benlerle süslenmiş oluyor. Tekerlekleri altın yaldızlı kocaman arabalara biniyorlar, astırılmış cinsellikleri sonucunda dedikoduda, nefrette, sinir nöbetlerinde hanımlarla yarışır hale gelmiş zenci haremağalarının bekçiliğinde, mağazalara gidiyorlar ya da Boğaz'ın öbür ucunda, üç-dört saat uzaklıktaki bir başka haremde bulunan ahbaplarını ziyarete yollanıyorlar."[131]

A.de Rochebrune, seyahatnamesinde, Türk kadınının giyiminden şöyle bahseder:

"…İndirilmiş olan meşin perdeleri arkasında burunlarına kadar her taraflarını sarıp sarmalamış olan köylü kadınlar, kızak içinde soğukla muhaceme eden bu Hıristiyan kadına hayretle bakıyorlardı. Türk kadınları küçük yaşlarından beri, birbiri üstüne birkaç fanila giymeye alışkın oldukları için kış mevsiminde şekil ve kıyafetlerini biçimsiz hale koyan müteaddid libaslara bürünüyorlardı."[132]

Yine Rochebrune'nin yazdığı Dilber Kethy'nin Bursa ve İstanbul Hatıratı'nda, Türk kadınının giyimi gözlemlenir ve aktarılır:

"Araba Kükürtlü'nün ilk hanelerinden uzak olmayan meyli dolaşırken, bir kadın kümesi aheste adımlarla ilerliyordu.

Bohçaları, hamamdan çıktıklarını anlatıyordu. Hanımları, yüzleri peçelerle mestur olarak, ciddi ve ağır bir tavırla geçerken gören bir ecnebi, bu peçelerin yalnız bu mahlukları setr etmekte oldukları zehabına düşer… Fakat haremin samimiyeti içinde bohçalar atılınca, kadınlar kendi kendilerine sırdaş, müteavin veya şerik-i töhmet olarak kalınca, o zaman mahlûk meydana çıkarır ki, bunların sıfat-ı hakimesi de riyadır. Çünkü erkek zevcesine karşı esir muamelesini reva gördüğü için ona yalan söylemeyi bir vazife imiş gibi emir ve telkin eder.

Burada kadınlar başlarına bir başörtüsü örterek yalnız gözlerini ve burunlarının bir kısmını açık bırakırlar. Köylü kadınlar gayet uzun, topuklarına kadar şalvarlar üzerine bir nevi entari giyerler. Biraz hal ve vakti yerinde olanlar çarşaf örtünürler. Fakat ne çarşaf…

Madam Brown, Bursa hanımlarının birinin kıyafetine girerek bu suretle kaplıcaya gitmek istemiş, bir ıztırab duymuş idi. Bursa kadınlarının giydikleri gibi bir ipek çarşaf giymiş, yüzüne sık bir peçe örtmüş idi. Çarşaf belinde katmerli ve kırmalı olup bunun imali için kim bilir kaç arşın ipek kumaş sarf edilmiş idi. Amerikalı kadın çarşafın sürünen eteğini elinde tutmak için zahmet çekiyordu. Çarşafın pelerini kollarından aşağı sarkıyordu. Bilhassa, bütün bir heyet-i içtimaiyyeyi baştanbaşa tebdil adan peçenin arkasında, Kethy, adeta boğuluyordu, boğazına öksürük geliyor, benzinin sararıp solduğunu hissediyordu; henüz kaplıcadan hayli uzak idi. Süratli hatvelerle yürüyüşü gelip geçenlerin enzar-ı dikkatini celb etti. Türk hanımlarının salınarak, kırıtarak yürüdükleri gibi yürümüyor, bu meşy ve hareketi taklid edemiyordu.

---

[131] Ibanez, **a. g. e. , 1907**, çev: Neyyire Gül Işık, İstanbul 2007, s. 109-110.
[132] Rochebrune**, a. g. e. ,** 2007, s. 77.

Kethy'nin zarif ayakkabıları, hanımların yaldızlı tokalı, kaba saba iskarpinlerine benzemiyordu.

Bol çarşafa rağmen Kethy'nin korsesi tenasüb-ı vücudunu gösteriyordu. Kethy, kendine bakan erkeklerin simasında öyle asar-ı hayret fark etti ki adeta korktu… Bu halde sokağa yalnız çıkmaya cesaret etmişti. Bir ecnebi kadın için, bir Müslüman kadının kıyafetine girmek kolay bir iş değildi… Bu halde yürüyemeyeceğini anlayarak geçmekte olan bir arabayı çağırdı; bu kadar mürailiklere, cehaletlere, sefaletlere sebep olan peçeyi yüzünden kaldırmak için araba içinde bir ilticagah-ı hürriyet aradı."[133]

4.6.3. Ailenin Beslenme Biçimi ve Konukseverlik

Paul R. Krause, Türklerin konukseverliğini ve beslenme biçimini, Avrupalılarla bazı davranışları kıyaslayarak şöyle anlatır:

"Akşamları köylüler bir araya geldiklerinde ya da bir gezgin köyde konakladığında akşam yemeğinden ve namazından sonra köy erkekleri burada toplanırlar ve günün olayları, o yılki ürün durumu, genel olarak tarım, politika konularında konuşulur. Sonra da çoğunlukla evi oğlu tarafından pirinç tepsiyle bir çanak süt, yoğurt ve birkaç dilim ekmek gibi hafif bir yemek çıkartılır. Odanın ortasında bulunan alçak bir sehpa üzerine konan bu tepside tahta kaşıklar da bulunur. Yemeğe katılmak isteyen herkes, bu sofra etrafında toplanır ve bireline ekmek dilimi alır, diğeriyle de doyuncaya kadar ortadaki çanaktan süt ya da yoğurdu kaşıklar. Daha büyük yemeklerde de durum aynıdır. Bir yemek diğerinin ardından getirilir, bıçak ve çatal bulunmaz, herkes ortadan istediği parçayı eliyle alır; sulu yemekler ve pilav yerken de kaşık kullanılır. Yenen her kap yemekten sonra bir hizmetli, davetlilere güzel kokular karıştırılmış ılık su dolu bir ibrik, bir leğen, sabun ve havlu getirir, ellerine su döker, davetliler de ellerini sabunla iyice yıkar, ağızlarını çalkalarlar, yeni yemek ancak ondan sonra getirilir. Ülkeye yeni gelmiş Avrupalılar, Türklerin yemek yeme alışkanlıklarına alaycı ve aşağılayıcı tavırla yaklaşırlarsa da onlara hatırlatmak gerekir ki bizim aşırı kalabalık aşevlerinde tabak ve çatal bıçakların acele yüzünden asla gerektiği gibi temizlenemediği göz önüne alınırsa, Türkler sofraya gelen her yemekten sonra ve en sonunda el ve ağızlarını yıkayarak temizliklerini çok daha iyi sağlarlar. Türkler genellikle sebze ağırlıklı beslenir, bol ve çok çeşitli sebzeler yetiştirilebildiği için de basit sofralarda bile en az üç dört çeşit yemek bulunur. Daha zengin evlerde çeşit sayısı on beş kadar bile olabilir. Doğulu, yalnızca "beyaz et" yani koyun ve kümes hayvanlarının etini yer. Sığır eti ve elbette ki dini yasak yüzünden domuz eti asla yenmez. Ancak çok özel durumlarda bütün bir koyun ya da kuzu ortaya bütün olarak ya da irice

[133] Rochebrune**, a. g. e. ,** 2007, s. 90-91.

parçalar halinde getirilir. Et, sebze yemeklerine oranla genellikle yalnızca katkı olarak ceviz büyüklüğünde doğranarak pişirilir ve Türk yemeklerine alışan herkes bunları çok lezzetli bulacaktır.

Bunun dışında Türkler, yemek yemeyi çok severler. Onları yaptıkları bir kır gezintisinde (ziyafet) görmek yeterlidir. Bir su kaynağında, şırıldayan bir dere kenarında ya da heybetli bir çınar ağacının gölgesinde yere halılar serilir, ortaya getirilen içleri çok çeşitli baharatlarla lezzetlendirilmiş malzemeyle doldurulmuş bütün bir koyun ya da kuzular, tavuklar, kazlar, hindiler öyle büyük bir hızla yenip bitirilir ki bazen yakındaki başka bir ağacın altında sofralarını kurmuş olan hizmetlilere bir şey kalmaz. Türkler, "açık havada insan iki misli yer" derler. İştah açılmasında ya da yenenlerin hazmedilmesinde bolca içilen suyun da önemli bir rolü vardır. Bilindiği gibi başka bir şey içmeyen Türkler, suyun lezzeti konusunda uzmandırlar. Tanınmış çeşitli kaynakların sularından birer bardak önlerine konsa, bir yudumda hangi suyun hangi kaynaktan olduğunu söyleyebilirler. Eski yıllarda Türk elçileri kendi sularını yanlarında taşırlar ve uzunca kaldıkları yerlere fıçı ya da testilere kendi içme sularını özel ulaklarla getirtirlerdi. Zengin Türkler alıştıkları içme suyu için hiçbir masraftan kaçınmaz, Avrupalı bir keyif ehlinin şarap mahzeni için harcadığı para kadar masraf etmekten çekinmezdi."[134]

"Türkler, aşırı konukseverdirler. Aşçı ya da han gibi ticari konaklama yerlerinin olmadığı yerlerde her büyükçe köye bir misafir odası bulunsa ve bu odadaki ocak yemek pişirme ve ısınma ihtiyaçlarının karşılanabileceğini gösterse bile hiçbir Türk, bir yabancıya kapısını kapamaz. Doğu'da gezginlerin kendi yataklarını ve yemek pişirme gereçlerini yanlarında taşımaları adettendir. Bu misafir odaları, özellikle av partileri sırasında çok işe yarar, çünkü insan bir başkasının evinde misafir olarak konaklamaya oranla daha bağımsız ve rahat davranabilir. Türk köylüler av partilerine severek katılırlar. Bu durumda tek sıkıntı, ormanlarda bol bulunan yaban hayvanlarını avlayınca, oldukları yerde bırakma mecburiyetidir, çünkü hiçbir Türk, bir yaban domuzuna taşımaya yardım etmek için bile el sürmez. Üstelik bu yaban domuzunu kesip iç organlarını boşaltanlardan bile uzak dururlar. Oysa tarlalarına zarar veren yaban domuzlarının vurulması onları sevindirir."[135]

Pierre Loti, kendi onuruna Eski Saray'da verilen bir yemeği şu şekilde anlatır:

"Altı ya da sekiz kişilik soframızı boğucu ve karanlık küçük bir salonda hazırlamışlar, som gümüşten masanın üstünü paha biçilmez bir sofra takımı dolduruyor, en küçük parçası bile bir müzenin eline geçirmek isteyeceği değerde. Böylesi göz kamaştırıcı bir ortamda verilen akşam yemeğinde, kesimleri geçmiş zamana ait, eski ipeklilerden uzun cübbeler giymiş ciddi adamlar hizmet ediyor;

---

[134] Paul. R. Krause, **Türkiye 1915,** İstanbul 2005, s. 129-131.
[135] **Aynı**, s. 133.

elbette alkol yok, şarap yok, sade bir yemek bu, başka türlüsü geceyle birlikte yer altı geçitlerinden ya da görkemli salonlardan çıkacak ölmüş büyüklerin ruhlarına nerdeyse bir hakaret olurdu. Herkes alçak sesle ve sırası gelince konuşuyor.

Daha şimdiden bu gizem dolu yeri, hatta buradaki taş döşeli avluları ve ağaçlı yolları saran gece yarım saat sonra sofrada kalmamıza izin vermiyor. Kahve ve tütün içmek için bizi hala apaydınlık camlı salonlara götürüyorlar. Burada gümüş işlemeli pembe Çin ipeği sedirlere daha aralıklı oturuyoruz, aydınlıktayız; yerde orada burada duran iri altın döküm kaplar kokulu çiçek demetlerini suya koymaya yarıyor… Az kavrulmuş kahvenin, söylemeye gerek yok, çok hoş bir kokusu var…"[136]

Vicente Blasco Ibanez 'fırtınadan öce şark' adlı seyahatnamesinde türlerin konuk severliğini şu sözlerle anlatır:

"Konukseverlik, erdemlerinin en göze çarpanıdır. Türkiye'de özellikle Avrupalıların doluşup da bizim ne mene bir şey olduğumuzu öğretmedikleri Asya tarafında, hiçbir köy yoktur ki tüm evlerinde *misafir odası*, yani 'yolcular için bir oda' bulunmasın. Yolcu burada hiçbir ödeme yapmaksızın ve ev sahibi kendisinin kim olduğunu, görüşlerinin ne merkezde olduğunu araştırmak için en ufak ısrarda bulunmaksızın, bir gecelik barınağa kavuşur."[137]

Le Corbusier seyahatnamesinde Türklerin beslenme biçimini şöyle anlatır;

"Mahalli bir lokantada yemeğe oturuyoruz. Bir tek Türkler geliyor bu lokantaya; beyaz ya da yeşil sarık dolamışlar; ciddiler, uzun, siyah elbiseleri var, sakinler. Mermer bir kurnada, ibrik kullanıp sabunla ellerini ve ağızlarını yıkıyorlar; patronda ocaktaki işini bırakıp peşkir getiriyor. Tencereleri dolaşıyor, ne yiyeceklerine karar veriyor sonra da gidip ciddi ciddi oturuyorlar. Konuşmuyorlar. Dörder kişilik beş masanın olduğu bu küçücük lokantada görülmedik bir sükûnet var. Çok seçkin bir işletmede bulunduğumuz izlenimine kapılıyoruz. Murabba biçimindeki dükkânın bir cephesinde sokağa bakan pencereler var; ocaklar bu cepheye yapıştırılmış, koca pencerelerden, bu dükkânın ününe ün katan müthiş kokular yayılıyor sokağa. Ocakların yanında kalın mermerden geniş bir tezgâh var; yiyecekler konulmuş üstüne, domatesler, salatalıklar, fasulyeler, kavun karpuzlar, kısacası Türklerin deli gibi sevdiği bir sürü kabağımsı yiyecek. Önce iyice kıvamlı, limonlu bir hamur çorbası veriyorlar bize; peşinden de içi doldurulmuş küçük kabaklar ile yağda hafifçe çevrilmiş pirinçten yapılma bir yemek veriyorlar.

---

[136] Loti, **a. g. e. ,** çev: Faruk Ersöz, İstanbul, Kitap yay. 2002,s.126.
[137] Ibanez, **a. g. e. ,** 1907, çev: Neyyire Gül Işık, İstanbul 2007, s.7.

Nerdeyse hiç et yemiyor Türkler. Et yemedikleri için de bıçağa gerek duymuyorlar; dolayısıyla, masaya bıçak konulmuyor. İyice sağlam bu yemeğe çanağa konulmuş meyve suları, vişne suyu, armut suyu, elma ya da üzüm suyu eşlik ediyor hep. Kaşıkla içiliyor. Muhammet şarabı yasaklamış. Eski adaba uyan asil Türkler bir tek parmakları ve bir parça ekmeği kullanarak yemek yiyorlar; çok da becerikliler bu konuda…"[138]

Anna Grosser Rilke İstanbul sokaklarında gezerken Türk usulü yediği kebabı şöyle anlatır:

"Acıkmıştım, tam da bir kebapçı dükkânın önündeyim, hemen girişinde odun ateşi üzerinde bir şişe geçirilmiş kuzu eti dönüyor. Kokusu insanı cezp ediyor, ben de Türk aşçıya elimle işaret edip, o şeyden yemek isteğimi anlatmaya çalışıyorum. Sakin ve terbiyeli, temiz bir masada bir iskemle göstererek, '*buyurun hanımefendim*' diyor. Sonra içeriye gidip ellerini yıkıyor, bir tabakla keskin bir bıçak alarak hala şişte dönmekte olan etten küçük parçalar kesiyor. Yanına da bir küçük ekmek koyuyor. Hiç bu kadar lezzetli bir kuzu et yememiştim. Çatal bıçak yok. Et parçalarını ekmekle birlikte ağzınıza atabiliyorsunuz. Hemen ir porsiyon daha ısmarlayınca, terbiyeli adamcağızın yüzünde bir gülümseme yayılıyor. Karnım doyunca daha bir güçlenmiş olarak dolaşmaya devam ediyorum."[139]

Anna Grosser Rilke, yıllarca Türklerle yaşamış olan ve Türk gelenekleriyle hareket eden bir Macar generali yemeğe davet eder. Bu yemekte Türkler gibi davranan generali seyahatnamesinde anlatırken, Türk adetlerinden de şöyle bahseder:

"…Aynı zamanda general de olan az önce sözünü ettiğim Kont Szchenyi Paşa, Macaristan doğumluydu, yıllardır Osmanlı İmparatorluğu'ndaydı, Türklerin bütün adetlerini, geleneklerini benimsemiş, hatta Müslüman bile olmuştu. Karısı Ermeni'ydi. Onunla, yerleşmemizin ilk günlerinde tanıştık ve ailece yemeğe davet ettik. Davetimizi sevinerek kabul etti, ama çok tatsız bir şey oldu. Bakıcı hemşireyle oğlumuz da bizimle birlikte yemekteydi. Konuğumuz şaşılacak derecede iştahlı biriydi, tabağındaki kızartmasını henüz bitirmişti ki üniformasının düğmesini açmaya başladı ve birden gürültülü bir geğirme duyuldu! Bakıcı kız mosmor kesildi, oğlan gülmeye başladı ve Kont Szchenyi'nin yaptığını taklit etmeye çalıştı. Ama yetmemişti, arkasından daha kötüsü geldi: Pantolonunun en üst düğmesi de açıldı, rahatlamış bir halde yeniden geğirdi. Bakıcı kız yavaşça, "Utanç verici" diye fısıldayarak, çocuğu da alıp, gitmek için izin istedi. Bizim şişman,

---

[138] Le Corbusier, **Şark Seyahati İstanbul 1911**, İstanbul 2009, çev: Alp Tümertekin, s. 57.
[139] Anna Grosser Rilke, **Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada,** İstanbul 2009, s. 167.

semiz Macar ise hiçbir şeyle keyfini bozmaya niyetli görünmüyordu, yemeğin sonunda gelen elma tatlısıyla gecenin keyfini tamamladı.

Sofrada doğal sesler çıkarmanın, yemekten memnun kaldığının bir ifadesi olduğunu çok sonra öğrendik. O tarihlerde bütün Türkler böyle yaparmış. Türk adetlerine uyum sağlayan Macar'ın da bu âdeti benimsemesine bu yüzden şaşmamalı. Ama o günden sonra onu bir daha yemeğe davet etmedik."[140]

[140] **Aynı**, s. 179.

BÖLÜM IV

5.1. Genel Değerlendirme, Sonuç ve Öneriler

Batılıların Türk imgelemi hususunda birçok kaynak mevcuttur. Bu kaynaklardan biri de seyahatnamelerdir. Araştırmamızın konusu olan Batılı seyahatnamelere göre Osmanlı ailesi, 20. yüzyılda yaşanan savaşlar ve beraberinde gelen değişikliklerden etkilenmiştir.

20. yüzyıl, dünyadaki güç dengelerinin değiştiği, tüm dünyayı etkileyen büyük savaşların baş gösterdiği ve bu savaşların, üç kıtaya yayılmış bulunan Osmanlı topraklarında çıkması dolayısıyla seyahat olgusu önceki yüzyıllara göre değişikliğe uğramıştır. Batı'nın Doğu hakkındaki görüş ve düşüncelerinin önemli bir kısmına kaynak teşkil eden seyahatnameler, Doğu hakkında Batı'nın imgelemini çoğu seyahatnamede gözlemlediğimiz gibi taraflılaştırmaktadır. Bunda, 20. yüzyılda patlak veren Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nın etkisi büyüktür. Bu dönemlerdeki Batılı seyyahların gezi notlarında rastladığımız bilgilere göre Osmanlı'da aile olgusu önemlidir. Bunda İslam dininin etkisi büyüktür. Çoğunlukla geniş aile tipi yaygındır. Akrabalık ilişkileri sağlamdır. Kadının ailede konumu önemlidir. Kadın, ailede ve toplumda söz sahibidir.

"Osmanlı kadını" deyimi, seyahatnamelerden de anlaşıldığı gibi kadının toplumdaki konumunu vurgulamaktadır. Özellikle de kadın seyyahların evlerin içine rahatlıkla girebilmesi, aile içi ilişkileri ve ailede eğitimi öğrenmemize yardımcı olmuştur. Ailede eğitim, özellikle de kadının sorumluluğundadır. Kadın çalışmaz, ailesinden sorumludur.

Seyyahların Osmanlı ailesi gözlemlerinde ele alınan konulardan biri belki de en önemlisi harem ve çok eşliliktir. Batı'nın Doğu hakkındaki en önemli imgelemi çok eşliliktir. Seyahatnamelerde bu konuya yer verilmiştir. Maddi sorumluluğu artıracağı için çok eşlilik yoktur. İslami hukuk kurallarına göre evlenilir. Boşanma, erkeğe büyük yük getireceğinden, pek sık görülmemektedir. Kadının statüsü, yaşlılıkla ve doğurduğu çocuk sayısıyla orantılıdır. Dolayısıyla evde en çok sözü geçen kişi, erkeğin annesidir.

20. yüzyıl, kadına verilen sosyal ve siyasi hakların genişletildiği bir sürecin başıdır. Seyahatnamelerde bu konu biraz göz ardı edilmiştir. Kadının eğitimsizliğinin nedeni olarak İslam dini gösterilmiştir. Bugün süregelen Batı'nın Doğu imgelemi, seyyahların bu şekilde bilgilendirmelerine dayanmaktadır. İncelenen seyahatnamelerde, Osmanlı'da aile ve kadın olgusu imgelemlerinin genellikle din eksenli anlatıldığı görülmüştür. Özellikle kadının dışarıdaki giyim tarzı, seyyahların kadın olgusuna merakını artırmıştır. Kadının aile ve toplum içindeki konumunu incelemişlerdir.

Oldukça fazla sayıda seyahatnamenin Türkçe'ye çevrilmemesi, Batı'nın Doğu imgelemi hakkında Türklerin daha fazla fikir sahibi olamamasına neden olmuştur. "Batı'nın Doğu tasviri, seyahatnamelerde ne derece yanlı anlatılmaktadır" bu konu hakkında Türk toplumunun da fikir sahibi olması gerekmektedir.

Pierre Loti gibi Türkleri seven ve destekleyen seyyahların eserleri, tüm modern dillere çevrilerek, Türkler hakkında öteden beri gündeme gelen bazı meselelerin de açıklığa kavuşmasına ışık tutulabilir. Böylelikle, Batı'nın Türk imgelemi daha olumlu ve gerçekçi bir duruma getirilebilir.

Oryantalist çalışmalar gibi Oksidantalist çalışmalar da artırılarak, Batı'yı ilk elden tanımanın, anlamanın önü açılabilir. Böylece, Batı ve Doğu'nun birbiri üzerindeki imgelemleri daha açık hale getirilebilir.

Tüm bu araştırma sonucu, benzer çalışma yapmak isteyen araştırmacılara şu önerilerde bulunulabilir:

1) Osmanlı ailesi, sadece Türk kültürü açısından değil, Ermeni, Rum, Yahudi kültürü açısından da ele alınarak araştırılabilir.
2) 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yazılmış tüm seyahatnamelerin birbirleri ile tutarlılığı incelenerek, Osmanlı ailesi ile ilgili en gerçekçi sonuca ulaşılabilir.
3) Çeşitli dillerde yazılmış, Türkçe'ye çevrilmemiş ama Osmanlı ailesini tasvir etmekte güçlü olan seyahatnameler Türkçe'ye çevrilebilir.
4) Seyahatnamelerde, Doğu tasvir edilirken, Batı ile karşılaştırmalar söz konusudur. Bu nedenle, araştırma yaparken içinde bulunulan şartlar göz önüne alınmalı ve Batı kültürü hakkında da bilgi sahibi olunmalıdır.

5) Seyyahların tutumları, gerçek imgelemlerini yansıtmaları bakımından önemlidir. Seyyahların o dönemde seyahat etme nedenleri ve ulaşmak istedikleri sonuçlar göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

AKYÜZ, Yahya. (2006). **Türk Eğitim Tarihi**, Pegema Yayıncılık, Ankara.

ALTINDAL, Meral. (1994). **Osmanlı'da Kadın**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

BALDIRAN, Galip. (2005). **Pierre Loti ve Oryantalist Söylem**, Çizgi Kitapevi, Konya.

BENAZUS, Hanri. (2003). **Bir Millet Böyle Kurtuldu**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

BULUT, Yücel. (2002). **Oryantalizmin Kısa Eleştirel Tarihi**, Yöneliş Yayınevi, İstanbul.

CORBUSIER, Le. (2009). **Şark Seyahati İstanbul 1911**, Çev: Alp Tümertekin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

CROUTIER, Alev Aksoy. (2006) **Üçüncü Kadın**, Çev: Leyla Özcengiz, Remzi Kitabevi, İstanbul.

DAVIS, Fanny. (2009). **Osmanlı Hanımı**, Çev: Bahar Tırnakcı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

DOĞAN, İsmail. (2001) **Osmanlı Ailesi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,

--- (2003). **Bizde Kadın**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

--- (2004). **Bursa Ateşi Ve Bursa Sendromu**, **Eylül Ve Bursa, Kent Sosyolojisi Denemeleri**, İstanbul, s.57-60.

--- (2004). **Bursa Ateşinin Bayan Gezginleri, Eylül Ve Bursa, Kent Sosyolojisi Denemeleri,** İstanbul, s.61-63.

--- (2004). **Toplum ve Eğitim Sorunları Üzerinde Felsefi ve Sosyolojik Tahliller**, Pegema Yayıncılık, Ankara.

--- **(2004). Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar**, Ankara.

HEPPNER, Harald. (1987) "**Aydınlanma Çağında Batılıların Türk İmajı**",Çev: Halit Orhun, **I.Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri**, Eskişehir.

HERBERT, Aubrey. (1999) **Ben Kendim Osmanlı Ülkesine Son Seyahatler**, Çev: Yılmaz Tezkan, 21 Yüzyıl Yayınları, Ankara.

HOCHWACHTER, Gustav Von. (2009). **Balkan Savaşı Günlüğü Türklerle Cephede**, Çev: Sumru Toydemir, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

IBANEZ, Vicente Blasco. (2007). **Fırtınadan Önce Şark İstanbul 1907**, Çev: Neyyire Gül Işık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

İLDEM, Arzu Etensel. (2000). **Fransız Gezginlerin Gözüyle Türkler ve Yunanlılar**, Boyut Yayın Grubu, İstanbul.

İNALCIK, Halil. (1967). "**Adaletnameler" TTK Belgeler**, C.2, Sayı 3-4.

KARAMAN, Hayreddin. (1995). **İslam'da Kadın ve Aile**, Ensar Neşriyat, İstanbul.

KOCA, Kadriye Yılmaz. (1998). **Osmanlı'da Kadın ve İktisat**, Beyan Yayınları, İstanbul.

KRAUSE, Paul R. (2005). **Die Turkei (Türkiye 1915),** Çev: Nurettin

Süleymangil, Heyamola Yayınları, İstanbul.

KURT, Abdurrahman. (1998). **Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876),** Bursa.

LOTI, Pierre. (2002). **Doğu Düşleri Sona Ererken**, Çev: Faruk Ersöz, Kitap Yayınevi, İstanbul.

---(2007). **Bir Sipahinin Romanı,** Ankara: Elips Yayınları.

---**Hayal Kadınlar**, Klasik Romanlar

---**Can Çekişen Türkiye**, Haz: Fikret Şahoğlu, Tercüman Yayınları 1001 Temel Eser.

ORTAYLI, İlber. (2001). **Osmanlı Toplumunda Aile**, Pan yayınları, İstanbul.

---(2006). Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek, İstanbul: Timaş Yayınları.

---(2008). **Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu,** İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

ÖZTÜRK, Said. (1998). **İstanbul Tereke Defterleri-Askeri Kasamsa Ait**, İstanbul.

PATRICK, Mary Mills. (1929). **Under Five Sultans**, London-New York.

RILKE, Anna Grosser. (2009). **Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada,** Çev: Deniz Banoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

ROCHEBRUNE, A. De. (2007). **Dilber Kethy'nin Bursa ve İstanbul Hatıratı**, Çev: Mahmud Sadık, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul.

SARI, Nil. (1996-97). "**Osmanlı Sağlık Hayatında Kadının Yeri**" Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, İstanbul.

SARIHAN, Zeki. (2006). **Kurtuluş Savaşı Kadınları,** Cem web Ofset, Ankara.

SAZ, Leyla. (1974). Haremin İçyüzü, Sıralar Matbaası, İstanbul.

SCHWEIGGER, Salomon. (1964). **Ein Newe Reysbeschreibung auss Teutsch-land nach Constantinopel und Jerusalem,** Ed. Rudolph Neck, Graz,

ŞAHİN, Nimet. (2007). **Batı Seyahatnamelerine Göre XIX. Yüzyılın Osmanlı Toplumunda Kadın ve Aile,** AÜ, Ankara.

TABAKOĞLU, Ahmet. "**Osmanlı Toplumunda Aile" Sosyo-kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,** c.1. Aile Araştırma Kurumu, Ankara.

TİMUR, Serim. (1972). **Türkiye'de Aile Yapısı**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.

TİNAYRE, Marcelle. **Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı,** Çev: Engin Sunar, Show Yayın.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat. (1951). **Görüp İşittiklerim**, TTK, Ankara.

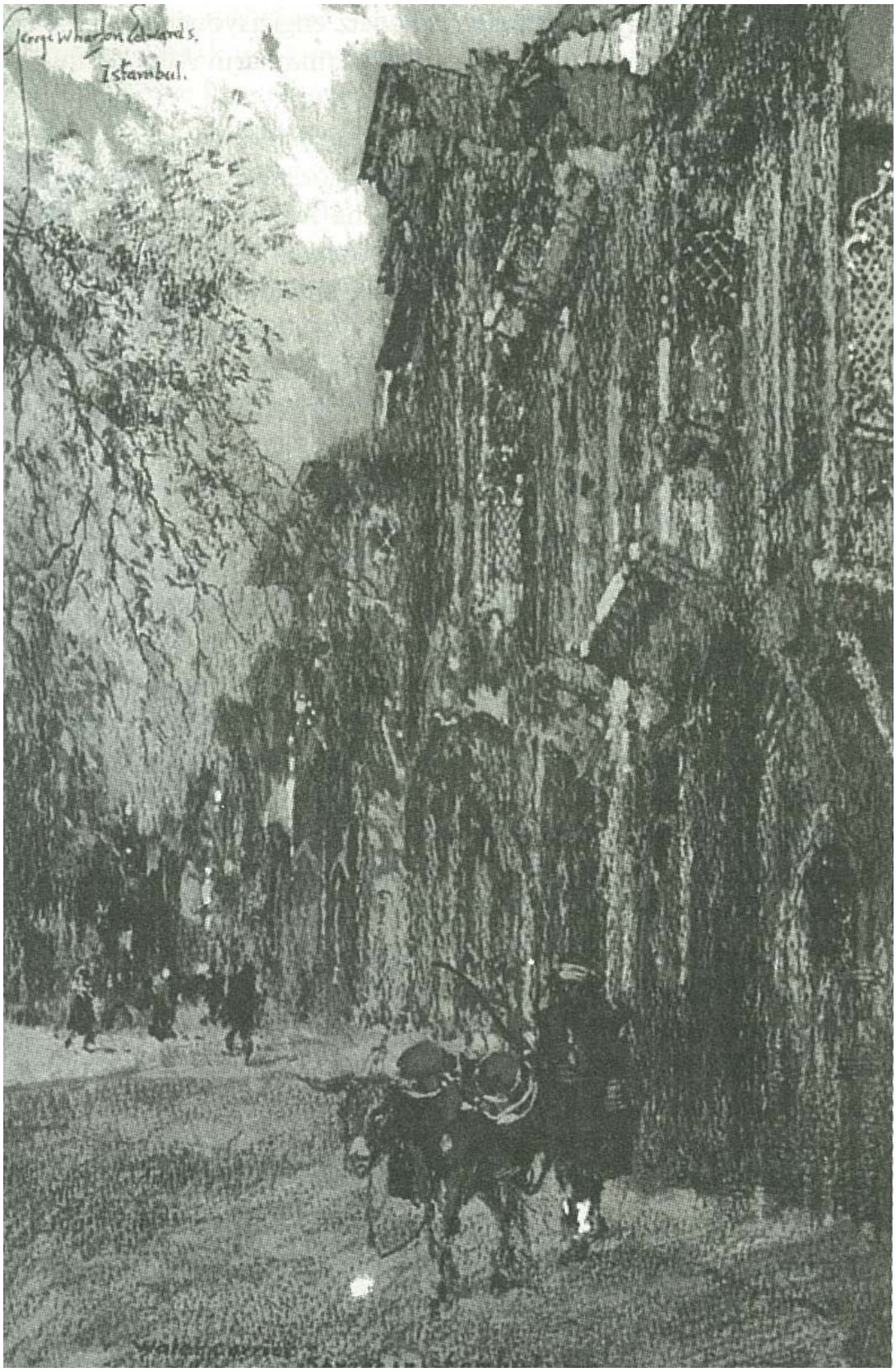
ÜNÜVAR, Safiye. (1964). **Saray Hatıralarım**, L&M Yayınları, İstanbul.

EKLER

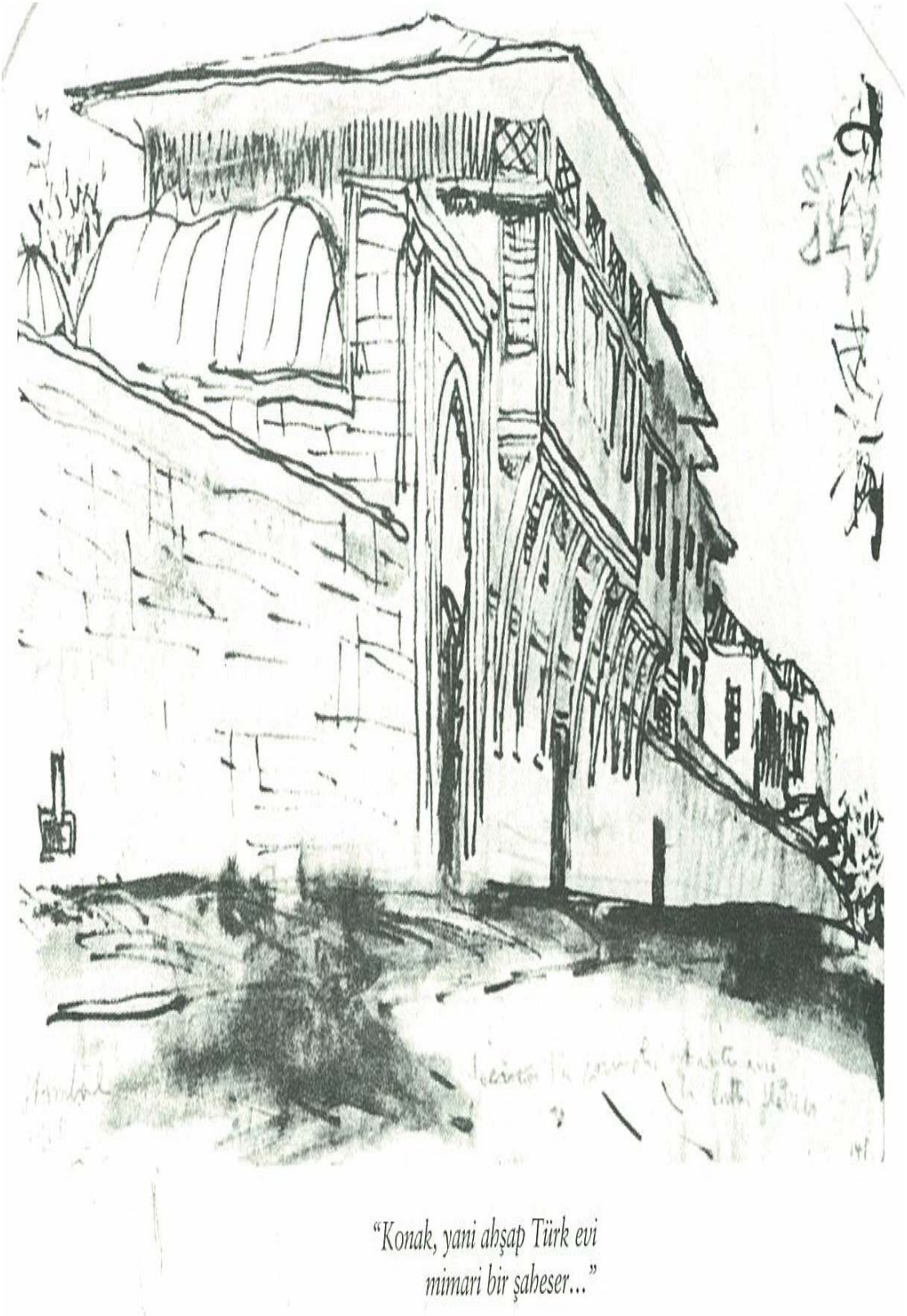
Ek 1: İstanbullu Bir Dilenci

Kaynakça: IBANEZ, Vicente Blasco: **Fırtınadan Önce Şark İstanbul 1907**, Çev: Neyyire Gül Işık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 33.

Ek 2: İstanbul'da Bir Sokak

Kaynakça: IBANEZ, Vicente Blasco: **Fırtınadan Önce Şark İstanbul 1907**, Çev: Neyyire Gül Işık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 8.

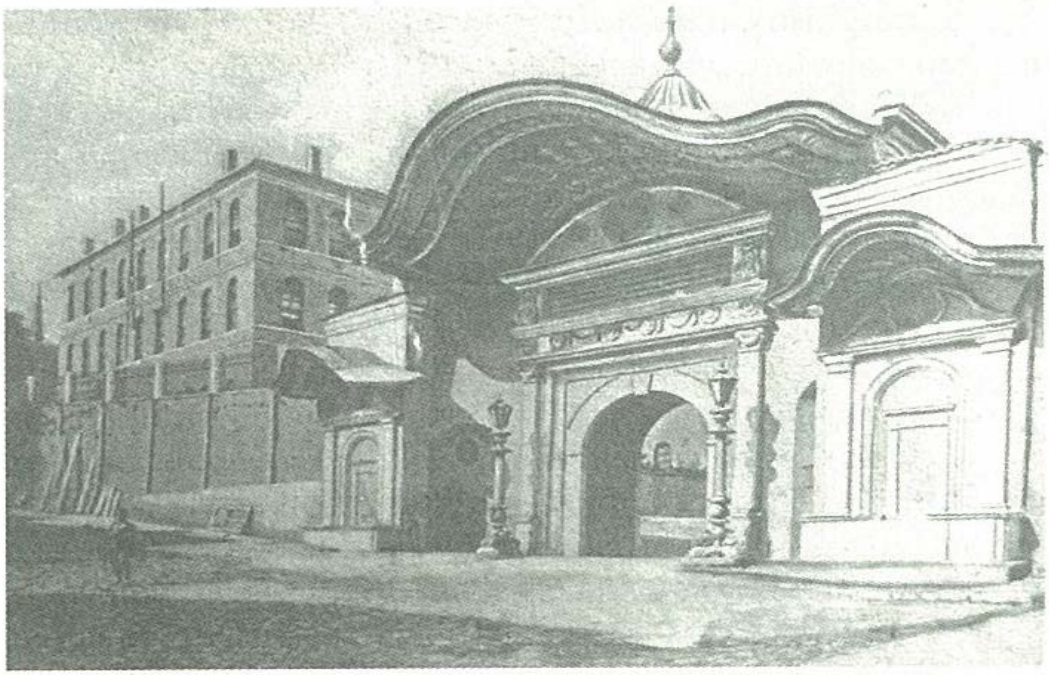
Ek 3: Konak, Türk Evi

Kaynakça: CORBUSIER, Le: **Şark Seyahati İstanbul 1911**, Çev: Alp Tümertekin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 127.

Ek 4: Loti, Desenchantees'deki (Düş Kırgınları) Kadınlarla

Kaynakça: BALDIRAN, Galip: **Pierre Loti ve Oryantalist Söylem**, Çizgi Kitapevi, Konya, 2005, s. 130.

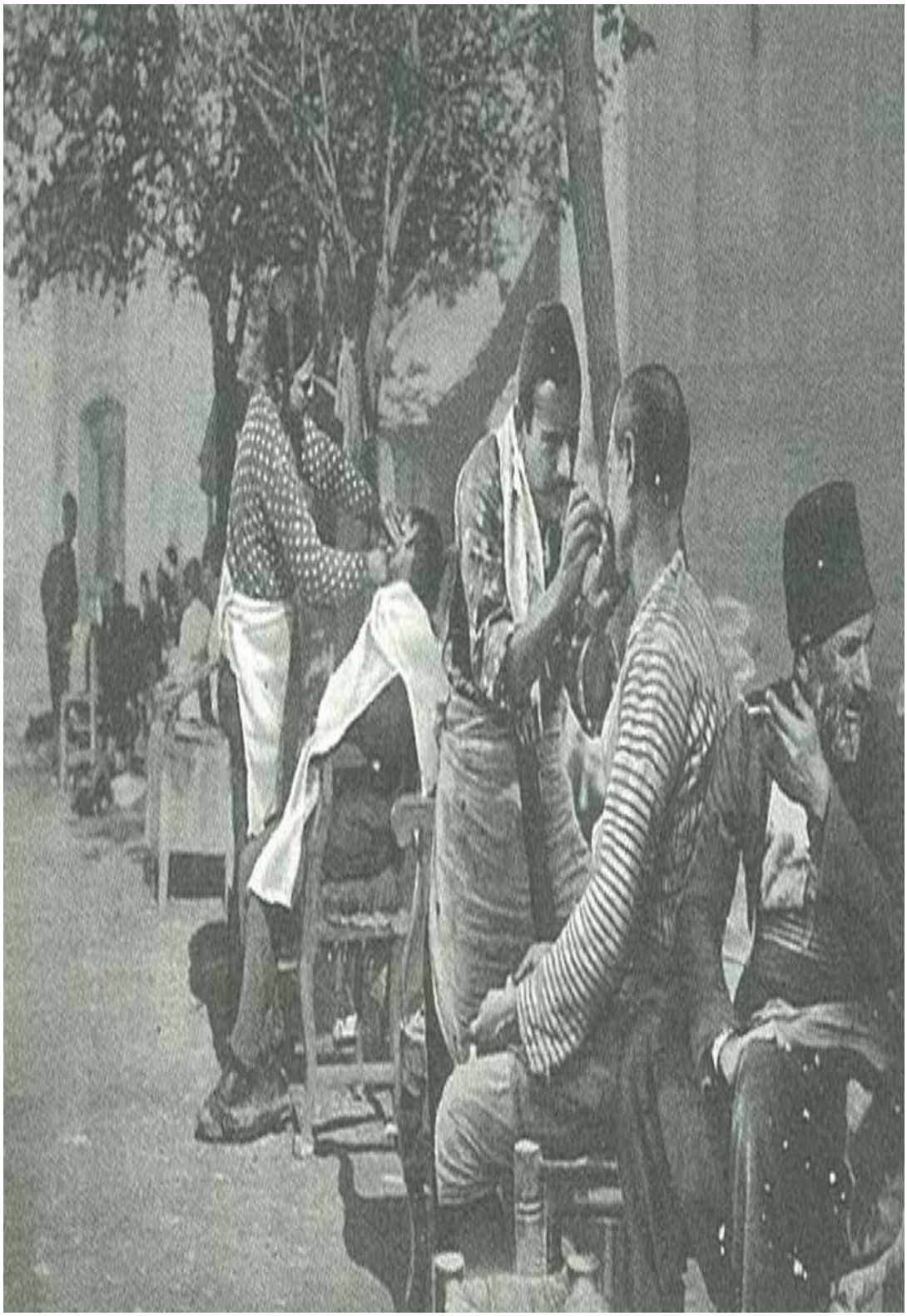
Osmanlı hükümet merkezine adını veren Babıâli

Babıâli'deki hükümet binaları

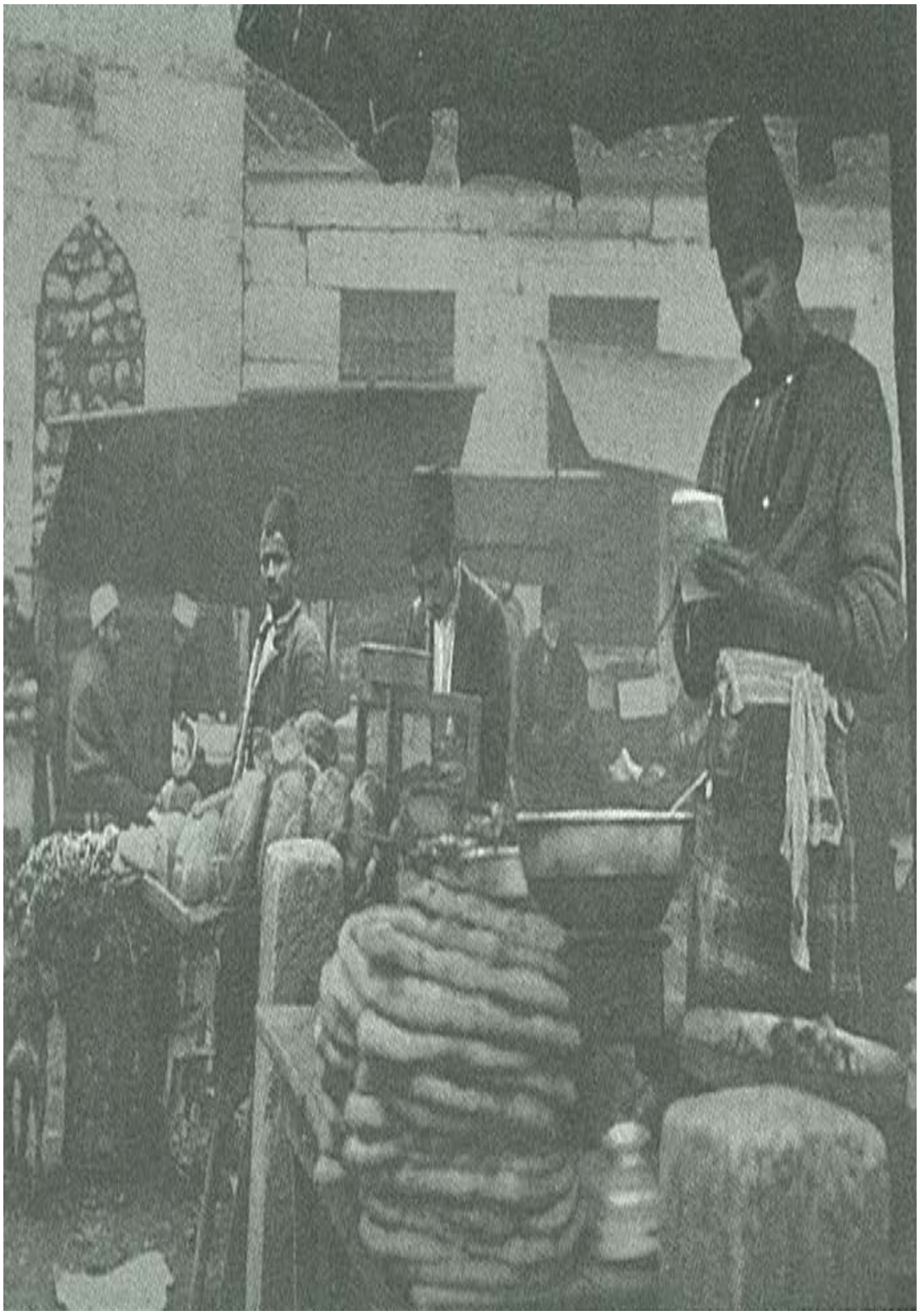
Ek 5: Hükümet Binaları

Kaynakça: RILKE, Anna Grosser: **Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada,** Çev: Deniz Banoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 163.

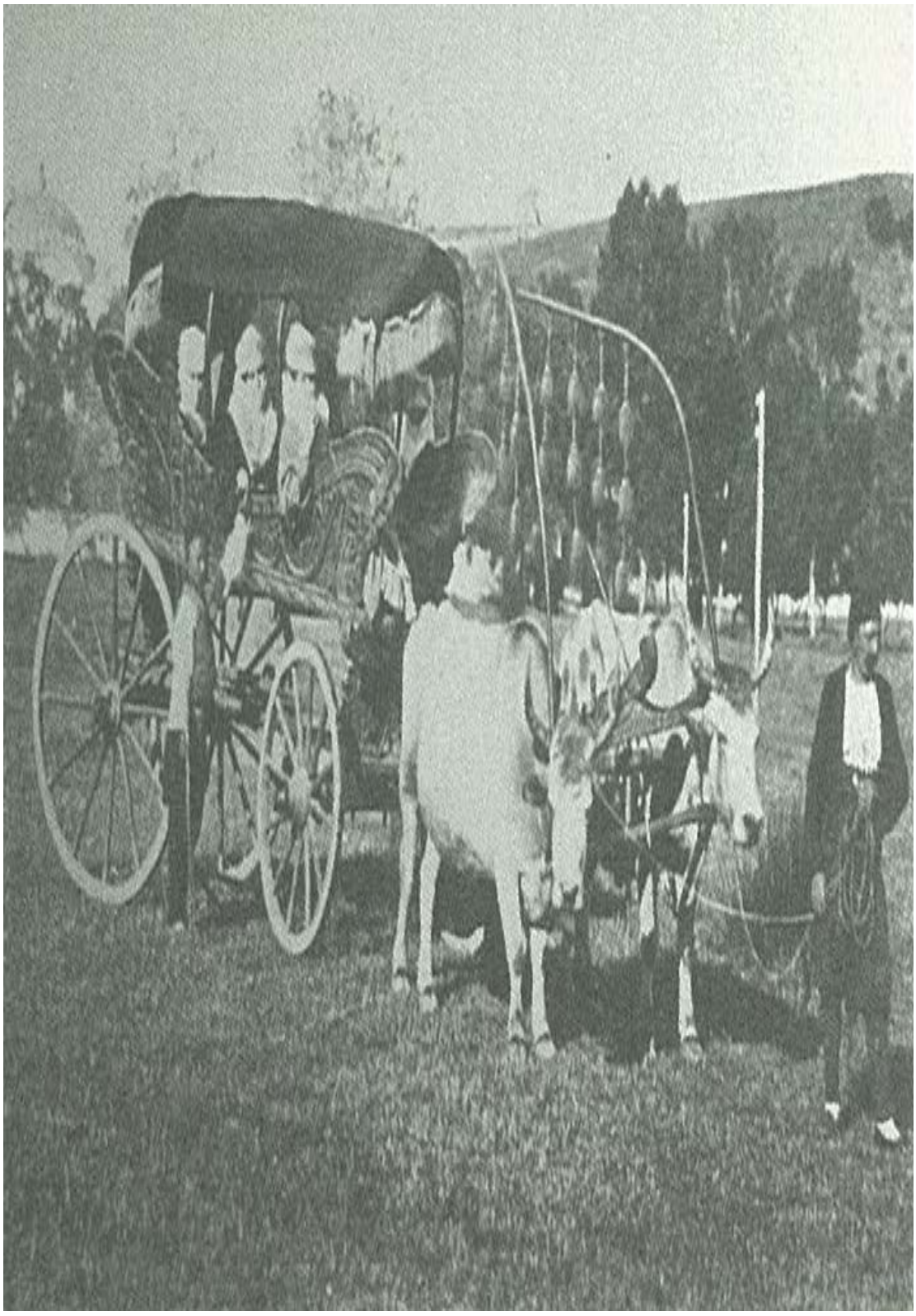
Ek 6: Beyazıt'ta Küllük Kahvesinin Bitişiğindeki Seyyar Berberler

Kaynakça: RILKE, Anna Grosser: **Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada,** Çev: Deniz Banoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 168.

Ek 7: Anna Grosser'in Dikkatini Çeken Seyyar Aşçılar

Kaynakça: RILKE, Anna Grosser: **Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada,** Çev: Deniz Banoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 169.

Ek 8: Öküz Arabasıyla Mesireye Giden Kadınlar

Kaynakça: RILKE, Anna Grosser:**Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada,** Çev: Deniz Banoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 212.

Ek 9 :İstanbul'da Günlük Yaşamdan Kıyafetler

Kaynakça: KRAUSE, Paul R. : **Die Turkei (Türkiye 1915),** Çev: Nurettin Süleymangil, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2005, s. 76.

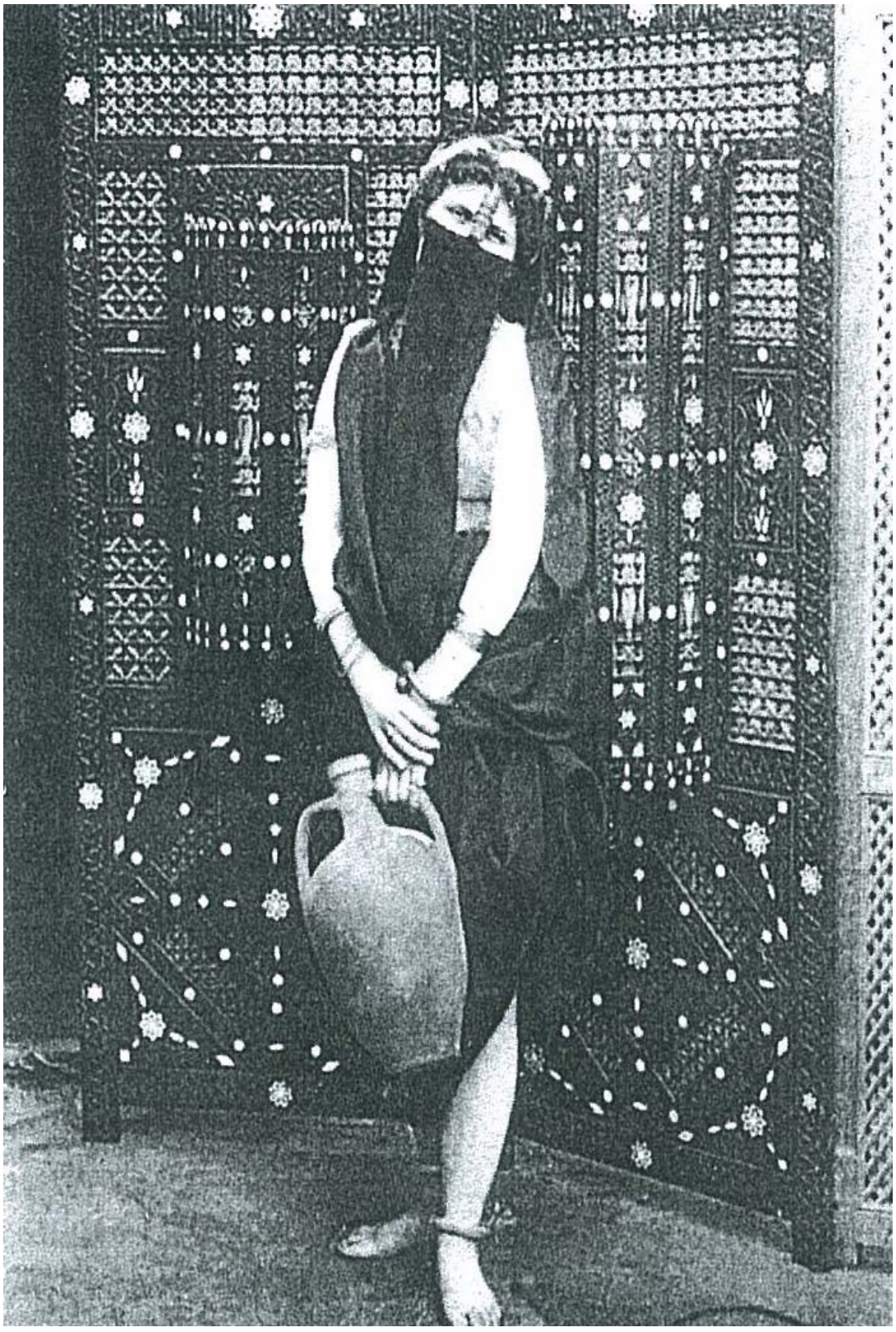
Ek 10: Latife Hanım'ın 8 Mart 1918'de Piyano Hocası Anna Grosser Rilke'ye Hatıra Olarak Verdiği Fotoğrafı

Kaynakça: RILKE, Anna Grosser: **Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada,** Çev: Deniz Banoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 233.

Ek 11: Büyükdere

Kaynakça: TİNAYRE, Marcelle: **Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı,** Çev: Engin Sunar, Show Yayın, s.93.

Ek 12 : Geleneksel Kıyafetiyle Fellah Kadın

Kaynakça: KRAUSE, Paul R. : **Die Turkei (Türkiye 1915),** Çev: Nurettin Süleymangil, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2005, s. 65.

Ek 13: Bebek

Kaynakça: TİNAYRE, Marcelle: **Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı,** Çev: Engin Sunar, Show Yayın, s. 93.

Ek 14: Kürdan Satıcısı ve Kadın

Kaynakça: KRAUSE, Paul R. : **Die Turkei (Türkiye 1915),** Çev: Nurettin Süleymangil, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2005, s. 151.

Ek 15: Sokak Kıyafetli Bir Türk Kadını

Kaynakça: KRAUSE, Paul R. : **Die Turkei (Türkiye 1915),** Çev: Nurettin Süleymangil, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2005, s. 139.

Ek 16: Mezarlıkta Müslüman Kadın

Kaynakça: KRAUSE, Paul R. : **Die Turkei (Türkiye 1915),** Çev: Nurettin Süleymangil, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2005, s.115.

Ek 17: Yaşlı Çerkez

Kaynakça: KRAUSE, Paul R. : **Die Turkei (Türkiye 1915),** Çev: Nurettin Süleymangil, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2005, s.103.

Ek 18: Çingene Güzeli

Kaynakça: KRAUSE, Paul R. : **Die Turkei (Türkiye 1915),** Çev: Nurettin Süleymangil, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2005, s. 91.

Ek 19: Galata Köprüsü ve Yeni Camii

Kaynakça: TİNAYRE, Marcelle: **Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı,** Çev: Engin Sunar, Show Yayın, s. 21.